

OM DETTE HEFTET

Kriminaliteten har mange ansikter. Noen av dem er mer synlige og oftere omtalt enn andre. De lovbrudd vi hører mest om er ikke nødvendigvis de mest skadelige for samfunnet og folk flest. Men det er forbrytelser som kan fremstilles med spenning, som underholdning, drama og tragedie. Andre ugjerninger, bedre organisert, men med langt større omkostninger økonomisk, sosialt og menneskelig blir ikke omtalt, og ikke engang karakterisert som kriminalitet. Dette nummeret av Vardøger handler ikke først og fremst om de lovbrudd som får store overskrifter i media, når for eksempel politikere og løssalgsaviser kappes om å nøre opp under mytene om en «eksplosiv kriminalitetsbølge» her i landet. Men vi vil vise at kriminaliteten har flere dimensjoner og nivåer, fra den gjennomorganiserte, godt planlagte og beregnende hvitsnippkriminaliteten og til tapernes og rusmisbrukernes ofte spontane og egentlig stakkarlige forbrytelser. Lovbrudd begått i rus eller for å skaffe penger til et misbruk lovbrysterne trenger behandling og sosial støtte for å komme ut av, ikke straff og innesperring.

Dessuten trekker vi fram den kriminaliteten og de ugjerningene staten selv bedriver, altså lovbrudd begått av det apparatet som har til oppgave å håndheve lov og rett. Disse ugjerningene blir bagatellisert og kalles ikke kriminalitet, men nødvendige tiltak for å sikre kapitalistisk ekspansjon og sivilisatorisk utvikling, demokrati, lov og orden. Bomberegner over sivilbefolkningen, krig og økonomisk utbytting regnes i det hele tatt ikke som kriminalitet hvis siviliserte og kapitalistiske stater bruker slike midler for å fremme sine interesser. «Vellykket», kalte statsminister Bondevik NATO's bombing av Kosovo og Serbia, og fremstiller det som aktverdigg og samfunns-gavnlig, en humanitær aksjon som uttrykker viljen til å fremme ro og orden, sikre økonomisk utvikling og skape siviliserte, kapitalistiske samfunn overalt. Disse menneskeskapte og unngåelige ugjerningene utgjør imidlertid en langt større trussel mot sivilbefolkningen, gjør mer sosial skade, og fører med seg mer menneskelig lidelse enn de ofte tilfeldige rus- og hverdagslovbruddene som får store medieoppslag og utløser så mye aktivitet fra politi og rettsapparat.

Den politiske klasse har interesse av å fremstille gatekriminaliteten som begås av utstøtte rusmisbrukere og andre på samfunnets skyggeside som det største ondet og den alvorligste trusselen. De fattige og ressursvake, taperne i konkurransen under kapitalismen oppfyller kravene til hvem «forbryteren» er. Men ser vi nærmere etter er ikke folk flest så lovlydige som forestillingen om den asosiale og atypiske kriminelle skal få oss til å tro. De aller fleste begår lovbrudd, men bare et fåtall av dem blir tatt og enda færre dømt. Det er de som fengsles som får stemplet «ekte kriminell». Dermed går de fleste fri,

også de som begår store økonomiske forbrytelser. For den godt organiserte hvitvaskkriminaliteten blir sjelden avslørt og straffeforfulgt. Det gjelder for eksempel internasjonal narkotika- og våpenhandel, mafiavirksomhet, korrupsjon, konkursrytteri og innsidehandel.

Eksempelene på statskriminalitet er hentet fra USA og Norge. William Chambliss viser i sin artikkel hvordan administrasjonen i USA, sammen med CIA, ved en rekke anledninger utførte lovstridige operasjoner og dermed begikk statskriminalitet, for å fremme politiske og økonomiske mål. Klassisk forbrytervirksomhet som drap, utpressing, illegal våpen- og narkotikahandel har gjentatte ganger vært støttet av ansvarlige politiske myndigheter såfremt det har vært ansett som politisk eller økonomisk fordelaktig.

Den emosjonelle røre og frykt som fremstillingen av voldelig kriminalitet alltid vil utløse, er noe enhver populistisk politiker vil utnytte. Da kan fordømmelsen, stereotypiene og hatet mot dem som ikke er som «oss», enten det gjelder hudfarge, religion, matvaner eller moralsk/lovlydig atferd komme fritt til uttrykk. Da er det skapt et klima for å uttrykke den åpne forakten for det som er annerledes, for de lettvinne og overfladiske forklaringene på ethvert samfunnsproblem gjennom henvisning til «de andre», de som ikke er som oss, som truer vår livsstil, væremåte, moral og lovlydighet. Selv om folk fra fremmede kulturer er overrepresentert i kriminalstatistikken i Oslo i slutten av 1990-årene, sier dette i seg selv svært lite om årsakene til volds- og vinningskriminaliteten i moderne kapitalistiske samfunn. Det er feilaktig å gjøre for eksempel unge svarte innvandrere til det store problemet for et lovlydig Norge. Det må andre virkemidler til enn innesperring eller utvisning av asylsøkere og flyktninger. Gatekriminaliteten, både volds- og vinningslovbrudd, er forsøkt knyttet til norsk asyl- og flyktningepolitikk. Det påstås at spesielt volden, men også annen alvorlig kriminalitet i Norge, fortrinnsvis begås av (svarte) unge innvandrere, asylsøkere og flyktninger. To artikler i dette nummeret ser nærmere på disse påstandene. Kjersti Ericsson skriver om ungdomskriminaliteten, og Guri Larsen tar for seg den kriminaliteten svarte unggutter begår.

Verken svarte unge innvandrere, skilsmisser, familieoppløsning, fattigdom, rusmisbruk eller andre løsrevne sosiale og økonomiske forhold gir noen tilfredsstillende forklaring på hvorfor kriminaliteten er så høy i sein-kapitalismen og i land som innfører markedsøkonomier. Fremfor å konsentrere oppmerksomheten om enkeltfaktorer på overflaten må vi se på samfunnsformasjonen i sin helhet og de levekår og bevissthetsformer som følger som en konsekvens av måten økonomien er organisert på. Det er selve samfunnsorganiseringen som skaper betingelsene for volds- og vinningslovbrudd gjennom svekkelse av solidaritet og tilhørighet, økende levekårsforskjeller samt oppfordringen til høyt konsum og personlig vinning. For å motvirke de lovbrudd som nødvendigvis følger av slike livsbetingelser, utvides hele tiden omfanget av politi- og rettsapparat, av overvåkingen,

straffe- og fengselssystemet. I et fåfengt forsøk på å demme opp for kriminaliteten under kapitalismen blir lovlydigheten fremstilt som først og fremst avhengig av et stort politikorps og mange fengsler. Men kriminaliteten skyldes selvfølgelig helt andre forhold enn mangel på politi og fengselsceller. Rop på strengere straffer tåkelegger årsakene til lovbrudd i kapitalistiske samfunn, der markedsøkonomien ikke bare skaper urettferdighet og store økonomiske forskjeller mellom folk, men der liberalisering og privatisering svekker vesentlige forutsetninger for lovlydighet, så som tilhørighet, samhold og fellesskapsfølelse. Det er en klar sammenheng mellom kriminalitet, sosial og kulturell desintegrasjon og økonomiske reformer lansert under betegnelsen «markedsøkonomi». Alt tyder på at nettopp er «markeds-systemet» kan forklare oppsvinget ikke bare i kriminaliteten i land som Russland og Kina, men hvorfor USA så lenge har ligget på toppen av statistikken for alvorlig voldskriminalitet i den industrialiserte verden, og hvorfor landet fortsetter å ligge der selv om fengslene fylles. Privatisering og konkurranse på alle områder river over de bånd som fellesskapet og solidariteten er basert på og avhengige av. Resultatet blir marginalisering, desorganisering og økt kriminalitet, et slags alles-kamp-mot-alle samfunn. Sivilisasjoner der jakten på personlig økonomisk vinning og større konsum blir dominerende og etterhvert det organiserende prinsippet for sosialt liv gir den beste grobunn for allslags lovbrudd og ugjerninger. Elliott Currie viser i artikkelen *Marked, kriminalitet og samfunn* at volds- og vinningskriminaliteten henger sammen med grunnleggende strukturelle forhold i samfunnet. Økt kriminalitet er en konsekvens av «markeds-samfunnet» og destabiliseringen av samfunnsformasjonen. Dette kan forklare den sterke veksten i volds- og vinningskriminaliteten i Øst-Europa og Russland de siste 10 år, veksten i England i 1970- og 80-årene, og den stabilt høye kriminaliteten i USA.

Det meste av den *registrerte* kriminaliteten, det vil si de lovbrudd som rettsapparatet og straffesystemet konsentrerer seg mest om, begås av et lite antall gjentakelseslovbrytere. De fleste har rusproblemer. Politikere og massemedia krever strengere straffer for disse lovbrøtterne selv om 150 års erfaring viser at det øker gatekriminaliteten. Det finnes imidlertid alternative reaksjoner som reduserer disse lovbruddene, men disse reaksjonene som bryter med straff- og hevntanken er knapt nok kjent blant dem som er ansvarlige for straffesystemet her i landet. Derfor må vi spørre: Hvorfor planlegges det også i Norge flere fengsler, økning i fangetallet og lengre fengselsstraffer når den inhumane innesperringen øker gatekriminaliteten? Dette spørsmålet blir diskutert og besvart flere steder i dette heftet. I *Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse* blir det dokumentert at *straff* ikke forbedrer atferd, at fengselsstraff øker kriminaliteten. Det refereres også til erfaringer som viser at kognitiv/sosial trening reduserer tilbakefallslovbruddene og dermed kriminaliteten.

Narkotikalovbrudd har økt mest også her i landet de seinere år. Innførsel, omsetning og ulovlig bruk fortsetter å stige til tross for, eller på grunn av, ekstrem bruk av straffesystemet. Årsaken er først og fremst de enorme profittene på ulovlig omsetting av narkotiske stoffer, noe kriminalisering og innesperring ikke svekker, men bidrar til. Den ekstremt strenge rettspraksis for narkoforbrytelser har ikke ført til færre lovbrudd og mindre rusavhengighet, men det øker kostnader og priser, samtidig som tilbudet og i neste omgang etterspørselen opprettholdes og utvides. Den registrerte narkokriminaliteten har gått til himmels i 1990-åra. Halvparten av de langtidsdømte i norske fengsler sitter inne for narkotikaforbrytelser. Resultatene av *Krigen mot narkotika* er de motsatte av hva man ønsker å oppnå, som Edward Nell skriver i artikkelen *Narkotikamarkedets dynamikk*. Nell bruker eksempler fortrinnsvis fra USA, men de generelle mekanismene i narkotikamarkedet gjelder overalt. Det er en av meget få analyser av hvordan markedet for narkotika fungerer, og en nøktern beskrivelse, blottet for moralisme og ønsketenkning, av hvilke konsekvenser økt straffeforfølgning av produsent, langer og bruker får for pris, omsetning og forbruk. Det nytter ikke med håp og tro eller jernnever hvis narkotikamisbruk og den tilhørende kriminaliteten skal reduseres. Det er nødvendig med en lidenskapsløs forståelse av hvordan markedet for narkotika fungerer i virkeligheten.

Dette nummeret av *Vardøger* avsluttes med biter til puslespillet om hvorfor fengslet oppsto og hva fengslingen fører til. Fengselsstraff, som i dag ses på som innlysende og selvfølgelig, er knapt 200 år gammel. Tidligere ble innesperring ansett som en uegnet straff, i dag er det den foretrukne løsningen. Craig Haney og Philip Zimbardo, som i 1971 gjennomførte et av de mest berømte eksperimentene i sosialpsykologien, nemlig fengsels-eksperimentet på Stanford universitetet i USA, skriver om den nåværende fengselspolitikken i USA, der innesperringen av fortrinnsvis svarte unge menn har nådd rekordhøyder: 2 millioner mennesker, det tilsvarer over halvparten av den voksne befolkningen i Norge, sitter i fengsel. Men dette reduserer ikke kriminaliteten og i et utdrag fra Michel Foucault's klassiker: *Det moderne fengsels historie* går det fram hvorfor fengslingen fortsetter til tross for 150 års erfaring for at straff og innesperring øker kriminaliteten.

Arnulf Kolstad

KRIMINALITET I SEINKAPITALISMEN – UTSIKT OVER ET UOVERSIKTLIG LANDSKAP

«Kriminalitet» finnes ikke

Kriminalitet som sådan finnes ikke. «Ingen atferd er i seg selv kriminell», som Hauge¹ skriver: Kriminell blir atferden først når det finnes en lov som stempler den som straffbar. Eller som Cesare Lombroso sa: *Kriminaliteten eksisterer ikke i naturen.*² Loven alene forteller hva en lovovertrедelse er. Og det er loven som foreskriver straff overfor de handlinger som er definert ulovlige. Gjennom lovgivningen konstrueres det lovlige og det ulovlige, det samfunnsgagnlige og det kriminelle. *Kriminalitet* er derfor en sosial konstruksjon³ og ingen naturgitt eller materiell gjenstand. Om noe er kriminelt bestemmes heller ikke først og fremst av graden av misgjerninger, det avhenger av handlingens samfunnsmessige funksjon og av interessene til dem som får vedtatt lovene.

Kriminaliteten er derfor ikke en *tilfeldig* konstruksjon, men knyttet til en konkret samfunnsmessig tilstand, til konflikter og motsetninger som hører med og kjennetegner produksjonsmåten. Lovene under kapitalismen uttrykker ikke noen ahistorisk eller almen, «sivilisatorisk» regulering av forholdet mellom menneskene, men de regulerer en særlig, historisk form for sosiale relasjoner. I samfunn med vekt på vareproduksjon og -konsum og basert på utbytting, undertrykkelse og ulikhet, alt det som følger av kapitalistiske produksjonsforhold, får også kriminaliteten en spesifikk, historisk form.

Mange stemples som kriminelle fordi staten forsøker å løse sosiale problemer ved hjelp av rettsapparatet. Vold mellom folk, rusavhengighet, manglende respekt for eiendom, seksuelle overgrep, forsøk på å oppnå personlig vinning med alle midler oppfattes som kriminelt, men alt dette *trenger* ikke å bli definert som kriminalitet. Det kan for eksempel tas som tegn på nødvendigheten av sosiale reformer og samfunnsmessige forandringer. Det kan forstås som uttrykk for at fellesskapsfølelsen og samfunnsmoralen forvitrer, og at forholdene må endres slik at det utvikles prososial tenkning, større respekt overfor andre, mindre konkurranse, osv. Slik forstått blir asosialitet og lovovertrедelser faktisk et nyttig signal på samfunnets moralske tilstand og kvalitet. Det forteller på hvilke områder samfunnet må endres for å skape rettferdige og meningsfulle fellesskap, og at livsbetingelsene for de underprivilegerte og marginaliserte, de som nå stemples som «kriminelle», må bedres.

Under kapitalismen er kriminaliteten nemlig knyttet hovedsakelig til det de marginaliserte, de fattige, alkohol- og stoffmisbrukerne foretar seg for å leve i et samfunn der folks vellykkethet bestemmes av omfanget på deres varekonsum og saldoen på deres bankkonti. Under parolen om å sikre ro og orden, motvirke kriminalitet og sortere ut bråkmakerne blir de som ikke lykkes og kan innordne seg, truet, dømt og sperret inne.

Folk flest påvirkes til å oppfatte som kriminelt og samfunnsskadelig utelukkende det som det er vedtatt lover mot, som politiet reagerer på, eller det som massemedia presenterer som samfunnsskadelig, som trusler mot liv og eiendom, mot «lov og orden». Den fattige tyven identifiserer og symboliserer den virkelige kriminaliteten. Det spørres ikke etter andre former for kriminalitet så lenge de utstøtte og marginaliserte ressursvake «utskuddene» oppfyller forestillingene om forbryteren. For å opprettholde konsistens er det viktig at den «kriminelle» er like avvikende som forestillingen om kriminaliteten og forbrytelsen. At forbryteren kan være vellykket, velkledd og en samfunnsstøtte harmonerer ikke med forestillingen om kriminalitetens samfunnsskadelig virkninger, og derfor er det viktig å konsentrere seg om småkjeltringene. For å stagge ulmende misnøye må statsmakta dessuten forfølge visse straffbare handlinger og på den måten vise handlekraft og autoritet. Gatekriminaliteten er god å ha til et slikt formål.

Men det er flere alvorlige ugjerninger enn de som løssalgsavisene, politi og rettsapparat fokuserer på. Når statsapparatet definerer hva som er kriminelt unntas gjerne statens egne overgrep og misgjerninger.⁴ Også statens politiske aktivitet kan være forbrytersk, f.eks. når politiske motstandere undertrykkes, uskadeliggjøres, overvåkes eller fjernes. Dette kalles imidlertid ikke kriminalitet, men nødvendig beskyttelse av staten eller «demokratiet». Handlinger som truer samfunnet og den sosiale orden defineres derimot som kriminelle av den «politiske klasse» og av statsapparatet som ivaretar dens interesser.

Hva som er kriminelt har forandret seg gjennom tidene. Mange forhold som i dag er straff frie ble tidligere straffet som alvorlige forbrytelser, og i andre kulturer og samfunnsformasjoner gjelder andre lover for rett og urett, knyttet til annen religiøs autoritet eller annen type økonomi: Gudsbespottelse er ikke lenger en forbrytelse i Norge, men straffes med døden i andre kulturer. Smugling og tjenestefolks tyverier ble straffet hardt ved innføring av privateiendommen, men er ikke lenger sett på som så alvorlige lovbrudd som før.⁵ Trolldom og hor var tidligere forbrytelser også her i landet, og homoseksuelle forhold mellom menn var straffbart i Norge så seint som i 1972. Tigging, eller betleri, er forbudt i de fleste «utviklede» land, mens det ikke bare er tillatt, men oppfattes som en nødvendighet for å overleve og beskyttet av loven i fattige land, for eksempel i India. Mange lovbrudd forutsetter en bestemt organisering av økonomien, for eksempel forsikringssvindel, bankunderslag, konkursrytteri, innsidehandel. Mye økonomisk

kriminalitet forutsetter børs og finanskapital og er så intimt knyttet til en kapitalistisk økonomi at det ikke engang er mulig å begå disse lovbruddene under andre produksjonsforhold.

Kriminalitet og kapitalisme

Kapitalismen og det borgerlige samfunnet er basert på ideologien om rettferdighet og likhet. Slike verdier innpodes fra barnsben. Men kapitalistiske samfunn er i realiteten urettferdige og kjennetegnet ved stor ulikhet. Systemet skaper og opprettholder store forskjeller når det gjelder makt og rikdom, og lovbrudd kan forstås som forsøk på å oppnå likhet og rettferdighet ved «ulovlige» midler. Spesielt vinningskriminaliteten blir derfor en slags logisk og rasjonell handling ut fra foreliggende omstendigheter. Lovbryteren er langt fra et usosialisert eller asosialt uhyre som ikke kjenner verdiene og normene i det kapitalistiske samfunnet. Mange lovbrytere har tvert imot tilegnet seg det borgerlige samfunns kjerneverdier like godt som de lovlidige, men de mangler muligheter for å realisere dem på lovlig måte: «*det er den best sosialiserte som er mest tilbøyelig til å begå lovbrudd,*» som John Lea og Jack Young spissformulerer det.⁶ Hverdagskriminaliteten under kapitalismen er ikke antisosial som følge av *mangel* på konvensjonelle verdier, men like mye på *grunn* av slike verdier. Verdiene til lovbryterne er ofte veldig konvensjonelle. De forsvarer individualisme, konkurranse, ønsker stort konsum og materielle goder.

«Denne kriminaliteten kunne uten overdrivelse karakteriseres som atferden til dem som er motivert for, men ikke rike nok til å spekulere på børsen».⁷

Mye av hverdagskriminaliteten reflekterer at folks tenkemåte og behov er gjennomsyret av det kapitalistiske samfunnets ideologi, og mange lovbrudd er forsøk på å realisere samfunnets konvensjonelle kjerneverdier. Det er en individualistisk respons på den samfunnsmessige oppfordringen om høyt varekonsum, ut fra en erkjennelse av at målet ikke kan realiseres med legale midler. Som William Chambliss skriver:

«Kapitalismen skaper både ønsket om å konsumere og – for de fleste – manglende mulighet til å tjene så mye at de kan konsumere det de er oppdratt til å ville ha».⁸

Kriminalitet er også uttrykk for at kollektive og solidariske «vi»-verdier er svake og kommer til kort overfor individualistisk «jeg»-tenkning og grådighet. Når det sosiale samholdet rakner eksploderer kriminaliteten. Samfunn basert på konkurranse, konsum og profitt svekker båndene som forener individene. Det svekker solidarisk og prososial tenkning og fremmer egoisme, sjalusi og havesjuke. Under kapitalismen blir folk oppdratt til å tenke først og fremst på hva de selv kan oppnå og konsumere, og ikke alle kan få tilfredsstilt den sosialt skapte grådigheten legalt.

Det er heller ikke noe utvetydig skille mellom vinningskriminalitet og kapitalistisk forretningsvirksomhet. Begge deler har som formål å fremme egne økonomiske interesser,⁹ og det er ikke lett å trekke en skarp grense mellom fortjeneste og profitt tilegnet på «lovlig» vis, og det som anses umoralsk, asosialt eller ulovlig. Derfor finnes et stadig mer omfattende lovverk for å regulere «lovlig» handel og økonomisk aktivitet, og sørge for at ulovlig økonomisk virksomhet straffes. Mye økonomisk kriminalitet ligger helt på grensa til ordinær, legal forretningsvirksomhet. Det er ingen *prinsipiell* forskjell. «Ingen handel uten bedrageri», heter det i ordtaket, og handelens Gud Merkur er også tyvenes Gud. Målet er det samme, midlene vanskelig å skjelle fra hverandre, og et voksende statlig kontrollapparat forsøker å skille det ene fra det andre, som regel på etterskudd av de «smutthull» smarte forretningsfolk og advokatene deres pønsker ut.

«Lov og orden»

Samtidig med deregulering og privatisering av økonomien, har samfunnene i vest blitt mer disiplinerte, straffeorienterte og autoritære. I de siste tiårene av det 20. århundre økte troen på kontroll og styring, ikke fra folket, men fra markedet og markedets politiske organ, den kapitalistiske staten. Denne utviklingen i retning av orden, kontroll og styring fikk også sitt uttrykk i forhold til kriminaliteten, med krav om «lov og orden». Ideologien slo for alvor rot i 80-årene, og er, som Stuart Hall skriver, «utvilsomt en reaksjon på tilbakeslaget i økonomien i 1970-årene, og uttrykk for politisk polarisering, sosiale spenninger og økte klassekonflikter som naturlig følger, paradoksalt nok, av liberaliseringen og privatiseringen i økonomien.»¹⁰ I stedet for å endre produksjonsforholdene, reorganisere sosiale og økonomiske forhold, så fastholdes det gamle med tvang, og med økende krav ovenfra om orden og disiplin. De som ikke vil innordne og underordne seg skal tvinges eller straffes.

Skremsler og trusler er midler for å hindre avvik og opprør, sikre lydighet og lojalitet overfor det bestående. Oppgavene til statens sanksjonsapparat er blant annet å regulere kapitalismens innebygde motsetninger og holde ved lag urettferdigheten på en tilsynelatende sivilisatorisk måte, samtidig som privat-eiendommen, og andre privilegier bevares. Kravet om «lov og orden» er i virkeligheten uttrykk for ønsket om å bevare den herskende politiske og sosiale orden, beskytte *status quo*.¹¹ Vilhelm Aubert understreker dette når han stiller spørsmålet om hvilke interesser som er særlig tjent med «lov og orden»? Aubert svarer:

«Til det må en vel kunne si at mer eller mindre pr definisjon vil de dominerende interessene, de sterkeste gruppenes interesser, være best tjent med en økt støtte til det bestående system.... Hensynet til lov og

orden har sin særlige støtte i samfunnets herskende klasse og blant de mer privilegerte borgerne.»¹²

Kravet om «lov og orden» kan dessuten oppfattes, slik Hall gjør, som en tilbakevending til en slags steinalder «moral», der en tror det eneste remediet for et samfunn som erklæres «ustyrlig» er å tilføre mer orden, disiplin, straff og lovgivning fra statens side. Regjeringer i vanskeligheter har en tilbøyelighet til å ty til autoritær disiplin og lydighet i tider med sosiale omveltninger og hurtige forandringer. Ikke minst er det viktig for staten å forme en offentlig mening gjennom å konstruere en kriseforståelse som inneholder et uunngåelig ekko: et folkelig, populistisk krav om mer «lov og orden». Behovet for «lov og orden», og statsapparatets behov for disiplin og lydighet, vil snart vise seg i massemedia og spesielt i tabloidpressen, som representerer det tradisjonsorienterte og populistiske i samfunnet, «alltid rede til å stille seg i maktens og det beståendes tjeneste», som Stuart Hall formulerer det, når han beskriver utviklingen «ikke bare mot en autoritær stat, men mot en autoritær populisme».¹³

Liberalismen, privatiseringen og dereguleringen, der markedskreftene skal dominere, er på ingen måte uforenlig eller i strid med et sterkt disiplinerende statsapparat med vekt på «lov og orden». Det er snarere god overensstemmelse. Hvis staten ikke lenger skal regulere økonomien, sørge for å gripe inn for å sikre sosial rettferdighet, men overlate det meste til markedskreftenes frie spill, da vil de sosiale konfliktene og klasse-motsetningene øke, og et sterkt disiplinerende statsregime blir nødvendig. I følge den liberalistiske markedsdoktrinen skal staten intervensjonere mindre på noen områder og mer på andre. Det foretrukne slagordet er ifølge Stuart Hall: «*Fri økonomi. Sterk stat*». Friheten som det er så mye snakk om, gjelder fri bevegelse av kapital, av markedskreftene og av konkurransen. Friheten gjelder ikke dem som ikke har annet enn arbeidskraften å selge. «Ta ikke feil:» skriver Stuart Hall, «under dette systemet skal markedet være fritt, folket disiplinert.»¹⁴

Makta til å (kunne) kriminalisere, til å marginalisere, definere det normale og det avvikende, det kriminelle og det lovlydige, er et kraftig verktøy for økt disiplinering og mer «orden». Dette var Foucault's poeng i fremstillingen av det «fengselsaktige samfunn».¹⁵

Kriminaliteten ovenfra

Før man hopper på «lov og orden» kampanjene overfor hverdagskriminaliteten kan det dessuten være klokt å overveie om mord, voldtekt, tyveri, ran og andre lovbrudd som media, politikere, politi- og rettsapparatet fokuserer mest på, utgjør det *virkelige* kriminalitetsproblemet. Kanskje er det bare *ett* av kriminalitetsproblemene, og ikke selve problemet, som Steven Box skriver:

«Kanskje er det vi blir foret med som selve kriminalitetsproblemet bare en illusjon, en bløff for å fjerne oppmerksomheten fra annen, mer alvorlig kriminalitet, bedragerisk atferd og pinsler som objektivt sett forårsaker det meste av uunngåelig menneskelige lidelse, død og undertrykking. Samtidig er det klokt å sammenlikne de som begår disse andre formene for alvorlig, men undervurdert kriminalitet og voldsutøvelse, med dem som vanligvis og offisielt fremstilles som 'våre' kriminelle fiender. De førstnevnte er en helt annen type mennesker. Kanskje skulle vi slutte å appellere til det politiske *establishment* og politiet om beskyttelse fra de «under» oss. Og heller rette et kritisk blikk mot våre politiske og juridiske «overordnede» for å avgjøre om det er dem, eller dem de beskytter, som er de virkelige forbryterne.»¹⁶

Rettes blikket «oppover» istedenfor «nedover» ser vi den alvorlige kriminaliteten som begås av respektable og velutdannede mennesker, de rike og sosialt privilegerte. Disse lovbrysterne stemples sjelden som syke eller asosiale, og kanskje er de fattige stakkarene som begår lovbrudd heller ikke så irrasjonelle, usosialiserte og avvikende som besteborgerne vil ha det til. Antagelig handler flertallet av de hverdagskriminelle fornuftig ut fra den sosiale og samfunnsmessige posisjonen de befinner seg, overveldet av motgang mer enn av ondskap, som Steven Box formulerer det.¹⁷

Det 20. århundres kriminalitet

Å kalle statskriminaliteten for «*Det 20. århundres kriminalitet*» lyder bombastisk, som Stanley Cohen skriver.¹⁸ Men ikke desto mindre er det en passende karakteristikk på alle krigene, folkemordene, politisk motiverte drap, torturen, forsvinningene, masseutryddelsen, bruddene på menneskerettighetene, etnisk rensning og annen vold og økonomisk utbytting som har foregått i dette århundre. Det overgår selvfølgelig langt gatekriminalitetens vold og vinning.

Ta for eksempel folkemord og massedrap fra de seinere år: tyrkernes utryddelse av 1 million armenere, Holocaust: drap på 6 millioner jøder, samt forsøk på utryddelse også av sigøynere, homoseksuelle, «åndssvake» og andre som «forsøplet» den ariske «rase», millioner drept under Stalin's regime, stammekriger og religiøse massakre i Rwanda, Burundi, Bengal og Paraguay, massedrapene i Øst-Timor, Uganda, i Kambodsja, «etnisk rensing» i Bosnia og Kosovo, bombekriger som først og fremst rammer sivilbefolkningen, i Irak, Serbia og Kosovo, dødsskvadronene i Chile under militærdiktaturet, i Argentina, Guatemala og El Salvador, osv. En halv million småbarn er døde i Irak som følge av de økonomiske sanksjonene og den destruktive og folkerettsstridige luftkrigen Norges NATO-allierte USA og Storbritannia fører. Tortur brukes rutinemessig av statsledere og militære i store deler av verden. Dødstall, skader, ødeleggelser og lidelser som følge av

denne godt planlagte statsvirksomheten overgår all hverdagskriminalitet, og den øker i omfang. 1999 viste seg å bli «det mest morderiske år i annen halvdel av det mest morderiske århundre», som Jonathan Steele skriver,¹⁹ med henvisning til historikeren Erik Hobsbawm som mener det 20. århundre har vært «det verste noensinne når det gjelder omfang, hyppighet og varighet på de krigene som fylte det.»²⁰ Det er ikke bare antall kriger som er alarmerende, men konsekvensene de får. Det er sivilbefolkningen og ikke soldatene som nå drepes. I krigene i begynnelsen på 1900-tallet var forholdstallet mellom drepte soldater og sivile 8:1. I 1990-talls krigene var det 1:8.²¹ Lidelsene og drapene som følge av statenes konfliktløsningsmidler rammer altså først og fremst sivilbefolkningen.

Men er det rimelig å sammenlikne gjennomorganisert politisk og økonomisk motiverte myrderier med gatekriminalitet? Man kan ikke sammenlikne menneskelig lidelser på denne måten, sier noen, ettersom det er *formålet* med volden som teller: «hensikten helliger midlet». For dem som har ansvaret for statskriminaliteten oppleves det som en fornærmelse å bli sammenlignet med gatevoldsmenn, de som tilfeldig, og ofte uten klare motiv, slår fra seg. «Pøbelvolden» er ekte kriminalitet i statens og mediens øyne. Den skal fordømmes og brukes som påskudd til å øke overvåkingen og utbredelsen av «det fengselsaktige samfunn», for på den måten å sikre lydighet og disiplin gjennom fysisk og språklig makt og trussel om strenge straffer. Kirurgisk bombing og utsulting av en halv million irakske barn fremstilles derimot som nødvendige bidrag til sivilisasjonens og den vestlige verdens økonomiske fremgang.

I kriminologien snakkes det om lovbruddets og voldens *alvorlighet*. Det er vanlig å sammenlikne for eksempel hvitsnippkriminaliteten med gatekriminaliteten når det gjelder kostnader og konsekvenser, så hvorfor ikke statskriminaliteten, spør Cohen?²² Det er ingen logisk grunn til at forbrytelser skal begrenses til det enkeltpersoner gjør, og ikke omfatte kollektivets eller statsapparatets forbryterske handlinger overfor borgerne, for eksempel politiske drap, tortur, utsulting av småbarn, teppebombing, klasebombing og masseutryddelser.

Ikke minst er det moralsk viktig, som Cohen skriver, å vise at den instans som er ansvarlig for å ivareta lovlydigheten, og som skal påse at lovene overholdes og at det straffes når de blir brutt, faktisk er ansvarlig for voldsovergrep og redselsgjerninger i mye større skala enn den kriminaliteten staten sier den vil bekjempe.²³

For den alminnelige lovlydighet og respekten for politi, domstol og det øvrige statlige maktapparat, passer det dårlig å minne om at staten selv begår ugjerninger mot sivilbefolkningen. Men ser vi på vold og overgrep ut fra de konsekvensene og lidelsene det medfører, så opplever store deler av verdens befolkning at de statlige organer (eller paramilitære grupper og «borgervern») står for størstedelen av volden overfor «legalt beskyttede borgere».²⁴ Stats-

kriminaliteten blir sjelden straffet eller avslørt. Den blir ikke engang fremstilt som kriminalitet. Kriminaliteten konstrueres slik at de mektige og staten ikke bare går fri, men fremstår som særlig dydige og som garantien for et moralsk og lovlydig samfunn.

De som forsvarer statskriminaliteten hevder at det ikke er «ordentlige» lovbrudd, men snarere nødvendige tiltak, og egentlig uttrykk for nestekjærlighet og humanisme. Det er «beklagelige», men uomgjengelige midler i statenes heroiske oppofrelse for å bevare lov og orden, nasjonalt og internasjonalt. Men hvem sier det? Jo, nettopp de som er ansvarlig for ugjerningene og som støtter overgrep, tortur og krigføring, slik enhver forbryter forsøker å rettferdiggjøre sine handlinger ved å vise til hensikten eller motivene.²⁵ Statsledere og politikere, med lojal oppslutning fra tabloidene og andre massemedia, trekker regelmessig fram gate- og hverdagsvolden for at folk flest skal overse strukturelle, politiske makt-overgrep, og konsentrere seg med moralsk indignasjon om den gatekriminaliteten staten dømmer og straffer.

«Voldsekspløsjon» og «kriminalitetsbølge»

I 1998 og 1999, da den kristelige regjeringen i Norge med tilslutning fra samtlige politiske partier på Stortinget, forberedte seg på å gå til krig mot det tidligere Jugoslavia, og etterhvert deltok aktivt i bombingene som drepte hundrevis av sivile og gjorde hundretusener hjemløse, var massemedia og toneangivende politikere her i landet spesielt opptatt av det som ble fremstilt som en voldsekspløsjon i Oslo. Men hvor omfattende er egentlig hverdagskriminaliteten her i landet, og har det vært noen økning i vold, drap og ran på slutten av 1990-tallet? Ser vi først på endringene fra 1997 til 1998, da altså «eksplosjonen» skulle ha funnet sted, så viser tallene fra Statistisk Sentralbyrå (SSB)²⁶ at den mest alvorlige voldskriminaliteten gikk tilbake fra 1997 til 1998, også i Oslo. Antall legemsbeskadigelser/legemsfornærmelser i Oslo gikk ned fra 2380 i 1997 til 2364 i 1998, antall drap ble redusert fra 12 til 8 og «*Annen forbrytelse mot liv, legeme og helbred*» gikk ned fra 17 til 4. Det var også tilbakegang i antall anmeldte trusler med skytevåpen i Oslo (88 i 1997 og 52 i 1998). Derimot økte trusler med kniv fra 132 til 159. Det var også flere ran i Oslo i 1998 (850 ran) enn i 1997 (668 ran), en økning som har pågått siden 1994. Samlet sett var det imidlertid ingen økning i voldskriminaliteten i Oslo i perioden med påstått «eksplosjon». Det var tvert imot en (svak) reduksjon i den alvorlige volden. Det er først og fremst narkotikakriminaliteten som øker. Slike lovbrudd steg med 12% i Oslo fra 1997 til 1998.

For landet som helhet var det færre *drapsforsøk* i 1998 sammenlignet med 1997, mens det var like mange *drap*. Legemsfornærmelser, som utgjør omlag halvparten av all voldskriminalitet, var i 1998 nesten uendret i forhold til

1996. Også for legemsbeskadigelser og grovere vold var endringene små. «Annen forbrytelse mot liv, legeme og helbred» gikk ned til 194 anmeldelser, mot 202 året før. Utpressing og ran steg med 26%, trusler med 11%, en økning som ikke er representativ for trenden over et lengre tidsrom.

På 1990-tallet (se tabell 1), avtok antall etterforskede forbrytelser her i landet fram til ca 1994, da det igjen ble en kraftig økning fram til 1996 (noe som hovedsaklig skyldes endret registrering idet alle typer lovbrudd i samme sak ble registrert). Antall etterforskede lovbrudd har igjen stabilisert seg på slutten av 1990-tallet, hvis narkokriminaliteten, som økte med 45% fra 1996 til 1998, holdes utenfor. Økningen i kriminaliteten var langt større *før* 1990-åra. I 1960 ble det altså etterforsket ca. 39000 lovbrudd her i landet. Antallet var nesten 6-doblet 30 år seinere: i 1990 ble det etterforsket 235000 lovbrudd. Fra 1960 til 1970 økte etterforskede forbrytelser med 68%, fra 1970 til 1980 med 86% og fra 1980 til 1990 med hele 93%. Sammenliknet med dette har økningen i 1990 åra (foreløpig (1990-98) totalt 24%) vært beskjeden for de aller fleste lovbruddskategorier unntatt narkokriminalitet. Tabellen viser at det ikke er grunnlag for å snakke om noen kriminalitetsbølge på slutten av 1990-åra, unntatt for narkokriminaliteten. Hverken vinnings- eller voldskriminaliteten har økt tilnærmelesvis så mye som den gjorde mellom 1960 og 1990, og økningen er beskjedent større enn økningen i folketallet. Holdes narkotikalovbruddene utenfor var det i 1990 53 etterforskede lovbrudd pr 100000 innbyggere, i 1998 var 59. For narkokriminaliteten er imidlertid forholdet helt annerledes.²⁷ Denne kategorien lovbrudd utgjorde i 1998 hele 10% av alle etterforskede forbrytelser, mot 5% i 1994, 4% i 1990, 2% i 1980, 1% i 1970, og i 1960 var ikke narkotikakriminalitet representert i statistikken overhodet.

Tabell 1: Antall etterforskede forbrytelser i perioden 1960-1998. (NOS – kriminalstatistikk, 1999)

År	Etter- forskede for- brytelser	Etter- forskede pr 100000 innb.	Tyveri	Annen vinning	Skade- verk	Drap	Annen vold	Narko krim.
1960	38700	10,7	26049	4362	1919	14	1935	0
1970	65080	16,8	46071	6405	3339	6	3251	849
1980	121565	29,7	95011	5227	7859	31	4275	2050
1990	235256	55,4	175165	12918	15454	42	8540	9091
1992	234904	54,6	166990	15949	15880	50	10155	11309
1994	225214	51,8	156288	15503	14701	46	11857	11842
1996	275421	62,4	182010	17998	23116	31	12227	20930
1998	292258	65,8	184740	21168	20653	26	13116	30447

Kilde: NOS – kriminalitetsstatistikk, 1999

«Ungdomskriminaliteten» oppsto også i 1960-åra, og dermed økte registrerte lovbrudd for denne aldersgruppen. Mellom 1960 og 1980 ble antall siktede pr. 1000 i alderen 15 til 19 år fordoblet, fra 7,5 til 15. Økningen har ikke vært på langt nær like sterk i 1990-åra, forholdstallet har holdt seg rundt 20 på hele 90-tallet.

Andel av befolkningen som har vært utsatt for vold eller trusler om vold, var ifølge SSB 4% i 1982, og hadde steget 2 prosentpoeng i løpet av 15 år: i 1997 oppga 6% at de har vært utsatt for vold eller trusler om vold. På den annen side fryktet 12% for å bli utsatt for vold eller trusler om vold. Frykten har økt med 6 prosentpoeng siden 1982, og har altså økt betydelig mer enn den faktiske volden i samfunnet. «Lov og orden» strategien har liten betydning for den faktiske hverdagskriminaliteten, men øker først og fremst angsten for den.

Ungdomsvold?

Påstandene om en «voldseksplasjon» særlig blant de *unge* i hovedstaden, og en «kriminalitetsbølge» blant unge utover på 90-tallet holder heller ikke stikk.²⁸ Faktum er at ungdomskriminaliteten i Norge ikke øker. «*Den gjennomgående tendensen på 90-tallet er at ungdomskriminaliteten har vært stabil, og vi registrerte en liten nedgang fra 1996 til 1997*», sier Frants Gundersen i Statistisk Sentralbyrå.²⁹ Også Anders Bakken i NOVA, som lenge har forsket på ungdomskriminalitet, er overrasket over hvor stabil kurven har vært i Oslo og resten av landet på 90-tallet: «*I den grad det har vært økninger, gjelder det hovedsakelig de mindre alvorlige tilfellene av ungdomskriminalitet*», sier Bakken, som mener at ungdom i Norge som helhet faktisk er blitt mer lovlidige i perioden 1992 til 1996.³⁰ Tabloidavisene og TV fortsetter imidlertid å male Fanden på veggen, noe bl.a. professor Thomas Mathiesen med god grunn har reagert på: «Det er ikke holdbart at for eksempel TV2's Oddvar Stenstrøm og Per Ståle Lønning i sine debattprogrammer med sine voldsomme utfall og hatske holdninger nærer opp under de moralske panikker som nå råder», sier han i en kommentar til mediepåstanden om voldseksplasjon blant unge i Oslo.³¹

Tallene fra SSB over kriminaliteten på 1990-tallet fram til 1998 ble offentliggjort mens media fråtset i voldsreportasjer og politikere kappedes om å advare mot økningen i kriminaliteten og kreve strengere straffer. Vi kan derfor spørre om det nytter å argumentere med fakta overfor politikere som tjener på å fremstille kriminalitet og spesielt ungdomskriminalitet blant innvandrere som et stort og økende samfunnsproblem? Stortingsrepresentant Vidar Kleppe (Frp) mente for eksempel til tross for forskningsresultatene og tallene fra SSB at det har vært en stor økning i voldskriminaliteten: «Visst har det det. Risikoen for å bli tatt er minimal.»³² Når Kleppe konfronteres

med fakta, benekter han dem først for så å begynne å snakke om noe annet: «voldsbølgen» skyldes en feilslått innvandringspolitikk.³³

At Vidar Kleppe benytter anledningen til å angripe innvandrerungdom er ikke overraskende. Han er imidlertid ikke alene om å hevde at kriminaliteten er langt større blant innvandrere enn blant «ekte» nordmenn, og at innvandrerne «tar med seg» kriminaliteten inn i Norge og skaper en smitteeffekt i det norske samfunn. Kanskje skulle man spørre politikerne, slik Arne E. Holm gjør: «hvorfør de er så overrasket over at innvandrerungdom lager helvete, når den samme ungdommen hver bidige dag i politiske debatter på TV får vite at de ikke er ønsket i dette landet i det hele tatt. At grensene er stengt, at Norge er for nordmenn.»³⁴

Fremskrittspartiets politikere hverken stiller eller svarer på slike spørsmål. Ifølge Vidar Kleppe skyldes «bølgen av voldskriminalitet» nettopp en feilslått innvandringspolitikk: «Vi har sluppet altfor mange inn. De har en annen kultur enn oss og har ikke respekt for norske lover og regler. Vi vet at i enkelte av de landene de kommer fra er det vanlig med både det ene og det andre».³⁵ Fremskrittspartiet har markert seg sterkest med slike løgner, og blant annet foreslått å utvise hele familier hvis et av medlemmene dømmes for kriminelle handlinger.³⁶ Andre partier følger etter. I SV er Erik Solheim på linje med Fremskrittspartiet om å kreve strengere fengselsstraffer for å demme opp for «voldsbølgen» og hverdagskriminaliteten. Moraliseringen og forsøkene på finne fram til hva en tror er populært hos velgerne, har Johs. Andenæs kommentert på denne måten:

«... det er åpenbart at det er følelser i folkedypet som det er lett å mobilisere ved appeller om strengere straffer og et mer restriktivt regime i fengslene.... Det er lettere å agitere for skjerpert kamp mot kriminaliteten ved strengere straffer enn å bringe inn motforestillinger og tale for moderasjon. Det er ikke mange stemmer å hente på å tale om mildere straffer.»³⁷

Eller å argumentere for andre og mer virkningsfulle reaksjoner som faktisk reduserer (gjentagelses) kriminaliteten, kunne vi tilføye.

Kriminaliteten i Oslo er svært lav sammenliknet med storbyer i utlandet, men hovedstaden står i en særstilling når det gjelder volds- og vinningskriminalitet her i landet. Mens det for Norge som helhet ble *anmeldt* 72 forbrytelser pr 1000 innbygger i 1998, så var tallet i Oslo 165 pr. 1000 Osloborgere. For voldskriminalitet ble det anmeldt 4,8 lovbrudd pr 1000 i Norge som helhet og 8,6 pr 1000 i Oslo, for «skadeverk» var forholdstallene henholdsvis 7,1 og 26,2 pr 1000 innbyggere. Forholdsvis flere straffes i Oslo enn andre steder i landet. I Oslo ble det i 1995 gitt 8,5 reaksjoner pr. 1 000 innbyggere i forbrytelsessaker, mot 2,4 i Sogn og Fjordane. De geografiske forskjellene er også tydelige for lovbrudd blant unge. Kommer vi utenfor storbyene og spesielt Oslo er det praktisk talt ingen «ungdomskriminalitet».

Selv i en middels stor by med mye uteliv kan politimester Truls Fyhn «ikke huske siste gang ungdom ranet eller skadet hverandre i Tromsø».³⁸

Den registrerte ungdomskriminaliteten og den alminnelige hverdagskriminaliteten som får så stor medieoppmerksomhet har altså et beskjedent omfang og den har heller ikke økt dramatisk på slutten av 1990-tallet, slik en får inntrykk av. Men hverdagskriminaliteten er selvsagt et onde som skal begrenses både av hensyn til ofrene og til samfunnet. Strenge straffer, mer fengsel og frihetsberøvelse er imidlertid lite effektive virkemidler overfor gatekriminaliteten. Slike reaksjoner overfor ungdom og rusmisbrukere gjør vondt verre.

Den organiserte og strukturelle kriminaliteten

Organiserte kriminalitet er ikke noe nytt. Det nye er det økende omfanget. De internasjonale bandene får stadig større innflytelse i verdenssamfunnet og betydning for verdensøkonomien.³⁹ De kriminelle syndikatene utfordrer den legale politiske makt og undergraver nasjonale økonomier i flere land, blant annet i Afrika⁴⁰, Latin-Amerika, Asia, Russland og det tidligere Øst-Europa. I mange land er det etterhvert en overlapping mellom tradisjonell mafia-virksomhet, organisert hvitvaskkriminalitet, politisk korrupsjon og lovlig forretningsvirksomhet.

Den organiserte kriminaliteten er blitt en av verdens største «næringer», målt i økonomisk utbytte. Narkotikakartellene omsetter hvert år for ufattelige summer og fortjenesten er enorm. Kriminaliteten omfatter ikke bare rusmidler, men også våpen, barnepornografi og prostitusjon, i det hele tatt alt som kan omsettes illegalt, og der prisene er høye og etterspørselen stor, fortrinnsvis blant kjøpekraftige konsumenter i rike industrialiserte land. Den velorganiserte forbrytervirksomheten er brutal og kynisk, skyr ingen midler for å tjene penger, og vet hvordan den skal unndra seg samfunnsmessig kontroll. De internasjonale syndikatene eter seg inn i ordinær kapital- og forretningsvirksomhet, går inn med milliarder for å overta banker og andre økonomiske foretak. Dermed økes fortjenesten og innflytelsen ytterligere, penger kan hvitvaskes⁴¹ og et kriminelt system omformes langsomt til «legal» økonomisk virksomhet, – eller omvendt. Jamieson gir mange eksempler på denne utviklingen i Italia, Columbia, Mexico, Russland, Øst-Europa og China.⁴²

Mafiavirksomhet

Den organiserte kriminaliteten befinner seg på grensen mellom alminnelig forretningsvirksomhet, politikk og forbrytelse. Her har mafiavirksomheten en særlig plass. Mafiaen illustrerer tydelig forbindelsen mellom det politiske og det kriminelle, og er involvert i pengeutpressing, gambling, smugling, narkotikahandel, våpenhandel, organisert prostitusjon og hvitvasking av

penges. Det gjelder både den klassiske italienske mafiaen, mafiaen i USA, og, i de seinere år, mafiaen i Øst-Europa og i Russland.

Det mest typiske ved mafiaen er at den produserer og selger en spesiell «vare» som er etterspurt ved mange økonomiske transaksjoner, nemlig «beskyttelse».⁴³ Historisk leverte mafiaen i Italia en særlig form for privat beskyttelse der forretningsfolk og politikere fikk valget mellom å kjøpe denne beskyttelsen eller å bli lemlestet eventuelt drept. Som oftest var det «beskytteren» man måtte beskyttes mot. En *mafioso* opptrer også der beskyttelse er vanskelig å oppnå fordi staten ikke vil eller kan gi noen sikkerhet, for eksempel ved omsetting av illegale varer. Alle som driver med narkohandel, ulovlig bruktbilhandel eller andre tvilsomme transaksjoner kan kjøpe beskyttelse av en *mafioso*. Mafiaen kan også selv være involvert i narkotikaomsetning, salg og smugling av tobakk og alkohol. Men det er trusselen om beskyttelse mafiaen har gjort til sitt spesialområde. Mafiaen besto opprinnelig av konkurrerende «firmaer» som produserte, reklamerte og solgte «beskyttelse», og som ofte hadde blodige konflikter. I dag samarbeider mafiagruppene bedre og de «fusjonerer» til internasjonale forbryterkarteller.

Organisert kriminalitet og mafia i Russland

At beskyttelsesavgift som det gjerne eufemistisk kalles, eller pengeutpressing som det i realiteten handler om, er et typisk kjennetegn ved organisert kriminalitet, kommer godt fram i Russland. Pengeutpressing var utbredt allerede på 1980-tallet, og kjennetegnet en vestlig-inspirert form for kriminalitet innenfor den gryende markedsøkonomien. Utpressingen sikret rask «kapitalakkumulasjon» og var på en måte grunnlaget for gangsterveldets ekspansjon. Gangsterne presser organisasjoner som selv begår lovbrudd (skatteunndragelser, valutavindler, smugling og korrupsjon), og tilbyr «beskyttelse». Ettersom den alminnelige rettshåndhevelse ikke fungerer, velger hvitsnippforbryterne i Russland å akseptere de voldelige kriminelle og stå under deres «beskyttelse».⁴⁴

Den organiserte kriminaliteten blomstrer særlig godt i regioner som befinner seg i overgangssituasjoner til fri markedsøkonomi. I Russland har kriminaliteten vokst i takt med liberaliseringen av økonomien. I slutten av 1990-årene var det 150 velorganiserte kriminelle samfunn i Russland.⁴⁵ De kontrollerte den organiserte kriminaliteten og omfattet 9000 enkeltgrupper/-bander i 1997, sammenliknet med 5400 i 1994 og 3000 i 1992. Rundt 40% av BNP er nå direkte eller indirekte kontrollert av organiserte forbryterbander. Mafiaen kontrollerer 35000 selskaper, blant disse er det 400 banker. Offisielle kilder hevder at 50% av de russiske forbrytergruppene har nære forbindelser til regjeringskontorene. Mange framtrede forbryterpersonligheter er tidligere partifunksjonærer, ex KGB-folk, forretningsfolk, bankfolk, politikere eller politifolk.⁴⁶ Kriminelle organisasjoner bruker nærmere 50%

av inntektene sine på bestikkelser og korrupsjon. Over 80% av de private selskapene og forretningsbankene betaler inntil 20% av inntektene i form av skatt til utpressere og «beskyttere». Gangsterne presser vanligvis fra 10% til 40% av det månedlige overskudd fra organisasjoner de har kontroll over. Ifølge Innenriksministeriet i Russland ble det i 1995 avsluttet 349464 etterforskninger av kriminelle organisasjoner. Dette utgjør 20% av all kriminalitet. Rundt 20 000 korrupsjonslovbrytere arresteres hvert år i Russland, noe som antagelig utgjør mindre enn 1% av det totale antallet.

Mafiaen og den organiserte hvitsnippkriminaliteten er blitt en vesentlig faktor i den ordinære russiske markedsøkonomien. Forbrytervirksomheten drar fordeler av den liberalistiske økonomien og unngår samfunnskontroll ved hjelp av konspirasjon, streng disiplin og korrupsjon. Dagens mafia i Russland har få av de romantiske trekk som den italienske mafiaen ofte fremstilles med. Men det er også felles trekk. I Russland, så vel som i Italia og i USA opptrer lederne for de kriminelle gruppene av og til i offentligheten, og her er noen eksempler på medieutsagn fra russiske kriminelle:⁴⁷

«Jeg ønsker å bli betraktet som en forretningsmann med viktige og positive funksjoner i markedsøkonomien, selv om enkelte av mine metoder er illegale og primitive.»

«Å motarbeide mafiaen er nytteløst. I fravær av moralske verdier har mafiaen trengt inn i selve samfunnsstrukturen. Kloke folk har merket seg dette. De samarbeider med oss.»

«Grusomhet kan bare besvares med grusomhet ... Vi er siviliserte mennesker.»

Privatisering, kapitalisme og deregulering har vært en betingelse for den russiske og østeuropeiske mafiaens vekst. Den økonomiske kriminaliteten er nært knyttet til alminnelig forretningsvirksomhet i det som kalles det «markedsliberale samfunn». Det ene kan knapt eksistere uten det annet. En utryddelse av denne formen for kriminalitet innebærer kontroll og styring av økonomien helt i strid med markedsliberalismen. Sammenflettingen av politikk, alminnelig økonomisk aktivitet og kriminalitet som illustreres så tydelig i Russland, brer seg også til andre land. Den er vanskelig å stanse ved tradisjonelle politimetoder. Hvis ikke økonomien og dermed samfunnet endres radikalt, er det grunn til å spørre, slik Jamieson gjør, om vi går mot en verden som regjeres av et forbund av *mafiosos*.⁴⁸ I alle tilfelle er det vanskelig å vende tilbake til lovlydige tilstander når den organiserte kriminaliteten, som i Russland, gjennomsyrrer samfunnet og omfatter også offentlige kontorer, politikere og andre myndighetspersoner.

Den organiserte kriminaliteten har nådd et nytt stadium i den deregulerte kapitalismen, og får etterhvert også fotfeste i Norge. Som tidligere politimester i Oslo, Willy Haugli, skrev er «Norge blitt et attraktivt marked for organisert kriminalitet».⁴⁹ Det gjelder ikke bare narkotikaomsetning, men også torpedovirksomhet, pengevasking, ulovlige spilleklubber, sprit-, tobakk-

smugling og bordellvirksomhet. Lovbruddene er stadig oftere regissert av godt organiserte bander med velbeslåtte bakmenn og gode kontakter, oppklaringsprosenten er lav, medieomtalen beskjeden, fortjenesten skyhøy og skadevirkningene langt større enn tilfeldige lovbrudd utført av rusmisbrukere på gatenivå.

Forholdet mellom politikk og forbrytelse har også andre former enn mafiaen og organisert gangsterbeskyttelse. I Norge har den politiske eller statlige kriminaliteten fått en særlig uttrykksform.

Den statlige kriminaliteten i Norge

Den ulovlige overvåkingen av venstreorienterte, atomvåpendemonstranter og miljøforkjempere er et aktuelt eksempel på statskriminalitet i Norge. Med hjelp fra blant annet fagligpolitiske sekretærer, industriledere, bankdirektører og Høyres Pressekontor har politi- og rettsvesen drevet ulovlig kartlegging og overvåking av lovlig politisk aktivitet i en årrekke. Virksomheten ble avslørt gjennom Lundrapporten⁵⁰ og høringene i forbindelse med den. Historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen⁵¹ har gitt ytterligere eksempler på hvordan deler av det politiske *establishment* var involvert. Det var ikke virksomheten til dem som ble overvåket, men selve den statlige overvåkingen, som var i strid med loven. «Forbrytelsen» til dem som ble utsatt for telefonavlytting, brevåpning, romavlytting og infiltrasjon var at de kritiserte kapitalismen og protesterte mot dens ødeleggelse av natur og mennesker. Det ble ansett som kriminelt og som en trussel mot «systemet».

Den omfattende registreringen av venstreopposisjonelle var bare mulig fordi politiets overvåkingstjeneste (POT) samarbeidet med organisasjoner og enkeltpersoner utenfor de hemmelige tjenestene, først og fremst med pressefolk, Høyres Pressekontor, private bedriftsledere, faglige sekretærer og politikere fortrinnsvis fra høyrepartiene og Arbeiderpartiet. Overvåkingspolitiet hadde sine kontakter i samtlige norske avisredaksjoner med unntak av Dagbladet og NKP-avisen Friheten.⁵² Næringsliv og presseorganer var POT's mest lojale samarbeidspartnere. Høyres Pressekontor tok selv initiativ til å bistå POT, utveksle informasjon og pålegge seg om nødvendig selvsensur når de POT ba om det. Slik fungerte den frie presse og den 4. statsmakt.

Mens Høyreavisene skrev høystemte hyllester til politisk mangfold, demokratiet og lovligheten, samarbeidet redaktørene med statens hemmelige politi om ulovlig overvåking av politiske motstandere. Sjefredaktør Harald Torp i Adresseavisen skrev harmdirrende ledere med angrep på lovlig venstreorientert virksomhet. Det anså avisa som en trussel mot demokrati og rettsstat, og redaktøren gjorde sitt til at motforestillingene ikke kom på trykk. Samtidig var han hemmelig agent for overvåkingspolitiet som blant annet kartla venstreorienterte og motstandere av Vietnamkrigen.

Pressemannen Odd Valmot i Trondheim, gift med den framtrede kommunepolitiker fra Høyre, Hjørdis Valmot, ga i det skjulte POT opplysninger om politisk aktivitet ved Norges Tekniske Høgskole slik at overvåkningspolitiet kunne drive sin ulovlige virksomhet også der.⁵³ Dette er noen få eksempler på hvordan pressefolk, som gjerne er de ivrigste til å formidle retorikken om den norske rettsstaten og betydningen av fri politisk virksomhet, samarbeidet med det statlige overvåkningspolitiet for å registrere lovlig politisk aktivitet og meningsytring.

Også Arbeiderpartiet, arbeiderpartipressen og fagbevegelsen deltok i denne kriminelle aktiviteten. Sekretærer i den Arbeiderpartidominerte fagbevegelsen sto på etterretningstjenestens lønnsliste; i årevis sendte sekretærene rapporter og personopplysninger til POT, og overvåkingspolitiet samarbeidet om et romavlyttingssystem i fagbevegelsens bygning i Oslo. I 1970-årene ga offiserer, bedriftsledere, skole- og universitetsansatte informasjon om politisk virksomhet til POT, og i 1972 hadde overvåkingspolitiet i Tromsø en oversikt over samtlige studenter i sine arkiver. Yrkesfotografer sendte bilder av deltagere i demonstrasjonstog videre til POT, som bygde opp arkiver over aktiviteten på venstresida.

Enkelte har ment at overvåking av politiske motstandere hverken er udemokratisk eller brudd på loven, men bare en naturlig og legal forlengelse av maktavernes politiske virksomhet. Kåre Willoch er av dem som har ment at den borgerlige staten ikke gjør noe kriminelt, men bare sin plikt når systemets motstandere overvåkes av det hemmelige politiet, og med avisredaktører og faglige sekretærer som informanter.⁵⁴ At også politiet, det statlige televerket og domstolene deltar i overvåkingen er for Willoch og likesinnede tegn på effektivitet og prisverdig systemlojalitet fra embetsverk, offentlig byråkrati og statsbærende politiske organer og partier.

For de aller fleste andre, uten interesser knyttet til det borgerlige samfunns overlevelse, vil avsløringen av kriminell virksomhet fra statsmaktas side, inkludert domstolene og lokale politimestre, demonstrere hullheten og hykleriet når den politiske klassen snakker om betydningen av et lovlydig samfunn og kamp mot kriminaliteten. Den samme makta hever nemlig den moralske og dømmende pekefingeren overfor de stakkarslige hverdagskriminelle, mens de i bakrommene foretar ulovlig overvåking og hemmelig kartlegging av lovlig politiske virksomhet. Som Lundrapporten viste har dette foregått i langt større omfang her i landet enn de aller fleste kunne forestille seg.

Men statskriminaliteten i Norge er annerledes, og ikke så omfattende som i enkelte andre land, f.eks. i USA, der de hemmelige tjenestene og Pentagon i frihetens og demokratiets navn har stått bak statskupp (Marokko, Iran, Chile og andre land i Sør- og Latin-Amerika), narkotikaomsetning og ulovlig våpenhandel.⁵⁵

Økonomisk kriminalitet

Økonomisk kriminalitet, også kalt hvitsnippkriminalitet, er det private næringslivs forbrytelser. Moderne økonomisk kriminalitet, som skatte- og avgiftsunndragelse, brudd på toll- og valutabestemmelser, ulovlig bokføring, konkurs rytteri, regnskapssvindel, innsidehandel og prissamarbeid har økt sterkt i 1990-årenes Norge. Det svindles for langt større beløp enn de verdiane vinningskriminaliteten på gatenivå dreier seg om.⁵⁶ Hvitsnippkriminaliteten har derfor mye større skadevirkninger for samfunnsøkonomien. Erling Eide skriver med henvisning til St. meld. Nr 35 (1986-87):

«For å unngå beskatning og kostnadskrevende reguleringer foregår en stor del av privat økonomisk virksomhet uten det offentliges kjennskap. Omfanget i Norge er anslått til mellom 4% og 6% av BNP, noe som i begynnelsen av 1990-årene tilsvarer 24-36 milliarder kroner».⁵⁷

Til sammenlikning utgjorde den tradisjonelle vinningskriminaliteten årlig ca 3 milliarder kroner i begynnelsen av 90-årene,⁵⁸ altså ca 1/10 av det det svindles for blant de økonomiske hvitsnippforbryterne. Mens de totale samfunnsøkonomiske kostnadene (inkludert politi, rettsapparat og fengselsvesen) som følge av hverdagskriminaliteten i 1990 ble anslått til 20, 9 milliarder kroner, eller ca 4% av BNP, så omfattet ulovlige skatteunndragelser og annen økonomisk kriminalitet over 30 milliarder i tapte inntekter for det offentlige.⁵⁹

Skatteunndragelse alene ble tidlig på 90-tallet anslått til 12 milliarder kroner. I tillegg kommer skattesnyteriet i den «hvite» økonomien, for eksempel ulovlige momsrefusjoner, noe som «beløper seg til et ukjent antall milliarder kroner.»⁶⁰ *Verdipapirmarkedet* er en sektor med betydelig innslag av kriminelle forhold, selv om antall saker som etterforskes og pådømmes er få. *Banksektoren* har flere eksempler på omfattende økonomisk kriminalitet. Samlet går de årlige tapene opp i flere hundre millioner kroner.⁶¹ *Korrupsjon* er også blitt vanligere og omfatter større beløp en tidligere. Erling Folkvord har f. eks. avslørt flere tilfelle av korrupsjon i offentlig sektor og blant betrodde politikere med stor tillit blant likesinnede.⁶² Utallige avsløringer viser at korrupsjon er godt forankret i den vest-europeiske politikerlassen. EU-kommisjonen og tyske kristelig-demokratiske politikere med Helmut Kohl i spissen er aktuelle eksempler på omfanget av denne kriminaliteten.⁶³

Antall etterforskede økonomiske forbrytelser lå årlig på 600-800 i perioden 1980 til 1987, økte så raskt og i 1991 var det 2000 slike saker. De økonomiske forbrytelser utgjorde ca 5 promille av totalt antall registrerte forbrytelser fram til 1989, og steg til 1% i 1991. Etterforsket økonomisk kriminalitet steg raskere enn annen kriminalitet utover i 1990-årene, blant annet grovt bedrageri og «forbrytelser og gjeldsforhold». Den siste typen kriminalitet ble 17-doblet mellom 1980 og 1991.⁶⁴

Til tross for de store beløpene som unndras og som dermed urettmessig tilfaller hvitvaskforbryterne, så havner få av dem i fengsel.⁶⁵ Det er bevismessig vanskelige saker ettersom den forbryterske virksomheten ligger så tett opp til alminnelig akseptert forretningsskikk under kapitalismen. Det er mange måter å sørge for at profitten maksimeres og fortjenesten øker, eller som Erling Eide skriver:

«Når de aktuelle personer velger ulovlig virksomhet fremfor lovlig, må det ha sammenheng med at den ulovlige gir bedre resultater. Det er jo ikke alle forretningsdrivende som lykkes i den lovlige konkurransen.»⁶⁶

Økonomisk kriminalitet er i bunn og grunn forlengelse av konkurransekapitalismens forretningside med andre midler. Derfor er økonomiske hvitvasklovsbrudd så vanskelig å skille fra «lovlig» utbytting og forretnings-skikk. Kapitalen er som kjent villig til å gå langt såfremt det foreligger muligheter for høy profitt, noe et sitat gjengitt i *Das Kapital* tydeliggjør:

«For en passende profitt viser kapitalen stor dristighet. En garantert 10% profitt vil sikre at den investeres hvor som helst, 20% vil utløse iver, for 50% blir den dumdristig og frekk. For 100% vil den være villig til å trampe på alle menneskerettigheter, for 300% finnes det ikke det lovbrudd kapitalen ikke ville begå...»⁶⁷

Eller som dagens russiske *mafioso* formulerer det: «Vi tilbyr alle tjenester vi kan tjene på. Det vi ikke kan gjøre for penger kan vi gjøre for masse penger.»⁶⁸

Konkurslovsbrudd

Konkursrytteri har de seneste år blitt et av de mest lukrative områder for økonomisk kriminalitet. I begynnelsen av 1990-årene ble det i Norge registrert 5000-6000 konkurser årlig. I nærmere 70% av de konkursrammede selskapene er det begått kriminelle handlinger.⁶⁹ ØKOKRIM behandlet i samarbeid med politikamrene 2120 konkurser i perioden 1991-93. I disse sakene hadde bostyret funnet frie aktiva for til sammen bare 227 millioner kroner, mens det i de samme boene var anmeldt krav for 6,7 milliarder kr. Straffen for disse forholdene var til å bære: det ble utstedt 806 forelegg med bøter på til sammen vel 14 millioner.⁷⁰ Eide skriver:

«I tillegg til de registrerte konkurser, kommer et vesentlig større antall «svarte konkurser». Mange av selskapene er tømt for verdier slik at det ikke engang er midler til et bostyre for granskning (Skattedirektoratet anslo antallet i 1985 til 12 000, Kreditorforeningens anslag var hele 20 000)».⁷¹

Tapene som rettmessige kreditorer lider ved konkurser ble av Brønnøysund registeret tidlig på 1990-tallet anslått til 15 milliarder kroner.⁷²

Gjentatte og planlagte konkurser er altså utbredt, lukrativt, og det blir sjelden straffet hardt, om det i det hele tatt blir etterforsket. Manglende

kompetanse i politiet, ressurskrevende etterforskning og vanskelige bevis-spørsmål har ført til liten sannsynlighet for å bli straffet. Oppklaringsprosentene sank for økonomisk kriminalitet, og særlig for konkurssaker, i perioden 1980-1991. Poli- og påtalemyndigheter retter heller oppmerksomheten mot småkjeltringene på gatenivå. De er lettere å ta, har ikke egne forretningsadvokater i ryggen, innrømmer som regel sin brøde og gjør opp for seg. Derfor vil den trivielle vinningskriminalitet på gatenivå dominere kriminalstatistikken, og få størst oppmerksomhet i media og bli gjenstand for besteborgernes moralske fordømmelse, til tross for at dens samfunns-økonomiske betydning er svært beskjeden sammenliknet med hvitvask- og annen organisert økonomisk kriminalitet.

Narkotikalovbrudd

Innførsel, omsetting og ulovlig bruk av narkotika fortsetter å øke sterkt til tross for, eller på grunn av, ekstrem bruk av strafferettssystemet.⁷³ Årsaken er først og fremst de enorme profitene for ulovlig omsetting av narkotiske stoffer, noe kriminaliseringen ikke svekker, men bidrar til.⁷⁴

Det var i 1960-årene at det illegale tilbudet og etterspørselen etter narkotiske stoffer startet for alvor. I USA oppsto et marked ikke bare for marihuana/cannabis, men også for kokain, heroin og etterhvert for de syntetiske stoffene LSD og ecstasy.⁷⁵ I årene som fulgte ble dette illegale markedet globalt. Indikasjoner på veksten i tilbudet finnes i tall publisert av FN over narkotikabeslag i hele verden. Det årlige heroinbeslaget økte fra noe over 1 til mer enn 21 metriske tonn, kokain fra 2 til noe over 300 metriske tonn, mens cannabis-beslagene startet på 2000 tonn tidlig i 1970, ble tidoblet på tre år, og nådde 53.000 metriske tonn i 1987. Hvis en antar at beslaget utgjør en noenlunde konstant andel av forbruket på verdensmarkedet, så økte heroin markedet/forbruket til det 20-dobbelte, og kokainforbruket ble 50-doblet på 20 år.

Narkotikahandelen har en anslått verdi på mellom 120 milliarder og 150 milliarder US dollars årlig.⁷⁶ I en rapport fra EU-parlamentet ble det anslått at bankrentene alene for de 100 milliarder dollars hvitvaskede penger fra narkoomsetningen utgjorde mer enn 800 millioner dollars i løpet av 10 år. Altså en *renteinntekt* på ca. 6 milliarder norske kroner. Narkotikahandelen fører også med seg ekstrem og utbredt voldskriminalitet både i produsent- og brukerlandene. I 1980-åra drepte colombianske narkotikakartell mer enn 1000 offentlige tjenestemenn, over 3000 politifolk og soldater, 3 presidentkandidater, dusinvis av journalister og mer enn 50 dommere, inkludert 12 høyesterettsdommere.⁷⁷

Profesjonell omsetting av narkotika og smuglersprit har økt sterkt også i Norge i 1990-årene. Bruk av heroin, amfetamin, kokain og ecstasy har stabilisert seg på et høyt nivå etter stigning hvert år på 1990-tallet. Men

«bakmennene», de organiserte bandene, blir sjelden rullet opp. Politi- og rettsapparat lykkes mest i å forfølge de rusavhengig småtjuvene.⁷⁸

Hverdagskriminaliteten i Norge.

Vender vi oss fra hvitsnipplovbruddene, den organiserte kriminaliteten, statens egne lovbrudd og ugjerninger, og mot det som staten definerer som den egentlige kriminalitet og som rettsforfølges, da snakker vi om *hverdags-* eller *gatekriminaliteten*. Den får størst oppmerksomhet. Men hvor utbredt er den egentlig her i landet? Svaret avhenger av hva vi mener med lovbrudd og kriminalitet. Nesten alle har jo brutt loven. Men heldigvis for de fleste blir bare en brøkdel av lovbruddene oppdaget. Langt fra alle lovbrøttere blir tatt. Enda færre blir straffet.⁷⁹

Undersøkelser av selvrapporterte lovbrudd viser at de fleste bryter loven. Når folk forteller om egne lovbrudd er kriminaliteten heller ikke så skjevt fordelt sosialt som statistikken viser.⁸⁰ Lovbrudd er ikke forbeholdt de fattige og sosialt underprivilegerte, men begås i langt større utstrekning av respektable, velutdannede høystatus personer enn det som fremgår av kriminalstatistikken. Lovlydigheten blant folk flest og besteborgerne er altså annerledes fordelt enn lov og orden tilhengerne, som først og fremst fokuserer på de «uforbederlige kriminelle», vil ha oss til å tro.⁸¹

I 1992 ble utbredelsen av kriminalitet og problematferd kartlagt blant over 12000 unge mellom 12 og 18 år.⁸² Mange hadde vært med på spenningsøkende tilfeldig småkriminalitet i barne- og ungdomstida, som det å rappe småsummer fra foreldrene. Men de mer alvorlig straffbare og/eller farlige aktiviteter som biltyveri, innbrudd, tyveri for mer enn 1000 kr., hærverk for mer enn 1000 kr., slåsskamp med våpen, bruk av hasj, annen narkotika og sniffing var det få som hadde deltatt i. Mellom 95% og 99% hadde ikke vært med på slikt siste år. Holdes de trivielle forhold utenfor, er lovbrudd lite utbredt blant ungdom. Jevnt over er de unge «temmelig lovlydig og lite rabulistisk».⁸³ Den gruppen som er ansvarlig for størstedelen av lovbruddene er meget liten. De fleste unge har riktignok gjort noe «galt», men egentlige lovbrudd begår de sjelden.

Den registrerte hverdagskriminaliteten i Norge

Det virkelige omfanget av lovbrudd går ikke fram av kriminalstatistikken. Den omfatter kun de forbrytelser politiet registrerer. De fleste lovbrudd blir ikke anmeldt til politiet, bl.a. fordi de ikke blir oppdaget,⁸⁴ og langt fra alle oppdagede lovbrudd blir rapportert. Den delen av kriminalitetens isfjell som er synlig i statistikken omfatter først og fremst den det er lettest å avsløre, den som prioriteres av politiet og som de mest aktive hverdagskriminelle begår.

Alvorlige voldsforbrytelser utgjør en liten andel av den totale kriminaliteten. 5% av all registrert kriminalitet er voldskriminalitet. Det begås i størrelsesorden 50 drap i Norge hvert år. En idyllisk situasjon sammenlignet med de aller fleste andre land. Med et folketall på ca 8 ganger folketallet i Norge er for eksempel antall drap i Sør-Afrika ikke 400, men ca. 20000 pr. år, altså en hyppighet 50 ganger den norske. Det begås forholdsvis like mange drap i løpet av sju dager i Sør-Afrika som det begås i Norge i løpet av et år. Å bruke betegnelser som «voldsekspløsjon» om situasjonen i Norge er malplassert og misvisende.

Narkotikakriminalitet

I en av fire straffesaker i 1995 ble narkotikaforbrytelse regnet som hovedforbrytelse. I løpet av ti år er denne andelen mer enn fordoblet. Ytterligere 12% av straffesakene i 1995 hadde narkotika som en biforbrytelse. Det betyr at 35% av straffereaksjonene i 1995 omfattet narkotikaforbrytelser.⁸⁵ «Halvparten av de langtidspådømte i våre fengsler sitter for narkotikaforbrytelser, og det samme gjelder nær 30% av alle fengselsinnsatte.»⁸⁶ Ikke alle er selv misbrukere, men mange av dem er.⁸⁷ Stigningen i narkotikakriminalitet har pågått så lenge det har eksistert statistikk over anmeldte lovbrudd, se tabell 1.

Gjentagelseskriminalitet

Kriminalitetsfrekvensen er skjev i hver ende av skalaen: en meget *stor* gruppe registrerte lovbrøyttere begår kun ett lovbrudd, som trafikkforseelser eller butikktyverier, mens en *liten* gruppe er meget aktiv og står for mesteparten av kriminaliteten.⁸⁸ I Danmark hadde 20% av de dømte lovbrøytterne begått 80% av kriminaliteten.⁸⁹ De 2 promille, eller ca. 100 lovbrøyttere som var mest aktive, hadde begått 10% av alle lovbrudd, eller ca. 17000 lovbrudd, 170 lovbrudd hver. De 43% i den danske undersøkelsen som var registrert for mer enn ett lovbrudd hadde begått 86% av alle lovbrudd. Fratrekkes det første lovbruddet, så er $\frac{3}{4}$ av all kriminalitet i Danmark gjentakelseskriminalitet. Forholdet er det samme i Norge. Kvantitativt er altså tilbakefalls-kriminaliteten, den som begås av allerede dømte og straffede personer: *residivistene*, det største problemet. De begår også mer *alvorlig* kriminalitet enn enganglovbrøyttere.

I Stortingsmelding nr 27 (1997-1998) *Om kriminalomsorgen* heter det: «Både statistikk og erfaring forteller at mesteparten av kriminaliteten begås av tidligere straffedømte personer...Et dominerende trekk er at tilbakefallet øker med hvor mange straffereaksjoner lovbrøytteren har pådratt seg tidligere» (s. 22-23). For eksempel ble 2/3 av dem som hadde fått to dommer tidligere, registrert for ny kriminalitet i løpet av en femårsperiode etter den andre dommen. En undersøkelsen blant straffede lovbrøyttere i 1987 viste at litt over halvparten (51%) hadde hatt tilbakefall (se tabell 2).⁹⁰ Dette er en markert

økning i forhold til tidligere undersøkelser fra 1950- og 1960-tallet. Jo flere ganger en lovbrøyer er straffet, desto mer kriminalitet begår han eller hun på nytt, og tilbakefallsprosenten er spesielt stor blant dem som dømmes til ubetinget fengsel (63%).

Tabell 2: Tilbakefall (i en femårs periode) fordelt etter hvilken type reaksjon som opprinnelig ble gitt.⁹¹

Utgangsreaksjon	Tilbakefall
Ubetinget fengsel	63%
Betinget fengsel	48%
Bot	41%
Overført barnevern	52%
Gjennomsnitt	51%

Nesten 2 av 3 av dem som er dømt til ubetinget fengselsstraff blir tatt for nye lovbrudd i løpet av en femårsperiode etter soning. For dem som har sonet fengselsstraff flere ganger er andelen enda høyere. Fengselsstraff er ikke bare virkningsløs, men den øker tilbakefallskriminaliteten.⁹² Lovbrytere dømt for vinnings- eller narkotikalovbrudd blir ofte siktet på nytt for samme type lovbrudd. En stor andel av disse, antagelig mer enn 80%, har et vesentlig misbruksproblem og rusavhengighet er hovedårsak til den gjentatte kriminaliteten. For denne gruppen er fengselsstraff særlig virkningsløs. Likevel forslår Justisdepartementet at antall fengselsplasser øker, fra ca 2900 i dag, til 3300 «i nær framtid».⁹³ At det satses på en straffereaksjon som er svært dyr, og der «både statistikk og erfaring forteller»⁹⁴ at kriminaliteten ikke reduseres, krever en forklaring. Det tyder på at straff og fengsel ikke først og fremst er virkemidler for å få ned hverdagslovbruddene, men at spesielt fengselsstraffen har andre funksjoner under kapitalismen.⁹⁵

Hvorfor skjer hverdagskriminaliteten?

I siste halvdel av det 20. århundre, og spesielt i perioden fra 1960 til 1990, da privatiseringen, liberaliseringen i økonomien og «markedssamfunnet» satte seg gjennom for alvor, økte antall registrerte lovbrudd sterkt, se tabell 1. Johs. Andenæs beskriver perioden fram til 1980 slik:

«i den siste menneskealder har vi hatt en kriminalitetsøkning som er uten sidestykke i vår nyere historie. Fra 1957 til 1980 økte tallet på anmeldte grove tyverier, det vil stort sett si innbruddstyverier, fra vel 5000 til 66000, tallet på ran fra 67 til vel 600».⁹⁶

Den sterke økningen i registrert kriminaliteten skyldtes i hvertfall ikke mildere straffereaksjoner ettersom det har vært en betydelig straffeskjerpning for de lovbrudd som har vist sterkeste stigning. Særlig gjelder dette alvorlig narkokriminalitet, der maksimumsstraffen økte fra 10 år i 1972 til 21 år i

dag,⁹⁷ like streng som for drap. At kriminaliteten øker når straffene skjerpes er i strid med *common sense* og lov og orden-tilhengernes strategi. Men det er lett å forklare: med økningen av strafferammene øker prisen (og fortjenesten) på ulovlige rusmidler og det begås mer kriminalitet for å skaffe penger til dop. Flere forsøkes også rekruttert til narkomiljøet.⁹⁸ Hvis strafferammen overhodet har betydning for narkolovbrudd så tyder statistikken på at kriminaliteten øker i takt med straffeskjerpningen.

Mye av gjentakelseskriminaliteten har selvsagt andre årsaker enn for strenge fengselsstraffer. Fremfor å trekke fram en eller noen få årsaker, som for eksempel innvandring, flere skilsmisser, økt TV- og videovold, er det mer meningsfylt å knytte kriminalitetsutviklingen til endringer i samfunnsforhold, slik for eksempel Currie gjør i dette heftet, og som Johs Andenæs har gjort:

«'Store drag' i samfunnsutviklingen påvirker kriminalitetens omfang...

Faktorer som motorisering, urbanisering og folkeforflytninger med oppløsning av nære fellesskap i nabolag og familie. Endringer i det moralske klima, svekkelse av religionens stilling, mindre respekt for autoriteter, svakere arbeidsmoral, mindre ærbødighet for tradisjonelle normer og verdier.»⁹⁹

Kort sagt alle de endringene som følger med når varesamfunnet blir dominerende, markedet blir rådende og kapitalismen slår gjennom for alvor.

Hva karakteriserer de kriminelle?

De som havner i kriminalstatistikken er ikke noe tverrsnitt av alle dem som bryter loven. Politiet konsentrerer seg mest om de lovbrøtere som skiller seg ut med lett synlige kjennetegn,¹⁰⁰ for eksempel med annen kulturbakgrunn, annet språk eller annen hudfarge. De blir oftere sjekket. Dette er *en* av årsakene til at innvandrere er overrepresentert i statistikkene over registrert kriminalitet.¹⁰¹ Den kriminaliteten samfunnets tapere og marginaliserte grupper begår, blir lettere oppdaget og oftere straffeforfulgt enn kriminaliteten de rike og vellykkede begår. De som blir tatt for hverdagskriminaliteten er sosialt marginaliserte, men psykologisk og personlighetsmessig uten klare fellestrekk, like forskjellige som folk flest.¹⁰² De som begår veldig mye av hverdagskriminaliteten har enkelte fellestrekk som hovedsakelig skyldes sosialisering og oppvekstforhold. Det er selvfølgelig ingen medfødt disposisjon for lovbrudd. Det er ikke født flere barn med en medfødt tilbøyelighet til å begå lovbrudd i etterkrigstidas Norge. Lovbruddsaktiviteten er lært. Den har sine sosiale og samfunnsmessige forklaringer. De som stemples som lovbrøtere i kapitalistiske land er ofte arbeidsløse, har lav utdanning, og tilhører gjerne minoritetsgrupper. Mange har tidlig kommet «skeivt ut».

Tidlig start

De som begynner tidlig med lovbrudd, før de fyller 15 år, og fortsetter i ungdomstida, utgjør den lille gruppa av svært aktive lovbrøyttere i voksen alder.¹⁰³ Jo tidligere debut, desto større er risikoen for ny kriminalitet. De som starter i 10-13 årsalderen, begår i gjennomsnitt 8,1 lovbrudd fram til de er 32 år, mens de som begynner som 17-20 årige, begår 2,4 lovbrudd.¹⁰⁴ «Ungdomskriminalitet» er for de fleste et forbigående og uskyldig fenomen.¹⁰⁵ De fleste som blir tatt i ungdomstida bryter loven hverken før eller siden.

De unge som debuterer tidlig kommer oftere fra konfliktfylte familier og får problemer med skolen.¹⁰⁶ Mange er sosialt og emosjonelt skadet tidlig i barndommen. Allerede fra førskolealder oppleves motgang og taper stemplet, og de blir et «problem» for skolen, trykdeetaten, helse- og sosialvesenet, politi og domstoler. Forbruket av offentlige «tjenester» ligger langt over befolkningsgjennomsnittet. De har hatt nok av institusjonsopphold bak seg og fengselsstraff gjør bare vondt verre. Barn og unge med slik bakgrunn kan bare bli mer lovlidige dersom reaksjonen tar utgangspunkt i deres måte å tenke og reagere på, og i en forståelse av at lovbruddsaktiviteten ofte er kompensatorisk virksomhet og en reaksjon på emosjonelle skader i barn- og ungdomstida. Tilknytning til skole- og arbeidsliv har stor betydning for kriminaliteten, og flegangslovbryterne har ofte droppet skolen tidlig.¹⁰⁷ En undersøkelse blant et utvalg norske fanger i 1991 viste at 17% ikke hadde fullført grunnskolen.¹⁰⁸

Stemplingen som kriminell er en av mekanismene som opprettholder avvikende atferd.¹⁰⁹ Den som blir stemplet skyves inn i avviker rollen gjennom omgivelsenes reaksjoner, og utvikler sjøl en avviker identitet.¹¹⁰ Den sosiale stemplingsprosessen gjør det vanskeligere å skifte livsform. Når en er definert som «pøbel», og etterhvert får et slikt sjølbilde, står ikke mange muligheter åpne.

Så lenge hverdagskriminaliteten ikke forstås først og fremst som et produkt av sosialisering, stempeling og samfunnsmessige forhold, men fremstilles som uttrykk for personlighetsavvik eller psykopatologi, vil mange tro at kriminaliteten reduseres ved å straffe lovbrøytterne uten å endre samfunnet.

Lovbrytere med rusmisbruk

Lovbrytere med rusproblemer begår en stor og stigende andel av gjentakelseskriminaliteten. Det er både direkte og indirekte forbindelser mellom lovbrudd og alkohol/stoffmisbruk. Mye alvorlig kriminalitet, ikke minst voldskriminalitet, skjer under alkoholpåvirkning, og vinningskriminaliteten skjer for å skaffe penger til rusmidler. Narko- og særlig heroinmisbrukere begår usedvanlig mange lovbrudd. Et utvalg på over 200 stoffmisbrukere i Baltimore begikk mer enn 2000 lovbrudd hver i løpet av en 11 årsperiode.¹¹¹

243 mannlige stoffmisbrukerne var ansvarlig for over 500000 kriminelle handlinger. I avhengighetsperioden begikk de lovbrudd 248 dager pr år, når de ikke gikk på stoff sank antall lovbruddsdager til 1/6, eller 41 dager i året. 38% av lovbruddene var tjuveri, 27% var salg av narkotika, bare 2% var voldskriminalitet, 8% var bedrageri o.l.

Danske undersøkelser har anslått at 50% av fangene trenger behandling for alkoholproblemer og at ¼ har stoffproblemer.¹¹² 45% av innsatte i finske fengsler var alkoholmisbrukere, og 6% stoffmisbrukere.¹¹³ I Sverige var 65% av alle fangene rusmisbrukere: 25% misbrakte kun alkohol, 21% brukte narkotiske stoffer og 18% var blandingsmisbrukere.¹¹⁴

Fengslene er blitt de største oppbevaringssteder for personer med alkohol- og/eller stoffproblemer. Andre tilbud til disse misbrukerne prioriteres ikke. Den norske narkotikapolitikken er blitt mer og mer strafferettslig orientert i de siste 30 år, medisinske og sosiale synspunkter er skjøvet i bakgrunnen. Fengselsstraff istedenfor behandling av rusmisbrukere fører til økt kriminalitet for denne store gruppa lovbrøyttere. Både kriminaliteten og rusmisbruket fortsetter etter løslatelsen så snart den innsatte er tilbake i sitt gamle miljø. Dette er nå så velkjent at bare høyesterettsdommere ikke forstår det, men tror at skjerpert fengselsstraff reduserer narkokriminaliteten.

I en nylig avsagt høyesterettsdom viste nemlig rettens flertall ingen forståelse for at narkeavhengighet fører til kriminalitet og at (økt) fengselsstraff ut fra all erfaring gjør vondt verre. Høyesteretts flertall økte nemlig fengselsstraffen med 9 måneder for en rusavhengig lovbrøytter for «å styrke samfunnets vern mot de skadelig utslag av denne gruppens aktiviteter.»¹¹⁵ Hvorvidt lengre fengselsstraffer reduserer kriminaliteten sier ikke dommerne noe om, men straffeskjerpning vil «medføre et bedre samsvar mellom straffereaksjoner og de skadevirkningene denne gruppen påfører samfunnet», og være en mer «rettferdig straff». Det spiller altså mindre rolle om straffereaksjonene bidrar til å øke fremtidig kriminalitet.

En av dommerne i Høyesterett hadde et annet synspunkt. Dommer Coward la større vekt på straffereaksjonens individualpreventive effekt. Hun viser til at

«den gruppen det er tale om – lovbrøyttere som dømmes for et stort antall tyverier, og som også er straffet flere ganger tidligere – er ofte narkotikamisbrukere som stjeler for å skaffe penger til stoff. Det er ikke grunn til å tro at de vil bli motivert til å stjele mindre ved slike endringer i straffennivået som kan være aktuelle».

Det er ganske riktig «ingen grunn til å tro» at strengere straffer hjelper på problemene disse lovbrøytterne har og som også blir problemer for samfunnet. Vi kan si det enda tydeligere: økning i fengselsstraffens lengde øker risikoen for nye lovbrudd blant narkotikavhengige tilbakefallslovbrøyttere.

Aktor begrunnet straffeskjerpningen med hensynet til beskyttelse av samfunnet i den perioden lovbrøytteren sitter fengslet. Men er innesperring eller

såkalt «uskadeliggjøring» noen løsning på kriminalitetsproblemet? Loven brytes nok ikke så ofte i fengsel, men undersøkes alternativet nøyere, er heller ikke «uskadeliggjøring» noen utvei.¹¹⁶ De fleste lovbrøtere skal løslates på et tidspunkt selv om straffene blir lengre, og motivasjonen for et lovlydig liv styrkes ikke av lange fengselsstraffer. Det vil virke urimelig overfor de nærmeste, noe som øker opplevelsen av å leve i et urettferdig samfunn. Følelsen av urettferdighet er en vesentlig drivkraft bak mye av kriminaliteten. Barn av foreldre som blir sittende lang tid i fengsel vil også få redusert omsorg, og dermed øker risikoen for nyrekruttering til lovbrøtermiljøet fra sårbare miljøer.

Rusavhengigheten som ligger bak så mye av gatekriminaliteten kan ikke bekjempes med innesperring. Rusmisbruk er et helseproblem og må møtes på annen måte enn ved fengselsstraff. Stadig flere innser at lovbrøtere med rusproblemer må behandles og ikke fengsles. En av dem er professor Johs Andenæs:

«Det står ikke til å skjule lenger: Narkotikapolitikken vår er mislykket. Til tross for de strengeste straffer, og i forhold til folketallet det best utbygde narkotikapolitiet i Vest-Europa, er narkotikabruken på fremmarsj ... De narkomane representerer et medisinsk og sosialt problem, og hører ikke hjemme i straffesystemet. ..Samtidig med nedrustning av straffeapparatet på narkotikafronten, bør det skje en opprustning av medisinske og sosiale hjelpetiltak. En avkriminalisering av bruken ville muliggjøre en åpen dialog mellom brukere og hjelpepersonell med realistisk rådgivning om faremomenter... Som en forlengelse av det eksisterende sprøyteutdelingsprogrammet bør det åpnes varmestuer hvor de narkomane kan sette sine sprøyter i fred og med adgang til kyndig veiledning av helsepersonell. I dag blir de bostedsløse narkomane jaget fra sted til sted av politiet, og mange ender sitt liv av en overdose i et portrom eller på et offentlig toalett.»¹¹⁷

Hverdagskriminalitet og fengselsstraff

I Norge, som i de fleste andre siviliserte land, har *straff*, og spesielt *fengselsstraff*, blitt en selvfølgelig reaksjon overfor hverdagskriminaliteten. I 1997 ble 11170 mennesker innsatt i fengsel her i landet. Gjennomsnittsbelegget pr. dag var 2802. Til sammenlikning fikk bare 674 personer samfunns-tjenestedom i 1997. Sammenliknet med alternative reaksjoner er fengselsstraff dehumaniserende og dyrt.¹¹⁸ Det øker omkostningene ved kriminaliteten uten å redusere omfanget. Mange ønsker åpenbart å opprettholde myten om at innesperring og tøff behandling av lovbrøtere er den mest effektive måten å redusere kriminaliteten på. Derfor foreslår Justisdepartementet å øke antall fengselsplasser fra ca 2900 til mellom 3100 og 3300 i de nærmeste åra,¹¹⁹ til tross for at fengselsstraff heller øker enn reduserer hverdags-

kriminaliteten. De fleste som sitter i fengsel, har vært der før og all erfaring viser at de fleste vil havne der igjen.¹²⁰ Selv ikke dødsstraff reduserer alvorlig voldskriminalitet. Johs Andenæs har karakterisert kriminalpolitikken på narko-området som

«konservativ i den verste betydning av ordet. Man fortsetter den kurs som er lagt uten å ta hensyn til nye erfaringer. Virker ikke straffen som man hadde håpet og ventet, er botemidlet mer av det samme, det vil si høyere straffer og mer politi.»¹²¹

Ønsket om flere fengselsceller, strengere straffer og mer av det som finnes av virkningsløse reaksjoner, viser at kriminalpolitikken er mer preget av popularitetsbehov, uvitenhet og tradisjonell tenkning enn av ønske om å redusere kriminaliteten.

Fremfor å *straffe* for nær sagt enhver pris, bør reaksjonene på lovbrudd virke slik at de reduserer fremtidige forbrytelser og skadevirkningene av kriminaliteten.¹²² De lovbrudd som for eksempel mennesker med rusproblemer begår *kan* reduseres med reaksjoner basert på en forståelse av årsakene til lovbruddene. Det finnes måter å reagere på som reduserer gjentakelseskriminaliteten.¹²³ Justismyndighetene her i landet henger fast i en foreldet oppfatning av at «ingenting nytter».¹²⁴ Det er ikke noe klima for tenkning og utprøving av alternative reaksjonsformer, uansett om de med ansvaret vet at fengselsstraff øker gatekriminaliteten.

NOTER

- 1) Ragnar Hauge: *Straffens begrunnelser*. Oslo, Universitetsforlaget, 1996, s. 21.
- 2) Cesare Lombroso: *Crime. Its causes and remedies*. London, William Heinemann, 1911. Den italienske legen og kriminologen Cesare Lombroso, som døde i 1909, var den mest innflytelsesrike kriminologen i siste halvdel av 1800-tallet. Førsteutgaven av «*L'Homo Delinquente*» (Det kriminelle mennesket) utkom i 1876. Lombroso satte her fram teorien om at kriminaliteten skyldes hovedsakelig medfødte egenskaper hos det «kriminelle mennesket». I seinere arbeider la han mer vekt på kriminalitetens sosiale årsaker. Han var aldri i tvil om fengselsstraffens negative virkninger, og allerede rundt århundreskiftet avslørte han at kriminaliteten øker når lovbrutere stues sammen i fengsel.
- 3) Nils Christie: «Straffens geografi», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1997, s. 89-102.
- 4) Se eksemplene William Chambliss kommer med i artikkelen om Statskriminalitet i dette heftet.
- 5) Fra Michel Foucault: *Det moderne fengsels historie*. Oslo, Gyldendal, 1977, s. 21. Foucault viser også til betydningen den private eiendomsretten fikk for lovbruddet: «Krenkelser av andres rettigheter som ofte var siste utvei for de aller fattigste, blir nå, når eiendommen har fått ny juridisk rang, en tilvendelse av andres goder, og må følgelig straffes.» (s. 80).
- 6) John Lea og Jack Young: *What is to be done about law and order?* Harmandsworth, Penguin, 1984.

- 7) Ibid.
- 8) William Chambliss: «Toward a political economy of crime» *Theory and Society*, 1975, 2, 149-70.
- 9) Som Willem Bongers: *Criminality and Economic Conditions*. London, Heinemann, 1996, skriver: «Det er sant at handelsmannen og tyven er like på den måten at de tar hensyn utelukkende til sine egne interesser på bekostning av dem de bedrar.»
- 10) Se Stuart Hall: *Drifting into a law and order society*. London, Cobden Trust, 1980.
- 11) I Romerriket var straffeloven opprinnelig et middel for makthaverne til å opprettholde politisk ro innenfor bystaten ved å undertrykke de laveste sosiale lag, bl.a. ut fra behovet for å verne selve staten.
- 12) Vilhelm Aubert: «Om klasselovgivning», i Anders Bratholm og Nils Kristian Sundby (red): *Kritisk Juss*. Oslo, Pax forlag, 1976, s. 76.
- 13) Hall, op.cit.
- 14) Hall, op.cit.
- 15) Foucault, op.cit.
- 16) Steven Box: «Crime, power and ideological mystification» i *Criminological Perspectives*. Kap. 22. Red. John Muncie, Eugene McLaughlin og Mary Langan, London, Sage Publications, 1996.
- 17) Box, op. cit.
- 18) Stanley Cohen: «Human rights and crimes of the state: the culture of denial» *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 1993, 26(2), 97-115.
- 19) Jonathan Steele: «The catalogue of hate and murder», *Mail and Guardian*, Dec. 23 1999 to Jan. 6 2000.
- 20) Eric Hobsbawm: *Age of extremes: the short twentieth century, 1914-1991*, London : Michael Joseph, 1994.
- 21) Mary Kaldor: *New and old wars – organized violence in a global era*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1999.
- 22) Cohen, op.cit.
- 23) Zygmunt Bauman som diskuterer det moderne samfunn skriver at moderniteten er «slett ikke det motsatte av effektiv, kaldblodig ødeleggelse, slakt og tortur. (...) Ettersom tenkningen blir mer rasjonell, øker ødeleggelsene. I vår tid er terrorisme og tortur ikke lenger lidenskapens redskaper, de er blitt redskaper for den politiske rasjonalitet». (s. 137). Forsøkene på å opprettholde orden innad i samfunnet er nært knyttet til opprettelse av stående hærer og politistyrker med overlegne våpen og byråkratisk styring. «I de siste to årene har antall mennesker som har lidd en voldsom død som følge av denne militariseringen økt jevnt til det har nådd et hittil uhørt omfang», skriver Baumann (s. 138), og fortsetter «Voldsutøvelse er blitt en teknikk. Som alle andre teknikker er den fri fra følelser og rent rasjonell. Det er egentlig helt fornuftig, hvis «fornuft» betyr instrumentell fornuft, å bruke amerikanske militærstyrker, B-52 fly, napalm og alt det andre mot det kommunistdominerte Vietnam». Fra Zygmunt Baumann: *Moderniteten og Holocaust*. Oslo, Vidarforlaget, 1997.
- 24) Cohen, op.cit.
- 25) Statsminister Bondevik mente til å begynne med at Norge ikke var i krig i Jugoslavia. På sin første pressekonferanse om dette, sa han «Jeg vil reservere

meg mot at Norge er i krig.» Det er ikke bare politikere på den tradisjonelle høyrefløyen som argumenterer på denne måten. Ledelsen i SV, ikke minst representert ved utenrikspolitisk talsmann og tidligere SV-leder Erik Solheim, mente NATO-aksjonen på Balkan var absolutt «nødvendig», andre utveier enn å bombe og fordrive sivilbefolkningen var det ifølge Solheim ikke. Samtidig som han ivrer for NATO's bomberegner som drepte mange hundre, kanskje så mange som 2000 sivile, går Solheim eksemplarisk inn for strengere straffer overfor gatekriminelle.

- 26) Tallene i det følgende er i hovedsak hentet fra Statistisk Sentralbyrå (SSB): *Ukens statistikk, no 5, 1999: Anmeldte lovbrudd 4. Kvartal 1998.*
- 27) Den voldsomme økningen i registrert narkokriminaliteten skyldes nok delvis at politiet har valgt å prioritere disse lovbruddene ettersom det fra regjeringen gjentatte ganger er varslet «økt satsing på bekjempelse av disse lovbruddene». Uten at «bekjempelsen» har ført til annet enn økning i lovbruddene.
- 28) Politikere fra høyrepartiene og andre tilhengere av «lov og orden» var ikke alene om å rope opp om «ungdomsvold». Forsker ved Politiskolen i Oslo, Ragnhild Bjørnebekk, påsto at det var en «ransbølge» i Oslo i november 1998, og bidro utvilsomt til den moralske panikken ved å hevde at «neste gang kan det komme en bølge av en annen type vold.»
- 29) Til *Klassekampen*, 13. Nov. 1998, s. 6. Danske undersøkelser har også vist at ungdomskriminaliteten har vært stagnerende eller fallende helt siden begynnelsen på 1980-tallet, se Britta Kyvsgaard: *Den kriminelle karriere*. København, Jurist- og økonomforbundets Forlag, 1998, s. 71.
- 30) *Klassekampen*, 13. Nov. 1998, s. 6.
- 31) Til *Klassekampen* 13. Nov. 1998, s. 6.
- 32) *Klassekampen*, 4. Nov. 1998.
- 33) «Vi har sluppet altfor mange inn .. (som ikke) har respekt for norske lover og regler», Vidar Kleppe i *Klassekampen* 4. Nov. 1998.
- 34) *Dagbladet* 11.11. 1998, s.14
- 35) *Klassekampen*, 4. Nov. 1998.
- 36) Karsten Vedel Johansen har kommentert dette forslaget på *KK-Forum*, 15.1.1999: «Ifølge Aftenposten 15. Januar 1999 forslø Frp at hvis barn fra en innvandrerfamilie dømmes for kriminelle handlinger, skal hele familien utvises. Mannen som reiser forslaget på partiets vegne er selv dømt for vold mot en innvandrer. Denne politikken har karakteristisk nok sitt forbilde i den tyske delstaten Bayern (som regjeres av partiet til den hedengangne Franz Josef Strauss, et parti som nå er i gang med å arrangere en underskriftskampanje i Tyskland for å bevare et statsborgerbegrep som bygger på «tysk avstamning»), hvor dette ble gjort med en tyrkisk familie i fjor.
Logikken i forslaget er fascistisk. Kollektiv avstraffelse og kollektiv skyld er begreper som ikke hører hjemme i en rettsstat. Ganske visst dekker man seg inn under at foreldrene har hovedansvaret for oppdragelsen. Men har de det dermed for en ungdoms handlinger? Og har brødre og søstre (som jo også skal utvises) også det? Skal vi begynne å dømme norske familier til kollektiv soning for forbrytelser begått av avkommet? Og burde Hitlers foreldre og søsken vært straffet for sønnens hhv. brorens forbrytelser? Under nazismen, fascismen og under stalinismens terror straffet man glatt vekk folk for å ha «feil» gruppetilhørighet – «jøde», «sigøyner», «kulakk», «feil» foreldre, osv. Under Mao's kulturrevolusjonære terror ble folk bl.a. forfulgt og straffet ut fra

slektskapsforhold. I DDR gikk det ut over foreldrene hvis barna f.eks. forsøkte «republikkflukt». Alt dette er uttrykk for urgamle tankeganger basert på hevningstinkter slik vi f.eks. finner det i det gamle testamentet eller i blodhevn i det gamle vikingesamfunnet. De går ut fra at skylden ligger i «blodet» og opphever dermed forestillingen om et individ med personlig originalitet og ansvar. Forbundet med rasisme, som i dette forslaget, er vi inne på klassisk fascistisk tankegods som egentlig ikke er tanker, men bare instinktreaksjoner og fordommer – dvs. av dumhet – formulert som politikk av folk med baktanker. Når noen forarges voldsomt over at Frp settes på linje med f.eks. LePen i Frankrike skyldes det bare nasjonale fordommer og historieløshet. Frp er barbari og middelaldersk heksefølgelse med «norsk» ansikt, og det er ikke mer menneskelig enn et hvilket som helst annet barbari. Den utvikling vi nå er vitne til i Frp er langt mer farlig enn noen nynazistiske smågruppers utskielser. Men det øvrige politiske landskap i Norge viser heroverfor (som man kunne forvente) en feig unnfalighet som avslører at rettssamfunnet her som ellers i den «moderne» verden i realiteten har et sviktende grunnlag. Man kan ikke i lengden opprettholde et rettssamfunn blant kultur- og historieløse byråkrater og kremmere uten sivilkurasje.»

- 37) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 197-198.
- 38) *Aftenposten*, 10. Nov. 1998, s. 3
- 39) Se Susan Strange: *The retreat of the state. Kap 8: Organised crime: the mafias* (in collaboration with Letiziz Paoli), Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- 40) Da Sør-Afrika åpnet dørene til utlandet i 1990-årene tiltrakk landet seg ikke bare investorer, men også forbrytersyndikater og kriminelle bander. Voldskriminaliteten er ikke den eneste som florerer i Sør-Afrika. Selv om den er skremmende høy. (Av Interpols 96 medlemsland hadde Sør-Afrika forholdsvis flest voldtekter, var på 3. plass når det gjaldt drap, og lå høyt oppe på listene for all voldskriminalitet.) I 1996 ble det stjålet/ranet 104 million Rand (130 mill. NOK) ved pengetransporter. Dette er beskjedent sammenliknet med de 2,6 milliarder Rand som årlig blir borte som følge av underslag og korrupsjon, og den tradisjonelle volds- og vinningskriminaliteten blekner når det sammenliknes med de 13,8 milliarder Rand som Nedcor Rapporten anslår den organiserte kriminaliteten kostet landet bare i 1995. Opplysningene er fra Rob Marsh: *With Criminal Intent. The changing Face of Crime in South Africa*, Kenilworth, Ampersand Press, 1999.
- 41) Ifølge overslag (se Johan Bäckman: «*Russian Organized Crime*». Rapport fra NSJK's 38. forskerseminar, Island, 1999), så «legaliserer» 40% av de kriminelle organisasjonene de pengene de tjener i alminnelig forretningsvirksomhet. Se også Johan Bäckman: *The inflation of crime in Russia: the social danger of the emerging Market*, Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, 1998.
- 42) Alison Jamieson: «Weltregierung Mafia?» *Internationale Politik*, 1997, 12, 27-33.
- 43) Diego Gambetta: «Fragments of an economic theory of the mafia. I Nikos Passas (red.): *Organized Crime*, Aldershot, Dartmouth, 1993.
- 44) Bäckman, 1999, op.cit.
- 45) Ibid.
- 46) Gambetta, op.cit.

- 47) Bäckman, 1999, op.cit..
- 48) Jamieson, op.cit.
- 49) *Aftenpostens* kronikk 18. nov. 1996.
- 50) *Lund-rapporten: Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere. Dokument nr 15, Stortingets forhandlinger, 1995-1996, 624 s..*
- 51) Opplysningene i det følgende er i hovedsak hentet fra Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997*. Oslo, Cappelen, 1998.
- 52) *Adresseavisen*, 10. 6.1998.
- 53) Journalist Odd Valmot uttaler at «det var helt naturlig å si ja da jeg ble spurt», og at antikommunismen var drivkraften hans. Også høyrepolitikeren Hjørdis Valmot hadde kontakt med den politiske overvåkingen. Hun var sekretær for redaktør Torp i *Adresseavisen*, og denne avisa ble ansett som et slags sentrum for en del av den private politiske overvåkingen som foregikk. *Adresseavisen*, 10.6.1998.
- 54) Kåre Willoch mener Lund-kommisjonen er naiv og at stortingsflertallet, som sluttet seg til kommisjonens kritikk av den omfattende overvåkingen av kommunister, har «mistet meget av den virkelighetssans som det og Regjeringen viste under den kalde krigen.» *Adresseavisen*, 22. 9. 1999.
- 55) William Chambliss gir i dette Vardøger-heftet eksempler på den statlige kriminaliteten i USA.
- 56) Se Erling Eide: *Kriminaløkonomi*, Rogaland Mediesenter, 1994, s. 10.
- 57) *Ibid*, s. 22.
- 58) *Ibid*. s. 47.
- 59) En arbeidsgruppe i Justisdepartementet og Norges Forsikringsforbund (Eide, op.cit), anslø de samfunnsøkonomiske kostnadene av kriminaliteten slik:
 Totale offentlige utgifter:
 Direkte utgifter i statlige forvaltningsorgan, Justisdep:
 politi, påtalemyndighet, domstoler, fengsler; Finansdep,
 Forsvarsdep. og andre departementer. 3,9 mrd kr.
 Utgifter offentlig sektor p.g.a. kriminelle handlinger 1,5 «
 Utgifter til sykehus, trygd p.g.a. kriminalitet 3,5 «
 Private kostnader:
 Forebyggende, privat sektor 2,0 «
 Materielle ødeleggelser 8,1 «
 Produksjonsbortfall p.g.a. kriminalitet 1,8 «
 Totale samfunnsøkonomiske kostnader i alt,
 «hverdagskriminaliteten» 20,9 mrd. kr
 Arbeidsgruppen skriver at tallene er usikre, men i hvertfall ikke for høye.
- 60) Lars Oftedal Broch: «Den økonomiske kriminaliteten – karakter og omfang» i S. Eskeland og E. Høgetveit (red): *Økonomisk forbrytelse og straff*. Oslo, Ad Notam, Gyldendal, 1994.
- 61) Oftedahl Broch, op.cit., s. 28.
- 62) Erling Folkvord og Espen Mathisen: *Sannheta om boblebadet : korrupsjon i Norge 1991*, Oslo : Cappelen, 1991. Og Erling Folkvord: *Rapport frå rotte-reiret: korrupsjon i Norge 1990*, Oslo, Samlaget, 1990.

- 63) At det er kristelig demokratiske politikere, og blant dem ivrige «lov og orden» tilhengere som den reaksjonære innenriksministeren Manfred Kanther som innrømmer å ha forfalsket papirer for å skjule at CDU satt med hemmelige konti i Sveits, bør ikke overraske noen. Selv NTB reiser nå spørsmålet om hele den europeiske høyresiden er i moralsk forfall. I alle tilfelle kan vi fastslå at korrupsjon er blitt en del av systemet og samvirket mellom politikken og næringslivet. Men «kriminelt» kvier man seg for å kalle det, ikke minst gjelder det dem som er ute etter de hverdagskriminelle.
- 64) Oftedahl Broch, op.cit., s. 28.
- 65) «Innsettelse i fengsel for økonomisk kriminalitet utgjorde 5% av alle innsettelse i 1997.» (opplysningene er fra *SSB: Ukens statistikk nr 26 1998: Fengslinger 1997*). Til gjengjeld gjaldt over 30% av fengslingene ordinær vinningskriminalitet som tyveri og mindre alvorlige underslag og bedragerier.
- 66) Eide, op.cit., s. 121.
- 67) Sitatet er i fotnote 250, s. 788 i den tyske (Dietz Verlag) utgaven av *Das Kapital*, og det skriver seg fra Thomas Joseph Dunning: *Trades' Unions and Strikes: Their Philosophy and Intentions*. London 1860, s. 35-36.
- 68) Bäckman, 1999, op.cit.
- 69) ØKOKRIM, 1993, s. 45
- 70) Eide, op.cit., s. 121.
- 71) Ibid. s. 121.
- 72) Oftedal Broch, op.cit., s. 27.
- 73) I Øst-Finmark politidistrikt hadde kriminaliteten økt med 40% fra 1997 til 1998. Det skyldtes ifølge politimyndigheten en tilsvarende økning i antall tunge narkomisbrukere. Tekst-TV, NRK 1 12.10. 1999.
- 74) «De veldige fortjenestemulighetene i narkotikahandelen på grunn av kriminaliseringen, gir grobunn for organisert kriminalitet», som Johs. Andenæs skriver i *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 196. Se også Edward J. Nells artikkel i dette Vardøger-heftet.
- 75) Susan Strange, op.cit..
- 76) Ibid.
- 77) Fra Alison Jamieson, op.cit.
- 78) «Den offentlige skremselspropagandaen (om cannabis) kaller på smilet blant brukere og deres kjente. Meget taler for å åpne adgang til lovlig kjøp av cannabisstoffer, i småpakninger til eget forbruk, slik at politi og tollvesen kunne konsentrere seg om de tunge narkotiske stoffene, særlig heroin.» Johs Andenæs i *Dagsavisen* 4.2. 1999.
- 79) Noen tall fra kriminalstatistikken (Fra SSB: *Kriminalitet og rettsvesen*, 1997) kan illustrere forholdet mellom anmeldte lovbrudd og antallet som straffes. I Norge er det årlig:
350.000	anmeldte lovbrudd (1000 pr dag)
125.000	oppklarte lovbrudd (300 pr dag)
70.000	ble siktet (200 pr dag)
50.000	ble tiltalt (140 pr dag)
12.000	ble fengslet (33 pr dag).
- 80) For *selvrapportert* kriminalitet er det bare svak, eller ingen sammenheng overhodet, mellom lovbrudd og sosial klasse. Men registrert kriminalitet viser en slik sammenheng. Lovbrudd som ikke anmeldes, etterforskes og straffes,

opptrer like ofte (sjelden) i alle sosiale klasser, mens det er vanligere at ungdom fra arbeiderklassen og de lavere sosiale sjikt blir tatt av politiet og registrert som kriminelle.

- 81) «Moderne forskning om den uregistrerte kriminaliteten har vist at lovovertridelser er et meget mer utbredt fenomen enn man tidligere har regnet med», skriver Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 163.
- 82) Ketil Skogen og Lars Wichstrøm: «Kriminalitet og klasse». *Nordisk tidsskrift for kriminalitetsvidenskap*, 1995, s. 32-49.
- 83) Ibid.
- 84) Det er beregnet at under halvparten (43%) av alle lovbrudd anmeldes. Fra Britta Kyvsgaard, op.cit.
- 85) SSB, *Ukens statistikk* nr. 51-52, 1996.
- 86) Johs. Andenæs: *Arbeiderbladet*, 4. 2. 1999.
- 87) SSB, *Ukens statistikk* nr. 44, 1996.
- 88) En dansk undersøkelse viste at ved 25 års alderen er 19% av befolkningen registrert for lovbrudd, og prosenten øker bare til 20% ved 30-årsalderen, og viser at lovbrudd begås fortrinnsvis i (meget) ung alder. Fra Kyvsgaard, op.cit.
- 89) Kyvsgaard, op.cit.
- 90) Idar Møglestue: «Straffede lovbytere: Stadig flere pådrar seg nye straffereaksjoner.» *Samfunnsspeilet*, 3, 1996.
- 91) Stortingsmelding nr 27 (1997-1998) *Om kriminalomsorgen*, s. 24.
- 92) Møglestue, op.cit. og Justisdepartementet mener det er vanskelig å trekke entydige slutninger av at de fleste som dømmes begår nye forbrytelser. Denne informasjonen alene forteller selvsagt ikke alt om straffens individualpreventive virkninger, og tilbakefallet *kunne* for eksempel vært enda større uten straffereaksjon. Det er også, som Møglestue påpeker, de mest drevne og mest belastede som får fengselsstraff, og risikoen er større for at de fortsetter med kriminalitet. Men det foreligger nå så mange studier der fengselsstraff er sammenliknet med andre reaksjonsformer, at vi kan konkludere at fengsel og straff er kriminalitetsfremmende sammenliknet med andre reaksjoner. For dokumentasjon, se artikkelen «Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse» i dette heftet.
- 93) Stortingsmelding nr 27 (1997-1998) *Om kriminalomsorgen*.
- 94) Ibid.
- 95) Dette temaet utdypes i «Fengselsfragmenter» i dette Vardøger-nummeret.
- 96) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 189.
- 97) Johs. Andenæs karakteriserer straffnivået slik: «Det har i domspraksis festnet seg et straffnivå i narkotikasaker som er helt ute av takt med det moderate nivå som ellers er et kjennetegn for det norske straffesystemet. I narkotikasaker om større kvanta slår domstolene friskt til med straffer som ellers er forbeholdt overlagt drap.» *Dagsavisen* 4.2.99.
- 98) Se Nells artikkel i dette nummeret av Vardøger.
- 99) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 189.

- 100) Eller med en spesiell sosial plassering, f.eks. ungdom fra arbeiderklassen eller med foreldre som er arbeidsløse, se Skogen og Wichstrøm, op.cit.
- 101) I hele befolkningen var det 17 siktede for lovbrudd pr. 1000 innbyggere i 1995. I innvandrerbefolkningen var forholdstallet 24 pr. 1000 innbyggere. Innvandrere fra Vest-Europa, Nord-Amerika og Norden har lavere registrert kriminalitet enn nordmenn. Innvandrere fra Øst-Europa (26 siktede pr. 1 000) og den tredje verden (33 siktede pr. 1 000) blir hyppigere siktet enn resten av befolkningen. Se forøvrig Guri Larsen's artikkel i dette Vardøger-nummeret.
- 102) «Den eneste forskjellen mellom den kriminelle og normale, er at den normale vanligvis kontrollerer de kriminelle lystene sine og finner utløp for dem i sosialt harmløse aktiviteter.» Franz Alexander og Hugo Staub: *The Criminal, the Judge, and the Public, A Psychological Analysis*. The Free Press, Glencoe, 1956.
- 103) Fra *Kriminalitet og rettsvesen* SSB, Oslo/Kongsvinger, 1997.
- 104) Fra en engelsk undersøkelse av Farrington, referert i Kyvsgaard, op.cit.
- 105) Det samme viser Jerzy Sarnecki: *Juvenile delinquency in Sweden: an overview*, Stockholm, Brå, 1989. Mens 11% mellom 15 og 17 år var mistenkt for lovbrudd, var bare 1,5% fortsatt kriminelt aktive i slutten av 20-åra.
- 106) Inger Marie Fridhov: *Alt som før: om norske fangers sosiale – og skolebakgrunn*, Oslo, Justisdepartementet, 1991.
- 107) Kriminaliteten i aldersgruppen 16-19 år var i 1981 tre ganger høyere blant gutter som hadde sluttet skolen, enn blant dem som fortsatt var skoleelever. I aldersgruppen 20-44 år var kriminaliteten mellom fire og fem ganger høyere blant menn med utdanning på ungdomsskolenivå enn blant menn med utdanning på gymnasnivå. I aldersgruppen 30-39 år var kriminaliteten ti ganger høyere for ikke-yrkesaktive enn for yrkesaktive menn. De som verken har arbeid eller er under utdanning, var verst stilt. Blant menn i alderen 16-29 år som var i denne situasjonen, ble nesten 6% straffet for forbrytelser i 1981. Tilsvarende tall for alle menn var mindre enn 6 promille. Fra B. Otnes: «Kriminalitet og straff i ulike livsfaser.» *Samfunnsspeilet*, 1987, 1, 30-32.
- 108) Fridhov, op.cit.
- 109) Stemplingsteorien ble utviklet av bl.a. Erving Goffman: *Stigma*, Hammondsworth: Penguin, 1963, og H. Becker: *Outsiders*, New York, 1973. Den peker på at det ikke er selve handlingen, men reaksjonene på den som gjør en person til avviker. Du kan stjele i butikker uten at noen vet om det, og det får ingen sosiale konsekvenser. Folk rundt deg behandler deg som før. I deres øyne er du en alminnelig person. Og siden du blir møtt som en alminnelig person, føler du deg som en alminnelig person. Annerledes er det hvis tjuveriet blir oppdaget. Da blir du utsatt for samfunnets reaksjoner. Du er ikke lenger en vanlig person, men en tjuv, du er den typen person som begår slike handlinger. Omgivelsene begynner å reagere på en annen måte overfor deg. Du får signaler som stadig minner deg om at du er en «sånn» en. Fra Kjersti Ericsson; Geir Lundby og Monica Rudberg: *Mors nest beste barn*. Oslo, Universitetsforlaget, 1985.
- 110) Se Ericsson; Lundby og Rudberg, op.cit.
- 111) Resultatene fra undersøkelsen er referert i John C. Ball, John W. Shaffer og David N. Nurco: «The Day-to-Day Criminality of Heroin Addicts in Baltimore – A Study in the Continuity of Offence Rates.» I John McCord og John H. Laub (red.): *Contemporary Masters in Criminology*. New York Plenum Press, 1995.

- 112) G. Gabrielsen: «Alkohol, levemåde og forebygging» I B. Kyvsgaard; A. Snare & P. Wilhjelm (red): *Forebyggelsens veje og vilje*. Kriminalistisk Instituts Stencilserie, Nr. 58, København, 1990.
- 113) J. Lehto: «Involuntary treatment of people with substance related problems in the Nordic Countries». I M. Järvinen & A. Skretting (red): *Missbruk och tvångsvård*. Helsingfors, NAD-publikation Nr. 27, 1994, s. 7-32.
- 114) *Kriminalvårdstyrelsens Årsberättelse 1991*, Norrköping, 1992.
- 115) Høyesterettsdom av 15 desember 1997 (Sak lnr 79B/1997 snr 44/1997).
- 116) Se artikkelen «Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse» i dette heftet.
- 117) Johs Andenæs i *Dagsavisen*, 4. 2. 1999. Andenæs viser også til konsekvensene av den ensidige strafforienteringen: «Sitt mest dramatiske uttrykk får det i de stigende overdosedødstall. I Oslo nådde tallet i 1998 nye høyder med 134. Det er langt flere enn i land med en mer moderat narkotikapolitikk.»
- 118) Budsjetttrammene for Fængselsvesenet var i 1997 1,2 milliarder; i Friomsorgen 100 millioner og for Kriminalomsorgens utdannelsessenter 63,4 millioner. En innsatt «koster» omlag 540000 kroner pr. år i den dyreste anstalten her i landet. For de åpne, og billigste anstaltene er kostnadene nær 200000 kroner pr. år. I 1996 var det 2519 årsverk i fængselsvesenet, mot 263 årsverk i Friomsorgen.
- 119) Tallene i det foregående er fra St. meld. Nr 27: *Om kriminalomsorgen*. Det kgl. Justis- og politidepartementet, 1998.
- 120) Kriminalstatistikken viser at risikoen for tilbakefall øker med antall straffereaksjoner. For førstegangslovbrytere i 1997 ble 1 av 3 dømt på nytt, mens 50% av dem med en tidligere reaksjon, og hele 90% av dem som var dømt mer enn 10 ganger før, ble dømt på nytt. (Tilbakefallene antas å være enda større enn disse tallene fra kriminalstatistikken viser). Også politifolk, statsadvokater og dommere som pågriper og fengsler hverdagskriminelle vet at fengsel er nytteløst. Statsadvokat Geir Fornebo sa det f.eks. slik: «Frihetsberøvende tiltak kan ikke hindre tilbakefallskriminalitet. Det er et tilbakevendende og stadig oppdukkende problem. Det brukes mye tid på det formålsløse i å idømme fængselsstraff. Fængsel har svært begrenset virkning. At vi ikke har alternativer til fængselsstraff et bekymringsfullt rent profesjonelt.» Strafferettskonferanse i Bodø, 1996, Kriminalomsorg i Frihet.
- 121) Johs. Andenæs, i *Dagsavisen* 4.2.99.
- 122) «Mitt selvsagte utgangspunkt er at samfunnets tiltak må ta sikte på å redusere skadevirkningene av narkotika, og at man i regnskapet over skadevirkninger også må ta med de økonomiske og menneskelige omkostninger ...» Johs Andenæs i *Dagsavisen* 4.2.99.
- 123) Se artikkelen «Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse» i dette Vardøgerheftet.
- 124) I St. meld. Nr 27: *Om kriminalomsorgen* som kom i 1998 er alternativene til fængselsstraff og erfaringer med behandling og trening av lovbytere praktisk talt ikke nevnt.

Kjersti Ericsson

UNGDOMSKRIMINALITET OG SAMFUNN

De unges kriminalitet

Ungdomskriminaliteten oppsto for alvor på slutten av 1950-tallet. Det betyr ikke at unge ikke hadde begått lovbrudd tidligere. Men de hadde ikke ruvet i kriminalstatistikken. Dessuten hadde de bare vært kriminelle – ikke «ungdomskriminelle». Den nye kriminaliteten var på urovekkende vis knyttet sammen med selve ungdommeligheten. I alle land dukket det opp ungdomsgrupper som tiltrakk seg forskrekket oppmerksomhet. Generalsekretær Dan Q. R. Mulock Hower i den Internasjonale barnevernunionen beskriver dem:

«..... Teddy boys eller den enda nyere benevnelsen 'Wirdies and Ravers' i England, Beatniks i USA, Bodgies og Widges (Australia). Tricheurs og Blousons Noirs (Frankrike), Halbstarken (Tyskland), Raggare (Sverige). Hooligans (Polen), Stilyagi (Sovjet-unionen), Mambos (Japan). Tsotseo (Sør-Afrika) Nosems (Nederland), Caballeros (Spania), Vielloni (Italia). (...) Problemet er ikke alle de ytre kjennetegn som preger dem, som det å kle seg i blå trange bukser, sorte lærjakker, skjorter i skrikende farger osv. Heller ikke er problemet det at de tiltrekker seg oppmerksomhet ved langt og uklippet hår, ved at de er tilhengere av alle mulige former for jazz, hot music, rock'n roll og hva det nå måtte hete i øyeblikket. Heller ikke at de søker trygghet i gjenger og grupper som samler seg på gatehjørner, og selvutfoldelse ved det å fare rundt på brølende motorsykler. Det som derimot er alvorlig er at mange av disse unge står i fare for å gli ut i asosialitet, og deres atferd kan plutselig forandre seg fra den velkjente, brautende formen de bruker seg imellom til handlinger som vold er alvorlig skade på andres eiendom, fiendtlig holdning overfor autoritetene, særlig politiet, alvorlige seksuelle utskielser, innbrudd, biltyverier, trafikkforseelser som ofte resulterer i farlige trafikkuhell o.l.»¹

Om problemet ikke var at de unge kledde seg i «trange bukser, sorte lærjakker og skjorter i skrikende farger», så følte det likevel foruroligende. Basillene var så å si i lufta. Både Justisdepartementet og flere lokale barnevernsnemnder prøvde da også å hindre at de ble spredt, ved å oppfordre til bruk av politivedtektene mot barn som oppholdt seg på offentlig sted utover kvelden og natta. Slike barn burde bringes hjem, og foreldrene ble oppfordret til å sørge for at barna kom hjem i rimelig tid. Når barna var for lenge ute, kunne det føre til «bandevirksomhet».

Den nye måten å være ung på som Mulock Hower så malende beskriver, hadde både en strukturell og en mer kulturell side. Den strukturelle sida

handlet om endringer i arbeidsmarked og skolevesen som gjorde at ungdommen, som en egen livsfase, ble lenger. Arbeidsmarkedet for unge uten utdanning skrumpet, skolegangen ble utvidet og fikk, ved siden av den kvalifiserende funksjonen, også en oppbevaringsfunksjon. Ungdommen ble slik en kategori litt på sida av samfunnet, som ikke opptrådte på, og heller ikke ble kontrollert gjennom, samfunnets mest sentrale arenaer (se blant annet Nils Christie²). Etter hvert ble det også utviklet en egen ungdomskultur, med egne normer, egen slang, moter, musikk osv. Dette strukturelle og kulturelle rommet var nok en viktig forutsetning for at fenomenet «ungdomskriminalitet» vokste fram.

Den svenske kriminologen Felipe Estrada har forsøkt å vurdere utviklingen av ungdomskriminaliteten i en rekke europeiske land i etterkrigstida. Ved å bruke både kriminalstatistikk og andre typer undersøkelser (som offerundersøkelser og studier av sjølrapportert kriminalitet) kommer han fram til at tallene stemmer best overens med det han kaller «avmattningshypotesen»: Ungdomskriminaliteten stiger kraftig fra 50-tallet og til en gang på 70-tallet. Deretter viser kurven tendens til å flate ut, sjøl om den fortsatt viser en svak stigning.³ Estrada mener at denne «avmattningshypotesen» også passer best med de norske tallene. Han ser en sammenheng mellom kriminalitetskurvens form og utviklingen av det strukturelle og kulturelle ungdomsrommet som i stadig sterkere grad har skilt ungdommen fra vokstgenerasjonen. Denne utviklingen begynte på 30- og 40-tallet, men kulminerte med ungdomsrevoltene på slutten av 60-tallet. De neste decenniene har den derimot ikke fortsatt i samme tempo, mener Estrada:

«Den generationsdelning som /.../ påverkar den sociala kontrollen av ungdomen skulle kanskje kunna sägas ha fullbordats vid ingången til 1970-talet. Detta skulle i så fall stämman tämligen väl med ungdomsbrottslighetens avmattande utveckling de senaste decennierna i Sverige och vissa andra länder.»

Hvordan «måle» kriminaliteten?

Nå må det sies at det å finne ut av kriminalitetstrender er en svært komplisert, for ikke å si umulig, affære. Kriminalstatistikken forteller oss antakelig vel så mye om kontrollinstitusjonenes virksomhet (særlig om politiets) som om den faktiske kriminaliteten. Et eksempel fra Cecilie Høigård kan illustrere dette. Hun har gjennomgått alle grafittisaker anmeldt i Oslo i perioden 1990 til 1994. I løpet av denne perioden stiger antall grafittianmeldelser fra 19 i 1990 til 1491 i 1994! Altså en eksplosiv økning. Har det blitt så mye mer grafitti i Oslo? Høigård kommenterer:

«En gatetur i Oslo i 1990 og en gatetur i Oslo i 1994. Vi ville se mer grafitti på den siste turen, uten tvil. Kanskje en dobling? Eller kanskje til

og med en femdobling? Men 88 ganger mer? No way. Byen ville sett helt annerledes ut, til ergrelse for mange, til glede for en del.»⁴

Hva er det så som har skjedd? I 1994 ble det, i nært samarbeid med politiet, opprettet en egen enhet i Oslo Sporveier med formålet å bekjempe grafitti. Dessuten ble måten å anmelde og registrere grafittilovbrudd på, endret. Slik kunne for eksempel en anmeldelse lyde i 1990: «En person har til politiet på Økern stasjon erkjent at han i lengre tid har utført skadeverk ved å tilgrise stasjoner og vogner. Det er anslått ca 150 ulike tilfeller.» Dette vil i kriminalstatistikken for 1990 bli telt som én anmeldelse, ett lovbrudd, én siktelse. I kontrast til dette er writeren Amel anmeldt 24 ganger på samme natt, samme sted og samme klokkeslett i 1994. I kriminalstatistikken for 1994 vil Amels aktiviteter klokka tre denne natta bli telt som 24 anmeldelser, 24 lovbrudd, 24 siktelser. På denne måten kan en sakens få det til å se ut som om grafitti-virksomheten i Oslo har økt 88 ganger på 5 år!

Den registrerte kriminalitetens tall må altså tolkes med den ytterste forsiktighet. En kan jo spørre seg om ikke den nye forskrekkelsen over ungdommens framtoning og væremåte som lyser ut av det innledende sitatet fra Mulock Hower kan ha fått kontrollinstitusjonene til å følge ungdommen med et mer vaksomt blick enn tidligere, en endring som kan ha gitt seg utslag i kriminalstatistikken.

Men også selve begrepet «faktisk kriminalitet» er problematisk. Handlinger må tolkes for å bli «kriminalitet». Det er for eksempel ingen selvfølge at det å male bilder på vegger eller T-bane-vogner er «kriminalitet». I noen sammenhenger er det kunstnerisk utsmykning og koster eieren av veggen masse penger, i andre sammenhenger er det reklame og innbringer eieren av veggen masse penger. Hvordan handlinger tolkes, skifter over tid, fra sted til sted, og fra situasjon til situasjon. Når går russens herjinger over fra å være humoristiske sprell til rampestreker til nummeret før kriminalitet? Kanskje når russeren ikke lenger er blomsten av landets overklasseungdom, men hvem som helst?

Kan hende bør vi nøye oss med å si at dannelsen av det strukturelle og kulturelle ungdomsrommet både har åpnet for nye måter å handle på fra ungdommens side, for nye måter å oppfatte ungdommen på fra samfunnets side, og for nye måter å kontrollere dem på. Samspillet mellom alt dette kommer til uttrykk i kriminalitetstallene.

Det er behov, både for å studere de strukturelle forutsetningene for ungdomskriminaliteten, og den betydningen lovbruddene har innenfor de unge lovbryternes eget meningsunivers. En kan spørre hvor langt begrepet «kriminalitet» egentlig hjelper oss når det gjelder å få innsikt i begge deler, både i de strukturelle forutsetningene og i de meningsbærende handlingene. Det er ikke noen selvfølge at det skal finnes et fag som heter «kriminologi», og som studerer noe som kalles «kriminalitet». Den engelske kriminologen Carol Smart⁵ stiller spørsmålet om hva incest, tyveri og stoffbruk egentlig har

felles. Bør ikke incest studeres i sammenheng med seksualitet, tyveri i sammenheng med økonomi og stoffbruk i sammenheng med helse? Men hvis vi gjorde det, ville vi oppløse kriminologien som fag, siden kriminologi defineres ved at den handler om noe som heter «kriminalitet» og om hva som er årsakene til denne «kriminaliteten». Det ville være å oppgi tanken om et enhetlig problem som krever et enhetlig svar, i det minste på det teoretiske nivået, sier hun.

Men fra hvilket synspunkt er incest, tyveri og stoffmisbruk samme problem? Kanskje først og fremst fra et administrativt synspunkt. «Kriminalitet» betyr at det finnes lovforbud mot disse atferdstypene, og at samfunnet til en viss grad (men ikke utelukkende) prøver å kontrollere dem gjennom bruk av politi og rettsapparat. Når faget «kriminologi» studerer «kriminalitet» forteller dette noe om fagets opphav og opprinnelige utsiktspunkt. Faget har oppstått ut fra ønsket om å kontrollere.

Meningsskapende handlinger

Hva så med ungdomskriminalitet? I hvilken forstand er et brekk begått for å skaffe penger til stoff, butikktyveri av ei dyr bukse, villmannskjøring med bil og gjengslagsmål «det samme»? Som bakgrunn for disse handlingene kan en skimte samfunnsmessige størrelser som: et arbeids- og skoleliv som produserer sosial utstøting, et marked og en konsumkultur som oppmuntrer «conspicuous consumption», og en kjønnskultur med svært destruktive trekk. De færreste ungdommer reagerer på disse samfunnsmessige størrelsene med det vi kaller «kriminalitet», i hvert fall over noen lengre periode. Riktignok har de fleste (i alle fall gutter) *noe* erfaring med lovbrudd. «Tre dagers halsesyke,» kalte Anders Bratholm⁶ i sin tid den typen ungdomskriminalitet som en «vokser av seg» etter kort tid. Den danske kriminologen Flemming Balvig snakker om «engangs-kriminelle» og «flergangskriminelle».⁷ De førstnevnte er langt flere enn de sistnevnte, men står for en mye mindre andel av den samlede ungdomskriminaliteten. For noen blir altså handlinger som innebærer lovbrudd et mer varig mønster.

«Ungdomskriminalitet», både engangs og flergangs, må også forstås som meningsbærende handlinger. Og da må en til kvalitative undersøkelser for å få grep om dynamikken bak. I en undersøkelse fra Oslo på åttitallet fant vi for eksempel et skille mellom spennings- og nyttekriminalitet. Slik forteller Siv om gutta i gjengen sin, der bilbrukstjuverier var en yndet sport:

«Kanskje dagen etter at det har skjedd, så snakker de veldig mye om det. I hvert fall det jeg tror, er at de synes det er veldig spennende de få minuttene de har politiet etter seg. Det er mye spenning. Når de kjører ute – de kjører veldig fort og vekker veldig mye oppmerksomhet. Så hvis det kommer en politibil forbi da, så vet guttene at de vil bli stoppet og spurt

hva det er for noe egentlig. Det er jo tull at de driver og råkjører, for det gjør de. De synes det er gøy å kjøre, det er det ikke tvil om.»⁸

Det kiler i magen å råkjøre en stjålet bil med politiet etter seg. Dette er spenningskriminalitet, og den besto, blant de ungdommene vi intervjuet, først og fremst i bil- og motorsykkeltjuverier. Spenningskriminaliteten gir ikke noe særlig annet utbytte enn spenningen. Lovbruddene skjedde spontant, og ungdommene var svært ofte ruset, enten på stoff eller alkohol, når det skjedde. Lovbruddene ble begått sammen med andre, med de kameratene de ellers vanket med. Peder beskrev hvordan impulsen grep dem:

«Det er bare noe som vi plutselig gjør når vi er fulle. Setter oss inn i en bil og smeller av gårde. (Er du ruset da?) Ja, full. Tørr ikke gjøre sånt når jeg er edru.»⁹

I motsetning til spenningskriminaliteten sto den kriminaliteten som hadde til formål å skaffe penger, «tjene til livets opphold» som en av våre informanter formulerte det. Dette var nyttekriminaliteten, og den var preget av lovbrudd som tjuveri, innbrudd, heleri. Kriminaliteten var planlagt, og den ble vanligvis begått i edru tilstand. Om det skjedde alene eller sammen med andre, var mer variert.

En nyere undersøkelse av Oslo-ungdom (bare gutter), utført av Elisabeth Næss, viser at en aggressiv konsumkultur, der identiteten sitter i merkeklærne og pengeforbruket, tydelig kan avleses i ungdommenes sjølførståelse og motivering for handlingene sine. For mange startet det med at de stjal ting som de trengte for å kunne opprettholde en motepreget ungdomsstil med «riktige» klær, sko og mobiltelefon, festing med rikelig CD-utvalg og mengder med drikkevarer, sier Næss. Etter hvert har de «raske» pengene og de dyre vanene blitt en del av sjølbildet:

«Det du tjener på tre måneders arbeid tjener jeg på to dager. Kan jeg tjene på to dager, samme hvor mye du tjener. Jeg tror jeg kunne blitt millionær.(...) Når du har penger er selvtilliten oppe i to hundre. Du har det så moro, sløser penger, gir bort penger til folk uten å tenke på hva du har gjort. Bare snur ryggen til. Sløser penger, bare sitter på bar og spanderer på venner. Du har det moro, ikke sant. Da er du konge på haugen. (...) Hvis du har penger, tiltrekker du deg masse folk. Damer for eksempel. Og når gutter ser at det er mange damer rundt deg, da betyr det at du har penger og så tiltrekker du deg masse folk.»¹⁰

Det er bare idioter som ikke tjener penger i Norge, har sjefen for Geelmuyden Kiese så kjekt uttalt. Hvem vil være idiot? Ikke alle kan være Røkke og Gjelsten og brenne av hundretusener på en racerbåt i Oslo-fjorden eller kjøpe opp hele fotballag. Særlig ikke hvis en har feil hudfarge og innvanderbakgrunn, som informantene i Næss sin undersøkelse. Da må en finne andre veier til å realisere i hvert fall biter av en livsstil som er i ferd med å vinne et kulturelt hegemoni.

Det er viktig å være stor mann, ikke minst MANN. Inntil for nylig var det bare kvinner (som nesten ikke begår kriminalitet) som var kjønn i kriminologien. Nå vokser det fram et perspektiv på en del av disse handlingene som også ser dem som ledd i et maskulinitetsprosjekt. I vår kultur er maskulinitet forbundet med makt og autonomi, kvinnelighet med det motsatte. I et klassesamfunn har de aller fleste menn begrenset av begge deler, sjøl om de har makt over kvinner og større mulighet til å bestemme over seg sjøl enn de har. Noen kriminelle handlinger kan ses som en måte å skape seg maskulinitet på med utgangspunkt i en underordnet posisjon. Og da må maskuliniteten gjerne bli overtydelig, eller «struttende», som jeg har kalt den i en annen sammenheng.¹¹ Dette er tydelig når Næss sine informanter forteller om vold. Vold er en måte å vinne, og forsvare en maktposisjon på, der ingen andre bestemmer over deg:

«Ja, det er bare å vise seg litt, det. For eksempel, du kommer i en slåsskamp... Folk snakker: Kom igjen, kom igjen da! Du gidder ikke snakke, går rett på sak: bang, bang! Gir'n skikkelig juling, (han) detter ned, så bare går du din vei. Så sier folk: He, han der er tøff, han kan slåss, han kan sånn og sånn. Så snakker de, og så kanskje går de rundt og så møter de noen andre som sier: Jævlig, he, jeg så at han banka han, ikke sant. Så er det bare å holde plassen, fordi – så vil de møte en person sånn som meg for eksempel. Jeg lar ikke noen tråkke over meg, og når de kommer til meg, kanskje han er tøffere enn meg, gir meg juling, så har han kommet over meg igjen og alle som jeg kjenner vil respektere han igjen, fordi han har banka meg og de respekterer meg siden jeg banka dem, skjønner du? Så da har han lagd seg en plass. (...) Jeg er ikke redd for noe. Det er bare sånn jeg er. Jeg er ikke sånn at hvis noen sier til meg at sånn og sånn kan jeg ikke gjøre, så gjør jeg ikke det. Jeg lar ingen bestemme over meg. Jeg hører ikke på de som prøver å skremme meg (...) når jeg går mot en som er større enn meg da er jeg liksom redd inni meg, men jeg viser det ikke, for jeg tør gjøre det (slåss).»¹²

Det hører ut som en John Wayne-film omplantet til Oslos gater. Men det handler blant annet om at disse ungguttene strever med et maskulinitetsprosjekt, der det er sentralt å karre seg på toppen av et eller annet tilgjengelig hierarki, med de midlene *de* har til rådighet.

Kriminalpolitikens grenser

Debatten om ungdomskriminaliteten har en tendens til å dreie seg nokså snevert om følgende: familiens ansvar for å kontrollere sine unge, kriminalpolitiske, og i noen grad sosialpolitiske tiltak. Den beveger seg innenfor det den engelske sosiologen David Garland har kalt «det pønologiske perspektivet».¹³ I det pønologiske perspektivet ses straffesystemet som et redskap til å kontrollere kriminalitet. Straffesystemets ritualer og institusjoner

behandles som et middel til å oppnå et nokså sjølsagt mål: å redusere kriminaliteten og holde lovbrøtterne i sjakk. Hovedspørsmålet innafor dette perspektivet er «Hva virker?» I tillegg kan en også spørre: «Til hvilken pris?» Både økonomiske og menneskelige kostnader kan bli tatt med i betraktning. Det pønologiske perspektivet er altså instrumentelt – det interesserer seg for hvilke midler som er mest effektive for å oppnå bestemte mål.

Dette perspektivet har ifølge Garland klare mangler. Når en behandler straffesystemet som et teknisk kontrollmiddel, overser en at straffesystemets ritualer og institusjoner aldri er fullt ut tilpasset ett eneste organisatorisk og instrumentelt formål. Sosiologiske og historiske studier viser at det er mange sosiale forhold som påvirker utforminga av straffesystemet, forhold som har lite å gjøre med behovet for ro og orden. Straffesystemet har også virkninger som er langt mer omfattende enn kriminalitetskontroll, og en symbolsk betydning som angår store deler av befolkningen. Tar en straffesystemet for god fisk – som utelukkende et middel til kriminalitetskontroll – blir en ute av stand til å nå fram til en mer grunnleggende forståelse av hvordan systemet fungerer fra dag til dag, en forståelse som kan utfordre systemets sjøloppfatning. Det instrumentelle perspektivet som pønologien anlegger, bidrar også til å skape gale og urealistiske forventninger hos publikum og myndigheter, noe som øker systemets vanskeligheter heller enn å løse dem.

Lederne for prosjektet «Alternativ til fengsling av ungdom,» Helge Waal og Per Stangeland, sa i sin tid at ungdomskriminaliteten ikke lar seg påvirke i særlig grad, verken av strafferettslige eller sosialpolitiske tiltak. Ungdomskriminaliteten er «et symptom på hvordan vi har innrettet vår skole, vårt arbeidsliv, familieliv og byliv.»¹⁴ Det er umulig å endre på ungdommens situasjon uten å røre ved livsformen til de voksne. Om den kriminelle lavalder er 14, 15, eller 16 år, betyr lite for utviklinga av ungdomskriminaliteten. Derfor er det ikke et spørsmål om hensiktsmessighet, men «i bunn og grunn et etisk og moralsk spørsmål» om samfunnet skal reagere på ungdomskriminaliteten med straff eller med andre typer tiltak.

Den uttalte hensikt bak tiltakene for unge lovbrøyttere og barn med alvorlige atferdsvansker har vært å «føre dem tilbake til samfunnet». Et underliggende premiss for en slik målsetting er at samfunnet faktisk vil ha dem. Vil samfunnet det? Eller er inngangsbillettene til arenaen for veltilpassede og produktive samfunnsmedlemmer allerede utsolgt?

Kravene til arbeidslivets «konkurranssevne» øker stadig. Og jo mer konkurransedyktig arbeidslivet blir, desto flere støtes ut eller nektes adgang. I det konkurransedyktige arbeidslivet slipper bare de mest konkurransedyktige menneskene inn. Når konkurransen skjerpes, blir det færre vinnere og flere tapere.

Når arbeidslivet utvikler seg på denne måten, vil det få konsekvenser også for andre samfunnsinstitusjoner. Skolen er kommet i den paradoksale situasjonen at den både skal bidra til å velge ut de framtidige vinnerne på

arbeidslivets arena og oppbevare dem som er uten sjanser i konkurransen, samtidig. De med dårlige karakterer fra ungdomsskolen, henvises i videregående skole til meningsløse kurs som ikke fører dem noen steder. Og mange politikere presser nå på for å få «fritt skolevalg» på alle skoletrinn, slik at skoleflinke barn fra høystatusfamilier fritt kan velge å gå på skole med andre av samme slag, mens de andre «fritt» kan «velge» de skolene som blir igjen. Med bakgrunn i volden, hærverket og den allment nedslående situasjonen i mange franske skoler, snakker Pierre Bourdieu og Patrick Champagne om den helt nye situasjonen skoleverket er kommet i etter at skolegangen utover den grunnleggende barneskolen er blitt utvidet til å omfatte alle: Strukturen i den skjeve fordelinga av skolemessige gevinster er i all hovedsak blitt opprettholdt, forskjellene er bare blitt forskjøvet. Likevel innebærer dette noe vesentlig nytt:

«Fordi eliminasjonsprosessen er blitt forsinket og forlenget, og på den måten uttynnet og nærmest oppløst gjennom den tiden den tar, er institusjonen bebodd av de framtidig utestengte, og de fører inn i skolen de motsetningene og konfliktene som er knyttet til en skolegang uten annet mål enn seg selv.»¹⁵

Skolen ekskluderer som alltid, sier forfatterne videre. Men den ekskluderer nå på en kontinuerlig måte og på alle nivåer. De ekskluderte fortsetter imidlertid å være i skolen, siden skolen nøyer seg med å forvise dem til mer eller mindre verdiløse linjer. «Skoletaperne» er dermed «på en og samme tid stengt ute og stengt inne, dømt til å kastes mellom gledesfylt tilslutning til den illusjon skolen tilbyr og en resignasjon stilt overfor dens dommer, mellom angstfylt underkastelse og et avmektig opprør.»¹⁶

Å tilpasse problemer til løsningen

Å føre ungdommer som har kommet virkelig skeivt ut i livet tilbake til fullverdig deltaking i samfunnet, blir ikke lettere når det blir færre plasser å konkurrere om. Noen vil alltid lykkes, med eller uten profesjonell hjelp. Men som et *samlet* foretakende er «tilbakeføring til samfunnet» dømt til å mislykkes. Samfunnet vil rett og slett ikke ha dem.

Denne nokså opplagte og banale problemstillinga rommes ikke innenfor det pønologiske perspektivet. Dersom kriminalitetskontrollen skal ses som et rasjonelt svar på kriminalitetsproblemet, må også problemet defineres slik at det passer med det arsenalet av løsninger som kontrollsystemene har til rådighet. Et eksempel er et hefte med titelen «Kriminalitetsutvikling hos barn og unge. En sammenfatning av risikofaktorer hos barn og unge», utgitt i 1991 av Det kriminalitetsforebyggende råd. Heftet er forfattet av Astrid Kaufmann på oppdrag fra Rådet.

I denne sammenhengen velger Rådet å se kriminalitet som noe individer «har», eller står i risiko for å «få». Hva skjer når rådet velger en slik

tilnærming? Den politiske dimensjonen blir borte. Samfunnet debatteres ikke, men tas for gitt. «Kriminaliteten» blir noe som kommer fra individet, som vi kan finne kimen til og eventuelt hindre i å utvikle seg. Vi er ofte vant til å se på kriminalitet på denne måten, så mange vil ikke reagere. Men synspunktet utvides til også å gjelde andre tilstander:

«Videre bør det nevnes at de risikofaktorer som trekkes fram, også kan være forløpere for andre problemer enn kriminalitet. Det kan dreie seg om alkoholmisbruk, langtidsarbeidsledighet, sosialklienttilværelse og helseproblemer.»¹⁷

Her er også «langtidsarbeidsledighet» og «sosialklienttilværelse» blitt noe som individer «har», der en kan identifisere «risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø». Nå er det antakelig ikke helt tilfeldig hvem som blir langtidsarbeidsledig og hvem som vil komme til å trenge sosialhjelp i løpet av livet. Men når antallet arbeidsledige og antallet sosialhjelpsmottakere nærmest har eksplodert i løpet av forholdsvis få år, har det neppe sammenheng med risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø som kunne vært forebygget fra barnsbein av.¹⁸ Det henger sammen med mangel på arbeidsplasser, gjeldskrise og økende fattigdom, altså med trekk ved *samfunnet*. Sitatet fra Rådets hefte viser hvordan samfunnsspørsmål står i fare for å gli umerkelig inn i individene og bli avpolitisert.

Med dagens samfunnsutvikling vil neppe den mest nitide kartlegging av individuelle og psykososiale risikofaktorer kunne forebygge at antallet langtidsarbeidsledige og sosialklienter vokser. En slik vekst er så å si innebygd i de politiske og økonomiske linjene landet styres etter. Tanken om at kontroll- og hjelpeapparatet skal ordne opp med dem som faller utenfor, må nødvendigvis «bidra til å skape gale og urealistiske forventninger hos publikum og myndigheter, noe som øker systemets vanskeligheter heller enn å løse dem», for å gjenta Garlands formulering.¹⁹

På den andre sida er det pønologiske perspektivet godt egnet til å spore til evige diskusjoner om endringer i kontrollapparatet sjøl – behandling kontra straff – den ene faglige skolen mot den andre. Og det er godt egnet til å putte årsakene til problemene inn i dem som skal tilbakeføres: Når kontroll- og hjelpesystemet ikke lykkes, skyldes det at klientene er for vanskelige. En debatt rundt disse polene kan holdes i gang i det uendelige.

En debatt som utelukkende holder seg til det pønologiske perspektivet, kan være med på å tilslore de samfunnsmessige motsetningene som bidrar til at noen havner i rollene som problembarn og unge lovbrytere. Mye tyder på at disse samfunnsmessige motsetningene er i ferd med å skjerpes. Det kan for eksempel bety at presset på hjelpe- og kontrollapparatet i retning av å fungere som renovasjon, vil øke. Det kan også bety at det vil oppstå et «marked» for sosial kontroll, et marked som etterhvert lever sitt eget liv, etter sine egne lover. Nils Christie skriver om utviklinga i USA, der privatisering av

fengslene er kommet langt, og der fengselsbygging, fengselsdrift og produksjon av sikkerhetsutstyr er en veritabel vekstbransje:

«Fengslene bringer lønnsarbeidsløse under direkte kontroll, og skaper samtidig nye oppgaver for industrien og dens eiere. Det er i dette siste perspektiv at fangene får en ny og viktig rolle som råvare for kontrollindustrien. Den potensielt farlige befolkning bringes under fullstendig kontroll som råmateriale for det samme industrielle komplekset som har gjort dem overflødige utenfor murene.»²⁰

Kriminalpolitikken i USA er svært fjern fra behandlinga av unge lovbytere og barn med atferdsvansker her hjemme. Men også vi har vårt private tiltaksmarked, der terapeutiske entreprenører er aktive. Av en artikkelserie i *Verdens Gang* i mai 1999 går det fram at fylkeskommunene i 1998 kjøpte barnevernsplasser for 350 millioner kroner ved kommersielle, private institusjoner. I januar 1999 var 575 barn og unge plassert på slike private institusjoner – oftest på grunn av alvorlige atferdsvansker. Kontrollen med slike institusjoner er svært mangelfull. Siden en fylkeskommune kan ha barn og ungdommer spredt i en rekke ulike private tiltak, ofte langt utenfor fylkeskommunens egne grenser, blir det ytterst ressurskrevende å føre det lovpålagte tilsynet. Hele 16 av 18 fylkesmannsembeter brøt i fjor et regelverk som skal trygge rettssikkerheten til barnevernsklientene, gjennom å utføre færre tilsyn enn det loven krever.

Noen av de private tilbudene kan være gode, andre kan være mindre gode, og atter andre skandaløse. Uansett kvaliteten på tiltakene er det problematisk at det oppstår et marked for sosial kontroll. Det kan være en fare for at tilbudet kan komme til å bestemme etterspørselen, og at definisjonen av avvik påvirkes av markedets vekstbehov. Dersom debatten begrenser seg til det pønologiske perspektivet, kan en risikere at slike utviklingstrekk ikke blir sett og problematisert.

Henvisninger til at kriminalitet og andre sosiale problemer henger sammen med måten vi organiserer samfunnet på, har en tendens til å bli besvergelses, som i rapporten fra prosjektet «Alternativ til fengsling av ungdom». De får ingen praktiske konsekvenser. Det ser ut til å være bestemte rammer, både materielle og kulturelle, som kriminal- og sosialpolitikken må holde seg innenfor. Her tenker jeg ikke først og fremst på tilgang til ressurser. Jeg tenker mer på at strevet for å senke kriminaliteten ikke tillates å gripe inn i andre viktige samfunnsinstitusjoner i særlig grad. I kampen for å styrke norsk næringslivs konkurransevne kan en på radikalt vis kaste om på folks livs- og bosettingsmønstre. I kampen mot kriminalitet og tilgrensende sosiale problemer er ikke sånt mulig. En må vanligvis ta en rekke forhold – som den økonomiske politikken, utviklinga på arbeidsmarkedet, sentralisering og urbanisering, for gitt. Slik sett er det å hindre kriminalitet i virkeligheten ikke noe høyt prioritert oppgave i samfunnet, uansett strømmen av kriminalpolitiske utspill og alt skrik og skråll i fjernsynets debattprogrammer.

NOTER

- 1) Dan Q. R. Mulock Hower: «Er ungdomskriminaliteten et verdensomfattende problem?», *Norges Barnevern*, 1960, nr. 9-10, s. 16.
- 2) Nils Christie: *Hvor tett et samfunn*. Universitetsforlaget, Oslo, 1982.
- 3) Felipe Estrada: «Ungdomsbrottslighetens utveckling i etterkrigstidens Europa», i: Hanns von Hofer (red.): *Brottsligheten i Europa*, Studentlitteratur, Lund 1998, s. 61.
- 4) Cecilie Høigård: «Kriminalitetsbilder og kriminalstatistikk», i: Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.): *Kriminologi*, Pax forlag, Oslo 1997, s.75.
- 5) Carol Smart: «Feminist approaches to criminology or postmodern woman meets atavistic man», i: Loraine Gelsthorpe & Alison Morris (ed.): *Feminist Perspectives in Criminology*, Open University Press, Philadelphia 1990, s. 77.
- 6) Anders Bratholm: Innlegg på Rundebordskonferansen på det 22. norske barnevernsmøtet i Stavanger, Norges Barnevern, Oslo 1965.
- 7) Flemming Balvig: «Ungdomskriminalitet – med særlig henblik på retssystemets udvælgelsesmekanismer», *Årsberetning 1981 fra Kriminalistisk Institut*, Københavns Universitet, Stensilserie nr. 18, København 1982.
- 8) Kjersti Ericsson, Geir Lundby & Monica Rudberg: *Mors nestbeste barn – Ungdom, rusgift og kriminalitet*, Universitetsforlaget, Oslo 1985, s. 43.
- 9) *ibid.*, s. 45.
- 10) Elisabeth Næss: «Vold er ære, kriminalitet er penger – «K»-gjengen om seg selv», Det kriminalitetsforebyggende råd, Oslo 1999, s.15.
- 11) Kjersti Ericsson: «Sexual harassment and the genderization of work», i: Drude von der Fehr, Anna G. Jónasdóttir og Bente Rosenbeck (red.): *Is there a Nordic Feminism? Nordic feminist thought on culture and society*, UCL Press, London 1998.
- 12) Næss, op. cit., s.9.
- 13) David Garland: «Sociological Perspectives on Punishment», i: M. Tomry (ed.): *Crime and Justice*, vol.14, Chicago 1991.
- 14) Se *Tiltak for unge med atferdsvansker*, NOU 1985:3.
- 15) Pierre Bourdieu og Patrick Champagne: «'Skoletaperne': Stengt ute og stengt inne», i: Pierre Bourdieu *Symbolisk makt*, Pax forlag, Oslo 1996, s. 161.
- 16) *ibid.*, s 165.
- 17) Astrid Kaufmann: *Kriminalitetsutvikling hos barn og unge. En sammenfatning av risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø*, Det kriminalitetsforebyggende råd, Oslo 1991, s 69.
- 18) Kristian Andenæs: *Sosialomsorg i gode og onde dager*, Tano, Oslo 1992.
- 19) Garland, op. cit.
- 20) Nils Christie: *Kriminalitetskontroll som industri*, Universitetsforlaget, Oslo 1993, s. 118.

Guri Larsen

ER SVARTE UNGGUTTER EN TRUSSEL?

«Halve Norge frykter volden», får vi vite fra *Verdens Gangs (VG)* fete oppslag den 31. januar 1999. *ScanFact* har gjort undersøkelsen for *VG* i slutten av januar 1999. Hva slags storstilt redsel er dette? Har den antatte frykten grunnlag i realiteter? Media har over tid latt oss tro at farer lurert så snart vi beveger oss ut i Oslos gater. En gjenganger de siste årene har vært oppslag om ungdomsgjenger og vold og ran, særlig i Oslo. Mye av oppmerksomheten rettes mot en bestemt ungdomsgruppe: svarte unggutter – barn av migrasjonen fra land i Sør. Utenlandske gjenger er spesielt farlige – store politistyrker rykker ut når de braker sammen:

«Blodige gjengslagsmål ... 150 ungdommer i bråk i natt, store mengder våpen beslaglagt. Frykter nye gjengslagsmål. – Store politistyrker hindret at rundt 150 vietnamesere og eks-jugoslavere braket sammen i Oslo og Akerhus i går. Politiet frykter nå et stort gjengoppgjør.»¹

Medieoppslag av denne typen var jevnlig i løpet av året 1998, og i begynnelsen av 1999 ser det ut til å være stor enighet om at volden øker kraftig og blir stadig tøffere. Et lite og tilfeldig utvalg avisoverskrifter fra februar 1999 sier noe om en stemning som bygges opp:

«I Oslos gater går barn ned til 10-års alderen med kniv. – Også skytevåpen beslaglegges hos barn og ungdom.»²

«Barneran og narkotika florerer i vinterferien.»³

«Ungdomsgjeng amok på pub.»⁴

«Merket for livet av gatevolden» og politiet er «klar til kamp.»⁵

«Alle» er bekymret. «Stopp volden» er blitt en nasjonal samlingsparole. Alle gode krefter spiller på lag: Verdikommisjonen viser ansikt og deltar i markering mot volden, Vålerenga samler 600 jenter og gutter mot vold og rasisme. 2. mars er det massemønstring mot volden i Oslo Spektrum, der statsminister Bondevik appellerer til sju tusen unge:

«Vi politikere må ta ansvar, men vi kan ikke lykkes uten at dere unge deltar. – Vold er uttrykk for svakhet og feighet. Vold er å krenke et medmenneske ...»⁶

Så er det plutselig slutt. Krigen på Balkan overtar nyhetsbildet. Bombene slår ned, dreper sivile. Vi leser og hører om systematisk og intendert vold i masseomfang, utført av såvel NATO som Milosevic. Vi grues. I en artikkel om vold i Norge etter at Norge har deltatt i en krig er det nesten umulig ikke å ta med det store paradoks: Hvorfor reagerer vi helt annerledes på vold når den er institusjonalisert enn når den utføres av enkeltindivider? Hvorfor er

vold feigt og en krenking av medmennesker, for å si det med Bondevik, bare når den utføres i et fredelig land av enkeltpersoner uten makt, og ikke når makta står bak og volden rammer langt kraftigere og i langt større omfang? Vold er ikke alltid det samme. Sammenhengen volden utspilles i, og maktas definisjon, avgjør vår forståelse. President Clintons ulike svar på drap i amerikanske skoler og vold i Kosovo er illustrerende: konflikter løses ikke med våpen, bare med dialog, er presidentsvaret på den hjemlige volden, mens bomber er svaret på konflikter i andre land. Krigsvolden mobiliserte liten aktiv motstand i Norge, mens vold i Oslos gater utløser stort og bredt engasjement.

Er det så sikkert at «halve Norge frykter volden», som *VGs* og *Scanfacts* undersøkelse gir inntrykk av? Det kommer jo an på hva slags spørsmål folk svarer på. Men er det grunn til å frykte vold på gater og utesteder? Og spesielt, hvor stor trussel utgjør svarte unggutter? Voldsbruk, slåsskamper, gjenger og bandekriger er begreper som stadig oftere knyttes til svarte unggutter. Inntrykk skapes at dette er hovedproblemet blant dem, og vold og gjenger oppfattes å være mer utbredt blant dem enn blant norsk ungdom. Det store spørsmål i debatten har lenge vært om voldsbruk er mer utbredt blant svarte enn blant norske. Men er det overhodet viktig å vite hvem av de to gruppene som er mest kriminell? Hva forteller en slik sammenligning? Det sier ingenting om forskjeller mellom norske og andre folkeslag, det kan ikke brukes til å karakterisere folkeslag, slik det ofte gjøres i mediadebatten. Men det kan eventuelt si noe om forskjeller i livssituasjon og om samfunnsforhold som skaper sosiale forskjeller. Derfor har det interesse å vite omfanget av kriminalitet blant innvandrere og ulike folkeslag. Kriminalitetsutvikling blant ulike grupper av befolkningen er med på å kaste lys over forskjells-Norge.

Hva sier forskning og statistikk? Dersom utgangspunktet er Statistisk Sentralbyrås tall for utenlandske borgeres andel av straffereaksjoner viser det seg at deres andel av det totale kriminalitetsbildet er lite: I 1995 fikk utenlandske borgere 1358 straffereaksjoner, og i 1996 var det en liten nedgang: 1307, eller ca 7% av samtlige straffereaksjoner.⁷ Registrerte lovbrudd begått av utenlandske borgere har et lite omfang, og utgjør en svært liten del av et samlet kriminalpolitisk problem.

Men disse tallene viser bare det selvsagte: den lave andel lovbrudd i innvandrerbefolkningen speiler deres lave andel av befolkningen i Norge. Tallene forteller ikke hvem av de to befolkningsgruppene som begår forholdsvis flest lovbrudd. Hvordan blir bildet dersom andelen av kriminaliteten ses i forhold til befolkningens størrelse? Arnt Even Hustad viser den relative fordelingen mellom menn i de to befolkningsgruppene: Første september 1998 utgjorde innvandrere (personer med to utenlandsfødte foreldre) 5,5% av befolkningen i Norge, mens innvandremenns andel av antatte gjerningsmenn er på hele 8%.⁸ Det er 41 antatte gjerningsmenn pr. 1000 innbyggere i innvandrerbefolkningen, mens det bare er 27 pr.1000 i den

øvrige befolkningen. De relative tallene var også de samme for 1995 så lite tyder på økning de siste årene i den registrerte kriminaliteten i innvandrerbefolkningen.⁹

Men disse tallene forteller ikke alt om den relative fordelingen av kriminaliteten mellom den norske og innvandrete befolkningen. Gruppens andel av lovbrudd må ses i forhold til sammenlignbare størrelser. Befolkningens størrelse blant ulike folkeslag i Norge er svært ulik, innvandrete folkeslag er i større grad enn norske bosatt i de største byene, og det er færre kvinner og eldre blant dem. Det er forholdsvis flere unge menn bosatt i de største byene i den innvandrete befolkningen enn i den norske, altså nettopp den gruppen som dominerer blant straffede i Norge.¹⁰

Det er ofte vist til en undersøkelse over registrert kriminalitet blant utenlandske borgere for 1990-91 for å tilbakevise påstanden om innvandrere som spesielt farlige og kriminelle: Når det kontrolleres for variablene kjønn, alder og bosted viste det seg at utenlandske borgere var underrepresentert på landsbasis i det generelle bildet over registrert kriminalitet, det vil si domfelte. 44% av de dømte utlendingene kom fra Europa. I noen alvorlige lovbruddstyper var utlendingene overrepresentert: grove narkotikaforbrytelser, voldtekt og legemsfornærmelse. Omfanget var lite, bare 4% av samtlige lovbrudd.¹¹ Men det er alvorlige lovbrudd, og det er de lovbruddskategoriene som allment forbindes med innvandrete menn. Undersøkelsen skiller bare mellom norske og utenlandske borgere, og de med innvandrerbakgrunn som er norske borgere, registreres her som norske. Hvordan kriminalitetsbildet blir dersom alle innvandrete uavhengig av statsborgerskap inngår i samme kategori, viser ikke denne undersøkelsen.

I debatten dette tiåret om innvandretes andel av kriminaliteten har det vært tendens til to fronter: de som støtter seg til medias oppslag og Fremskrittspartiets (Frp) høylytte varsko om farlige og kriminelle innvandrere, og de som støtter seg til Sturla Falcks undersøkelse.¹² Frp-argumentet om at innvandring har skylden for økende kriminalitet, har ofte blitt forsøkt tilbakevist med tall som viser at utlendinger er litt snillere enn norske: underrepresentert i det generelle kriminalitetsbildet på landsbasis. Debatten åpnet for et kinkig dilemma: Er det bare når utlendinger er mer lovlydige enn norske at innvandring kan forsvares?

Politiets tall over siktede i Oslo fra de siste årene ga ikke lenger grunnlag for å tilbakevise Frp-argumentet på samme måte: utenlandske borgere pluss norske med utenlandsk bakgrunn er sterkt overrepresentert blant siktede for alvorlige narkotikalovbrudd og voldslovbrudd som ran og legemsbeskadigelse med bruk av kniv. Her skal bare volden tas med for 1996:

Siktede totalt for grovt ran:

124 personer hvorav utenlandske statsborgere utgjør 29% og norske med utenlandsk bakgrunn utgjør 14,5%.

Siktede totalt for legemsbeskadigelse med bruk av kniv:

35 personer hvorav utenlandske borgere utgjør 28,6% og norske borgere med utenlandsk bakgrunn utgjør 14,3%.

Litt under halvparten av de som pågripes i Oslo og siktes av politiet for disse to kategoriene voldslovbrudd tilhører altså et innvandret folkeslag, flertallet er mest sannsynlig unge gutter. Men det dreier seg om svært få personer. Vinteren 1999 utløste politiets tall over ran i Oslo den store stormen. Norske unge står bak bare 20% av ran med gjerningsmenn 19 år og yngre, resten er utført av unge med innvandrerbakgrunn. Politiske partier, ikke bare Frp, men også Arbeiderpartiet og SV, markerte stor uro og vilje til å ta et fast kriminalpolitisk grep. Var Oslo sentrum hærtatt av farlige utenlandske bander? Hvor mange er det? I 1998 har Oslopolitiet registrert 144 såkalte ungdomsranere (19 år og yngre), av dem har litt over 100 innvandrerbakgrunn, inkludert land i Nord-Europa.¹³

Oslopolitiets tall for 1998 er over registrerte anmeldelser, ikke over dømte for forbrytelser. Personer med innvandrerbakgrunn (en eller to utenlandsfødte foreldre, utenlandsadopterte) blir langt oftere pågrepet av politiet enn norske: hele 17% av til sammen 16160 i 1998.¹⁴ Andre tall fra Statistisk sentralbyrå kan underbygge en antakelse om at innvandreteres overrepresentasjon i politiets tall speiler større politikontroll av svarte enn av hvite norske: I 1995 ble det sjeldnere reist tiltale mot siktede personer med utenlandsk opprinnelse enn mot siktede norske: 38% mot 48% for samtlige siktede. Tiltalte med utenlandsk bakgrunn frifinnes også oftere enn tiltalte norske: 7% mot 5% av samtlige tiltalte.¹⁵ Forholdsvis flere innvandrere enn norske siles bort jo lengre inn de havner i strafferettssystemet. Utallige er beretninger fra svarte om hvordan de opplever seg mistenkeliggjort og trakassert av politiet. Eksempler på slike opplevelser gis blant annet i en rapport av en gruppe studenter ved Sosialhøgskolen i Oslo. En ungdom sier:

«Hvis noen hvite slåss, kjører bare politiet videre. Hvis det er gjenger med svarte, kommer femten politibiler med gun-ere og det hele.»¹⁶

Rapporten konkluderer blant annet med at svart ungdom føler seg kriminalisert, og erfarer at de lettere blir pågrepet av politiet enn norske. Hvordan blir kriminalitetsbildet dersom utgangspunktet er rettskraftige avgjørelser, og ikke bare antall siktede eller anmeldelser? Arnt Even Hustad viser den relative fordeling av antatte gjerningsmenn i innvandrerbefolkningen og den norske befolkningen i 1998.¹⁷ Kan kriminalitetsutviklingen dette tiåret blant innvandrete endelig fastslås? Tallene fra SSBs årlige kriminalstatistikk og fra Falcks undersøkelse fra tidlig 90-tall lar seg ikke direkte sammenligne med Hustads tall fra 1998 fordi ulike grupper er med i statistikkene: Bare utenlandske borgere, både menn og kvinner, er med i både SSBs årlige statistikk og Falcks undersøkelse, mens Hustads 1998-tall er menn med innvandrerbakgrunn (personer med to utenlandsfødte foreldre), ikke bare utenlandske borgere, altså flere. Men kvinner er ikke med i Hustads tall.

Som kjent er kvinners andel av kriminaliteten svært lav, og enda lavere blant kvinner i innvandrerbefolkningen enn i den norske. Dessuten er kategorien straffereaksjoner, brukt i SSBs årlige statistikk og Falck, endepunktet i strafferettstrakten, mens kategorien i Hustads tall for 1998, antatte gjerningsmenn (de som har fått rettskraftig avgjørelse for forbrytelser og forseelser), favner flere. Noe sikkert kan derfor ikke sies om kriminalitetsutviklingen på nittitallet, men prosentandelen innvandrete i 1998 og de andre statistikkene fra tidligere 90-tall er ganske like, selv om totaltallene er forskjellige.

Men Hustads tall fra 1998 viser et annet bilde enn Falcks tall fra begynnelsen av tiåret: På landsbasis er innvandrere kraftig overrepresentert i det generelle bildet over registrert kriminalitet. Særlig sterk er overrepresentativiteten blant de som kommer fra land i Sør (Asia, Afrika, Mellom- og Sør-Amerika, Tyrkia): 55 pr. 1000 innbyggere mot 27 pr. 1000 innbyggere i den norske befolkning. Men siden innvandrerbefolkningen har en høyere andel menn bosatt i Oslo enn den norske befolkningen, foretas en nærmere sammenligning nettopp mellom menn i Oslo med innvandrerbakgrunn og norske menn. Av totalt 5700 antatte gjerningsmenn i Oslo har 1800 bakgrunn fra land i Sør. Når det kontrolleres for bosted viser det seg at det er 30,8 antatte gjerningsmenn pr. 1000 innbyggere i den norske befolkningen i Oslo, mens menn med bakgrunn fra land i Sør utgjør hele 57,5 pr. 1000. Når det også kontrolleres for alder, viser bildet igjen overrepresentativitet for menn fra Sør i alle aldersgrupper. Gjerningsmenn med bakgrunn fra land i Nord er det derimot færre av pr. 1000 i alle alderskategorier enn hva som gjelder de norske.

Hvilke lovbrudd dreier det seg om? Er det her skrekkbildet av de kriminelle og voldelige svarte unge menn kommer fram? Nei. Drøyt halvparten av gjerningsmenn i Oslo fra land i Sør, 950 av totalt 1800, er registrert for mindre alvorlig kriminalitet: forseelse mot veitrafikkloven, naskeri, tyveri. Knappt en tredel av alle er registrert for trafikkforseelse.

- *Kjøring uten gyldig førerkort* er det lovbruddet der unge menn i alderen 14-39 år fra land i Sør har særlig stor overrepresentasjon: 6 pr. 1000 mot 1 pr. 1000 for norske.

Nest hyppigste lovbrudd for denne gruppen er naskeri, totalt 225 menn, i relative tall: 7,1 pr. 1000 mot 3,3 pr. 1000 innbyggere i den norske befolkningen. Her er overrepresentasjonen størst blant de yngste fra Sør, i alderen 14-20 år.

- Også for *tyveri* er det relativt flere menn fra land i Sør enn norske: 5,1 pr. 1000 fra Sør mot 3 pr. 1000 norske. Overrepresentasjonen er særlig høy blant de yngste, 14-24 år, registrert for simpelt tyveri fra butikk. Derimot er menn over 30 år fra Sør litt underrepresentert for tyveri.

- Hva med lovbrudd som oftest forbindes med menn fra Sør, narkotikalovbrudd og vold? *Narkotikalovbrudd* etter den såkalte proffparagrafen, eller allmennfarlige forbrytelser som det heter: Totalt dreier det seg om

111 menn i Oslo med bakgrunn fra land i Sør mot 461 norske. Menn fra Sør er overrepresentert: 3,5 pr. 1000 mot 2,5 pr. 1000 norske.

- For *bruk og besittelse av narkotika* er også menn fra Sør overrepresentert: 1,9 pr. 1000 fra Sør mot 1,3 pr. 1000 i den norske befolkningen.

Samme bilde med overrepresentativitet for menn med bakgrunn fra land i Sør viser tall for vold:

- *Forbrytelser mot liv, legeme og helbred*: De er få, 117 menn i 1998, eller 3,7 pr. 1000 innbyggere i innvandrerbefolkningen mot 1,4 pr. 1000 i den norske befolkningen. Yngre gutter fra Sør i alderen 14-17 år skiller seg klart ut med forholdsvis flest voldslovbrudd: 13,3 pr. 1000 mot 1,7 pr. 1000 norske i samme alder. Men det dreier seg bare om 28 svarte unggutter.

- Få svarte unggutter er også registrert for *utpressing og ran*: bare 29 gjerningsmenn i 1998. Men igjen er de overrepresenterte: 0,9 pr. 1000 mot 0,1 i den norske befolkningen.

Det mange har ant de siste årene bekreftes av Hustads tall for 1998: menn med innvandrerbakgrunn registreres forholdsvis oftere enn norske menn for lovbrudd. Og unge gutter med bakgrunn fra land i Sør, svarte unggutter, er særlig overrepresentert. Det kan ikke forbause de som har fulgt med utviklingen i levekår for unge med innvandrerbakgrunn. I bydeler i Oslo der de sosiale problemene er størst bor det forholdsvis flere innvandrers familier enn norske familier. Dårligere sosiale forhold ser ut til å hope seg opp i livsforhold mange svarte ungdommer lever under, og her finner kriminalitet og rotløshet grobunn. Hustad sier da også: «Statistikken blir dermed en indikator på levekårsforskjeller mellom befolkningsgrupper».¹⁸ Han viser til en levekårsundersøkelse for 1996: ikke-vestlige innvandrere har lavere utdanning enn norske, de har langt lavere andel av sysselsatte, husholdsinntekten per forbruksenhet er knapt to tredeler av norsk inntekt, og de bor billigere og trangere enn norske.¹⁹

Det er likevel grunn til å minne om at det dreier seg om svært få svarte gutter, og særlig få er de som registreres for vold. En liten gruppe unggutter i Oslo har utløst den store panikken og krav om strengere straffer. Men det er alvorlig nok. Dersom ingen ting gjøres, kan situasjonen bli tøffere for mange unge. Men et rop om strengere straffer er et slag i tomme lufta. For å vite hva som bør gjøres, må vi vite hvorfor noen svarte unggutter havner i kriminalitet og vold.

Struktur eller kultur?

Forklaringer på svart ungdoms væremåte og handlinger, også voldsbruk, hentes ofte fra en kultur som forbindes med familiens hjemland. Verdier og normer migrasjonens barn får overbrakt fra familien oppfattes da som

annerledes enn det som oppfattes som fellesverdier i Norge. Oppdragelsen oppfattes som mer autoritær og toleranse for voldsbruk anses å være høyere. I dette bildet blir vold sett som egenskap hos mennesker med en annen kulturell forankring enn den norske befolkningens, særlig dersom kulturen kan framstilles som ekstra fremmed og eksotisk. Ofte forsvinner det selvsagte: avstandtaken fra vold er noe alle folkeslag har felles, og voldelige oppgjør mellom grupper og enkeltpersoners voldsutøvelse strider mot alle lands verdier, regler og lovgivning. Forskjeller i individuell voldsutøvelse finnes snarere mellom ulike sosiale miljøer *innen* samme folkeslag, ikke mellom dem.

Kulturforklaringer trekkes også inn på en annen måte. Innvandringens unge befinner seg «mellom to kulturer», heter det gjerne: På den ene side presses de av foreldre som ønsker å holde ungene innen sin kulturelle sfære og på den andre side påvirkes de av norsk væremåte og tenkning på skolen og i fritida ute med venner. De unge oppfattes å leve i spenning og splittethet mellom familiens tradisjonelle påbud og moral, og et mer liberalt regime i norske sosiale sammenhenger. I dette bildet oppfattes foreldre å svikte sin oppdragerfunksjon: de kan norsk for dårlig til å være veivisere for de unge inn i det norske samfunn, deres autoritet svekkes så lenge de holder fast på eget språk og egen kulturell og religiøs forankring. Foreldre tillegges ansvaret for ungenes misère, og budskapet fra offentligheten er at de må tilpasse seg norske forhold for å kunne kontrollere ungene sine. Konflikter mellom barn og foreldre som i norske familier gjerne beskrives som generasjonskonflikt, får et mer mystisk og dramatisk innhold når «kulturkonflikt» blir merkelappen.

Kulturforklaringer festner bildet av vold og gjenger som et særegent problem blant svarte unggutter. De framstår som annerledes slags mennesker enn norsk ungdom: farligere, mer voldelige og potensielle lovbrøttere. Kulturen fanger dem inn, enten fordi hjemlandskulturen er del av egen identitet eller fordi de klemmes mellom to fasttømrede kulturblokker.

Når slike enkle forklaringer får dominere, kan også sosiale problemer, kriminalitet og vold oppfattes som et resultat av økt innvandring til Norge, og brukes da også som argument mot innvandring. Innvandrete folkeslag har konflikter og problemer med i bagasjen når de kommer hit, gis det inntrykk av. Påstanden er at årsaker til sosiale problemer blant de unge importeres til det norske samfunn, og det skapes lett generaliseringer vel egnet til å sette negative merkelapper på alle innvandrete folkeslag som bor i landet. Kulturforklaringer dreier oppmerksomheten bort fra strukturelle forhold i det norske samfunn som er med på å legge grunnlaget for sosiale problemer, og som gjør at vold kan bli et svar på en vanskelig livssituasjon.

Når norsk ungdom fjerner seg fra voksenkontroll og finner sine egne veier, begår lovbrudd eller handler på måter som ikke har almen godkjenning, forklares det aldri utfra deres spesielle kulturelle forankring som norske. Det

er utenkelig å trekke inn tradisjonell norsk kultur og kristen oppdragelse i debatten om hvorfor unge norske havner på ville veier. Foreldres ansvar er riktignok en del av debatten, men begreper som kulturkonflikt brukes ikke. Sosiale og samfunnsmessige forhold trekkes derimot ofte inn for å forklare norske unges livsstil og handlinger. Arbeidsledighet, mangel på utdanningsmuligheter, klassebakgrunn og storbyforhold anses som viktig. I det siste trekkes også sosiale forhold inn når kriminalitet blant svart ungdom forklares, også av politiske partier som Arbeiderpartiet, SV og RV. Også Oslopolitiet har vært med på å rette oppmerksomheten på sosiale forhold når de har presentert statistikk over innvandretes overrepresentasjon blant siktede: «– betydelige sosiale årsaker ser ut til å være bakgrunnen for kriminalitetsutviklingen i innvandrerbefolkningen, og dette (...) er forhold som politiet ikke kan håndtere».²⁰ Diskriminering på arbeidsmarkedet framheves spesielt.

Når kultur brukes som eneste forklaring på innvandrete folkeslags væremåte og handlinger, gis det inntrykk av et entydig årsak-virkning-forhold: en uforandelig kultur drar folks handlinger i bestemte retninger. Folk oppfattes som produkt av en hjemlandskultur, og ikke slik de oppfatter seg selv. Handlinger forstås ikke utfra deres totale sosiale og eksistensielle sammenheng. Kultur brukt på denne måten framstår som statisk og entydig, uavhengig av sosiale og strukturelle endringer og av klasses tilhørighet, kjønn, alder, bosted, utdanning, sosialt miljø.

Denne type kulturforklaring tillegger også innvandrete folkeslag ansvaret for samfunnsskapt problemer og konflikter. Konflikter mellom norske og innvandrete folkeslag, for eksempel i ungdomsmiljøer og nærmiljø, på skolen og arbeidsplasser, forklares innen denne ideologien som en kulturkonflikt: Kulturforskjeller fører med nødvendighet til sosiale konflikter, er påstanden. Igjen er det «de andre» som oppfattes som problemet, som påfører samfunnet konflikter. Men konflikter springer ofte ut av folks strev i det daglige liv og kan ha sitt grunnlag i felles livssituasjon og undertrykkende strukturer alle parter rammes av. Ideen om den uunngåelige kulturkonflikten tilslører også reelle maktforhold i det norske samfunn: ulike kulturelle ytringer og manifestasjoner har ikke likeverdig plass i dagens Norge. *Det norske* har hegemoniet gjennom alle viktige samfunnsinstitusjoner som kultur- og utdanningsinstitusjoner, arbeidsmarkedet, statskirken, media, det politiske system, osv., og dessuten definisjonsmakten over hva slags samfunn vi ønsker og hva som er bra være- og levemåter.

Kulturforklaringer blåser også opp forskjeller mellom norsk og svart ungdom. Forskjeller er der, men det ungdomsgrupper kan ha felles, nedtones eller forsvinner. Ungdom, uansett herkomst og tilhørighet, møtes av trange åpninger i utdanningssystemet, arbeidsmarked og boligmarked. Mange av dem, og stadig flere, deler en hjemløshet skapt av samfunnsmessige forhold: De får vite at samfunnet ikke har bruk for dem når utdanningsveier stenges, og for mange blir arbeidsledighet det som ligger foran. De fratras framtid som

deltakende samfunnsborgere. Gata og utesteder blir ofte alternativet, og livet i venneflokken det viktigste – det som skjer her og nå blir selve livet. Vold og lovbrudd kan for noen av dem bli et svar på besværlige livsforhold.

Men svart ungdom støter i tillegg på hindringer norsk ungdom forsånes for. Begrepet «ny norsk underklasse» brukes ofte i den offentlige debatt når livsforhold til innvandrete folkeslag beskrives.²¹ Svart ungdom har også bitre erfaringer med rasisme og trakassering. De vet hvordan det er å møtes med forakt og diskriminering på utesteder, i ungdomsmiljøer, skole og arbeidslivet, og de utsettes også oftere for vold enn norsk ungdom.²² Ofte konfronteres de med et budskap om å bli og leve som norske og bare snakke norsk, samtidig som de ofte møter motstand og diskriminering når de prøver å få innpass i norske sosiale sammenhenger. Mange opplever at de ikke blir anerkjent som de menneskene de opplever seg som, og også ønsker å være. «Samfunnet vil ikke slippe oss inn», er en måte å uttrykke den diskriminering så mange av dem og så ofte erfarer.²³

Mangfold og flerkultur prises gjerne i generelle vendinger i den offentlige debatt og i offentlige dokumenter. Men det kulturelle og religiøse mangfold alle folkeslag i Norge i dag representerer har ingen betydning og plass i samfunnsinstitusjonene. Norge er ikke et flerkulturelt samfunn så lenge samfunnsinstitusjonene ikke speiler mangfoldet. Et eksempel er kristendom som har det religiøse hegemoni gjennom statskirken, kristen formålsparagraf og det nye obligatorisk religionsfaget i grunnskolen med kristendom som grunnlag. Et annet eksempel er nedkutting av morsmålsopplæring i skolen de siste årene. Denne fornorskingspolitikken kan oppfattes som en måte å frata innvandrete folkeslag framtid som eget folkeslag. De unge påtvinges slik et syn om at det de har lært hjemme er annenrangs, og for mange kan det innebære at de også mister stoltheten over foreldrene, som jo er de nærmeste bærere av den kulturen som avvises av samfunnet her. Slik fratas svart ungdom enda mer enn norsk ungdom, og hjemløsheten favner dypere for denne ungdommen enn for norske.

Når svart ungdom på utallige måter får vite at de helst ikke skulle vært her i landet – alternativt bli så norske som mulig, setter det arr, og for mange varige sår. Fornorskingspresset og rasistisk undertrykking kan skape selvforakt og fortvilelse, og det igjen kan slå ut i sinne og voldsbruk. Studier om virkninger av fornorskingspolitikk finnes, ikke overfor nye minoriteter i Norge, men overfor samer og kvæner. Tap av aktelse for egen identitet og identitetsfornektelse er ett resultat.²⁴ Det er også et kjent mønster fra storbyer rundt om i verden at undertrykte grupper, særlig ungdom, vender sinnet mot hverandre, og havner i voldelige slåsskamper med hverandre. Men konflikten er ikke deres. De må bære byrden av konflikter som har sitt opphav på det strukturelle planet.

Men kan forklaringer på svart ungdoms handlinger og væremåte bare hentes fra et strukturelt nivå? Kritikken av kulturforklaringer betyr ikke at

kulturell forankring er uten betydning for grupper og enkeltmennesker i det daglige liv og for deres tenke- og levemåte. For å forstå den mening de unge selv tillegger handlingene sine, må også kultur trekkes inn. Nye erfaringer og påvirkninger i det norske samfunn brynes mot familiens lærdommer og oppdragelsen de har fått, veves sammen og utgjør den kulturelle beredskap ungdommene møter nye situasjoner med.

Et eksempel på kulturens betydning for å forstå handlinger kan hentes fra muslimske unggutters beretning om eget liv, forhold til foreldre, venner og fiender, gjengkamper og voldsbruk.²⁵ For disse ungguttene står ære sentralt – et æresbegrep de har fått overbrakt fra familien. Æresfølelsen er for dem en verdifull kapital og del av deres integritet, verdighet og stolthet. Ære betyr å hjelpe og støtte venner, de som oppfattes som brødre. Voldsbruk og slåsskamper dem i mellom kan ikke forstås uten å ta med hva ære betyr for dem, selv om det ikke er æresfølelsen som gjør at de havner i slike situasjoner. En av guttene uttrykker det slik: «Når en bror lider, lider jeg. En skade mot en bror er en skade mot meg». Når venner eller brødre skades av andre må uretten gjenoprettes. Rettferdiggjøring av egen voldsbruk er forsvar av æren.

Hva er en gjeng?

Ungdomsgjenger, særlig når de består av svarte unggutter, blir ofte framstilt som en spesiell type sosialt fellesskap, forskjellig fra andre former for sosialt samvær. Men en gjeng er ikke annet enn en vennekrets – unge mennesker som trives med hverandre og jevnlig holder sammen, gjerne ute og på faste tilholdssteder. De har ofte felles erfaringer og livssituasjon. Andre samhold kan like gjerne defineres som gjenger. De fleste av oss er del av en gjeng – vi har vår faste vennekrets: næringslivstopper møtes jevnlig på sine faste møteplasser, akademikere ser nesten bare likesinnede både i arbeidslivet og fritid, beboere i bestemte bydeler beskytter sine territorier mot bosetting av grupper de misliker, osv. Men ungdomsgjenger er som oftest mer synlig enn andre folks gjenger, og deres handlinger og væremåte blir dermed mer utsatt for offentlighetens lupe. Så lenge bare samholdet blant ungdom defineres som gjeng, kan samholdet deres gis en *ekstrabetydning*: det oppfattes som besværlig for omgivelsene, skaper sosialt trøbbel, er skummelt og farlig, og samholdet blant dem bør splittes som ledd i forebygging av kriminalitet.

Men betyr ungdomsgjenger med nødvendighet bare trøbbel og bråk, enten de består av bare norske, svarte, eller begge deler? Ungdom, som vi andre, søker samvær med likesinnede. De utvikler sitt eget språk og væremåte, som vi andre, og foretar seg saker og ting de liker, oftest innenfor grensene av det allment godtakbare. Samhold og lojalitet er viktig for dem som for oss. Hjelp og støtte hverandre er sentrale verdier. Men en viktig forskjell kan oppstå mellom ungdomsgjenger og voksne gjenger: Ungdomsgjenger kan også utvikle seg til å bli et forsvar mot det de unge erfarer som sosial

utstøting, eller opplever som fiendtlige omgivelser. Gjengen kan bli de unges pusterom i et samfunn der de ikke får fotfeste, eller der de til stadighet får vite at de er uønsket. Båndene dem i mellom blir sterke, og samfunnets påbud mindre viktig.

Hjemløshet kan også føre til uvennskap og splittelse i gjenger eller dannelsen av konkurrerende eller fiendtlige gjenger. Små bagateller kan utløse de store tumulter. Selv om ungdommene stort sett deler samme livssituasjon, enten de er svarte eller norske, kan fiendebilder av hverandre skapes når konflikter oppstår i miljøet deres. Utstøting fra samfunnet kan gjøre venner fremmede for hverandre, de omdanner hverandre til å bli motsatsen av seg selv, og resultatet kan bli at de vender raseriet mot de som står dem selv nærmest: andre unge i samme livssituasjon. Hver av partene i slåsskamper ser på seg selv som de gode, som må forsvare seg mot angrep fra de slemme andre.²⁶ «Det er en æressak å stille opp for gjengen, når den trues av fiendtlig innstilte gjenger eller ønsker hevn på grunn av en fornærmelse eller et overgrep», sier Elisabeth Næss i sin studie av gjenger og kriminalitet. «Volden handler om lojalitet og ære», sier hun, «og om å sette seg i *respekt*.» Det er «dem mot oss.»²⁷

Hva kan gjøres for å forebygge sosial utstøting?

På en måte er svaret opplagt, men vanskelig å følge opp. All ungdom, enten de er norske eller har røtter i andre land, må få mer råderett over eget liv. De må få vite at samfunnet har bruk for deres spesielle erfaring og kunnskap – de må få anerkjennelse for sin ekspertise som ungdom. Det handler blant annet om at også de må høres og trekkes inn på langt mer direkte måter enn i dag i utforming av politikk og samfunnsniv. Og utdanning og arbeidsmarked må rustes opp og tilpasses det mangfold av interesser og erfaring ungdom i dag forvalter, og ikke bare styres av andre politiske og økonomiske interesser. Dette blir mer som en almen politisk erklæring. Men like fullt, det trengs en slik politisk snuoperasjon dersom målet er å vende dagens utvikling der enkelte ungdomsgrupper støtes ut, og slik at *all* ungdom får gode oppvekstvilkår og framtid som deltakende samfunnsborgere.

Men på kort sikt kan mye annet gjøres for å forebygge sosial utstøting og framtidig livsløp på kant med samfunnets normer og lover. Et gammelt ungdomskrav er å få et sted å være, utformet og styrt av ungdommer selv. Fritidsklubber og kommunale fritidsordninger er mer uttrykk for lokale myndigheters tafatthet enn ønsker om å komme ungdom og deres interesser i møte. Like tafatt er forslag om å forebygge vold med å splitte ungdomsgjenger. Ungdommer ønsker seg ikke et liv med slåsskamp og trøbbel, voldsbruk speiler ikke deres verdier og moraloppfatning. Oftest handler de på tvers av det de selv mener er riktig. Snarere enn å splitte gjenger bør de få reelle muligheter til å rydde opp selv, få hjelp til å mekle seg i mellom og

skape forsoning når konflikter i miljøet deres oppstår, og få hjelp til å erkjenne at de slår seg selv når de går løs på likesinnede.

Men forebygging av utstøting må også ha et antirasistisk innhold. Når svarte og norske ungdommer tørner sammen, kan det ofte ha sitt grunnlag i fiendebilder de lager av hverandre, der begge grupper får næring fra rasistisk ideologi. Norske unge får tildelt sitt fiendebilde fra den offentlige debatt med fokus på antatte problemer innvandring skaper, og for svarte blir angrep det beste forsvar der vold rettferdiggjøres med opplevelsen av at norske er rasister. Igjen dreier det seg om forsoning, punktere det ideologiske fiendebildet og formidle til hver av partene det de har felles, likheter i livssituasjon, og få fram erkjennelsen av at de har mer å vinne på å holde sammen enn med å gå løs på hverandre.

Antirasistisk strategi i forebyggingsarbeid handler om mer: Svart ungdom må møtes på helt andre måter enn i dag. Fornorskingspresset kan oppfattes som rasistisk undertrykking: det er å frata innvandringens unge og deres familier retten til å finne sin plass i samfunnet på egne premisser, uten påbud om å bli så norske som mulig. Overfor den samiske befolkning er fornorskingspolitikken offisielt forlatt. Erkjennelsen av fornorskingspressets svøpe og omkostninger må erkjennes også overfor de folkeslag som rammes i dag. Morsmålsopplæring må bli en rettighet og statskirken må oppheves – begge deler er også eksempler på forebygging. Antirasisme handler om å endre strukturelle forhold som utstøter og diskriminerer innvandrete folkeslag, og det handler om å omgjøre *det norske* samfunnet til et samfunn der institusjonene speiler mangfoldet.

NOTER

- 1) *Aftenposten* 26.2.98.
- 2) *Aftenposten* 16.2.99.
- 3) *Aftenposten* 26.2.99.
- 4) *Aftenposten* 2.3.99.
- 5) *Dagbladet* 3.3.99.
- 6) *Dagbladet* 3.3.99.
- 7) *Kriminalstatistikk 1995*, Statistisk Sentralbyrå, 1996.
- 8) Arnt Even Hustad: «Begår innvandrere mer kriminalitet enn andre?», *Samfunnsspeilet* 3/99, Statistisk Sentralbyrå, 1999.
- 9) Kåre Vassenden (red): «Kriminalitet», i: *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Statistisk Sentralbyrå 1997.
- 10) Cecilie Høigård og Flemming Balvig: *Kriminalitet og straff i tall og tekst*, Universitetsforlaget, Oslo 1990, s. 65. Nils Christie: *Hvor tett et samfunn?* 2. utg, Universitetsforlaget, Oslo 1992, s.91-123 (Første gang utgitt 1974)

- 11) Sturla Falck: «Utlendinger og kriminalitet. En analyse av forholdet mellom straffede norske og utenlandske borgere», Rapportserie fra Barnevernets utviklingssenter, nr.2/1992, s 89-91.
- 12) ibid.
- 13) Nils Christie, Thomas Mathiesen og Leif Petter Olaussen: «Angstbølgen og tallenes tale», kronikk, *Aftenposten* 2.3.99.
- 14) Ulla Haslund: «Innvandrere og kriminalitet». *Samfunnsspeilet* 2/95, Statistisk Sentralbyrå, 1995. Ulla Haslund: «Innvandrere blir oftere pågrepet». *Samfunnsspeilet* 3/99, Statistisk Sentralbyrå, 1999.
- 15) Statistisk sentralbyrå: *Kriminalstatistikk, 1997*, s. 196-97
- 16) Marianne Børke, Gry Wesenberg Engeset, Fernando Morales, Linda Solli og Kathrine Stålsett: «'Gjerningsmannen var mørkhudet ...' – flerkulturell ungdom, en kriminalisert gruppe?» Oppgave, Høgskolen i Oslo, avdeling Ø.K.S., våren 1996, s. 16.
- 17) Hustad, op. cit.
- 18) Hustad, op. cit.
- 19) Hustad, op. cit. s.7
- 20) *Arbeiderbladet* 31.1.97
- 21) Se for eksempel Unni Wikan: *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur og integrasjon*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo1995.
- 22) Heidi Gautun: «Voldens ansikt. Ungdoms erfaring med vold i Oslo og landkommuner». Fafo-rapport 189, Oslo 1996.
- 23) Guri Larsen: *Brødre. Æreskamp og hjemløshet blant innvandringens ungdom*. Pax forlag, Oslo 1992.
- 24) Knut Eriksen og Einar Niemi: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i Nord 1860-1940*. Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- 25) Larsen, op. cit.
- 26) Larsen, op. cit.
- 27) Elisabeth Næss: «Vold er ære, kriminalitet er penger. 'K'-gjengen om seg selv». Rapport, Det kriminalitetsforebyggende Råd, Oslo 1999.

Elliott Currie

MARKED, KRIMINALITET OG SAMFUNN

De siste årene har media vært fulle av sjokkerende beskrivelser av sammenbruddet av lov og orden og økningen av kriminaliteten i Russland i kjølvannet av landets brå overgang til et «fritt marked». «Fra St. Petersburg til Vladivostok møter politiet», ifølge en beskrivelse «en epidemi av mord, ran og overgrep.»¹

Mye av det samme bildet har gjennom flere år vært gitt av Kina. Avisen *The Wall Street Journal* skriver at lovløsheten under det nye markedsorienterte regimet er så utbredt at «medlemmer av politiet, folkets frigjøringshær og partimedlemmer åpner sine egne nattklubber og bordeller», ofte i ledtog med «oversjøiske forbryterorganisasjoner.»² Avisen *The Guardian* beskriver et land som er så ødelagt av stigende kriminalitet og så bestemt på å stanse voldsekspløsjonen som følger med, at myndighetene (ikke for første gang) griper til massehenrettelser.³

Noe merkelig ser altså ut til å ha hendt med det som for noen få år siden ble feiret som «demokratiets og de frie markedenes» triumf over hele verden. Noen av de landene vi hjertelig applauderte for sin overgang til markedsprinsipper, ser nå ut til å falle fra hverandre foran øynene våre.

I medias beskrivelse av økende vold og kriminalitet i tidligere kommunistiske land blir det ganske ofte påvist en klar forbindelse mellom den sosiale desintegrasjonen og de økonomiske reformene innført i markedets navn – inkludert ødeleggelsen av sosiale sikkerhetsnett og fjerningen av tradisjonelle sysselsettingsgarantier. Men merkelig nok ser man ingen liknende forbindelse når man skal forklare kriminalitet i USA – den nasjonen vi faktisk ønsker å få land som Russland eller Ungarn til å etterlikne. Det er en slags schizofren vilje til å se de negative samfunnsmessige konsekvensene av det hensynsløse kjøret mot et tøylesløst «marked» når det skjer i et annet land – men ikke i vårt. Vi er i stand til å gjenkjenne den ødeleggende virkningen av «frislippet» av markedet i Shanghai, men ikke i St. Louis; i Leningrad, men ikke i Los Angeles.

I denne artikkelen vil jeg argumentere for at det er nettopp den ekstreme underordningen av samfunnslivet under det vi noe upresist kaller «markedets» imperativ som forklarer ikke bare den nylige økningen av vold i land som Russland og Kina. Den forklarer også hvorfor USA lenge har ligget på det høyeste nivå av alvorlig voldskriminalitet i den avanserte industrialiserte verden – og det bedrøvelige faktum at kriminaliteten i USA bare

fortsetter til tross for stadig økende nivåer av innesperring som overgår alle andre land i verden, avanserte eller ikke, muligens med unntak av Russland.⁴

Dette er et argument jeg har framført stykkevis ved tidligere anledninger.⁵ Men nå ønsker jeg å sette disse småbitene sammen av to grunner; for det første av hensyn til kriminologisk teori, og for det andre av hensyn til sosialpolitikkenes skjebne.

På det teoretiske nivå er jeg bekymret for at vi har brukt altfor liten tid på å forstå røttene til de internasjonale forskjeller i alvorlig kriminalitet – og at når vi gjør det, er det altfor ofte med lite egnete teoretiske redskap.

Disse forskjellene er blant de mest slående og varige fenomen i kriminologien, men det kan også argumenteres for at de er de mest neglisjerte – og ofte eksplisitt oversett. Det argumenteres noen ganger med at avanserte samfunn er mer like enn forskjellige i sine erfaringer med kriminalitet. Det er et argument som tjener til å fjerne oppmerksomheten fra noen av de strukturelle faktorene som ofte identifiseres som viktige årsaker til kriminalitet. Hvis kriminaliteten ser omtrent lik ut overalt, kan ikke slike høyst variable faktorer som fattigdom og inntektsforskjeller være særlig viktige.

Til støtte for dette perspektivet sies det noen ganger at kriminaliteten øker over alt og følgelig er en av «velstandens kostnader».⁶ Den er noe vi må lære å leve med hvis vi verdsetter frihet, overflod og demokrati; noe vi selvsagt gjør. Det er en kjerne av sannhet i denne påstanden, men den tildekker også store forskjeller. For eksempel økte hyppigheten av mord i Nederland ifølge en forsker fra 10,4 til 15,2 per million innbyggere mellom 1985 og 1990. Men det denne økningen betyr i komparativt perspektiv, var at den nederlandske mordfrekvensen økte fra litt under en åttendedel til litt mer enn en sjettedel av USAs mordfrekvens for disse årene.⁷

Støttespillere for dette perspektivet peker også på dokumentasjon, både fra oversiktsundersøkelser av ofre og offisielle statistikker, som viser betydelige likheter i vinningskriminalitet og mindre alvorlige former for vold mellom en rekke land. Men uansett hva som kan sies om fordelingen av sykkeltyverier, slåssing i skolegården eller endog innbrudd; det hersker ingen uenighet om at USA beholder sin posisjon i den øverste enden av skalaen når det gjelder utbredelse av mord og andre livstruende former for vold.⁸ Vi må gå til utviklingslandene og deler av den tidligere Sovjet-blokken for å finne forholdsvis like mange eller flere mord. Forskjellene er klarest når det gjelder unge menn, men er på ingen måter begrenset til denne gruppen.

Ifølge data Verdens Helseorganisasjon (WHO) samlet inn tidlig på 1990-tallet, var hyppigheten av mord blant menn mellom 15 og 24 år 38 per 100.000 i USA, 44 per 100.000 i Mexico og 45 per 100.000 i Russland. Dette sammenliknet med litt mer enn 3 per 100.000 i Canada, mellom 2 og 3 per 100.000 i Danmark, Finland, Sveits, Australia og Tsjekkia; mellom 1 og 2 per 100.000 i Sverige, Norge, Spania, Portugal, Frankrike, Tyskland og Østerrike, og mindre enn 1 per 100.000 i Israel og Japan.

Hvis man tror at disse forskjellene er begrenset til ungdom eller menn, husk da at for *kvinner* i USA er hyppigheten av mord omtrent tre ganger så høy som den tilsvarende hyppigheten for *unge menn* i Østerrike, Frankrike, Tyskland og Spania. Russiske kvinner dør av drap med en frekvens som er 34 ganger høyere enn for unge japanske *menn* (13,5 mot 0,4 per 100.000). Denne kontrasten reflekterer heller ikke noe unikt ved asiatisk kultur. Hyppigheten av mord er ti ganger høyere for russiske kvinner enn for unge menn i *Frankrike*.

Kort sagt, forskjellene i kriminalitet mellom verdens land er svært reelle. Å forklare disse forskjellene burde ha topp prioritet i kriminologien. Er det felles årsaker som kan bidra til å forklare hvorfor mordfrekvensen er så oppsiktsvekkende høy i *ett* avansert industrialisert land – USA – og også i noen (men ikke alle) utviklingsland og (ganske nylig) i noen deler av den tidligere Sovjet-blokken? Og relatert til dette spørsmålet; er det felles faktorer som kan bidra til å forklare hvorfor mesteparten av *resten* av den post-industrielle gruppen av land, også inkludert relativt fattigere land, har så lite av dette problemet?⁹

For å begynne å få tak på dette spørsmålet, tror jeg vi trenger å tilegne oss en mer helhetlig tilnærming til tenkning rundt kriminalitetsmønstre i spesifikke land. Vi mangler selvsagt ikke teorier om voldskriminalitet. Men teoriene tenderer til å sette søkelyset på *deler* av kriminalitetens sosiale og historiske kontekst, og det fører med seg en slags konkurranse om å utpeke de viktigste delfaktorene. Så vi snakker fremdeles altfor ofte om kriminalitetens årsaker i termer av «press» *versus* «sosial desorganisering» *versus* «kontrollteorier» og så videre.

Men i siste instans tror jeg ikke dette er produktivt, og på et bestemt punkt begynner det å komme i veien for å forstå både mengden av og den gjensidige forbindelsen mellom de krefter som bidrar til å øke risikoen for voldskriminalitet under spesifikke forhold i den virkelige verden. Når vi undersøker mønstre av ungdomskriminalitet i, la oss si, Sør-Chicago eller Sør-London, ser vi for eksempel ikke bevis for «press» og *ikke* desorganisering, og ser *ikke* en svekkelse av foreldrenes «kontroll». Vi vil sannsynligvis se store strukturelle ulikheter og fragmentering av samfunnet, samt svekket evne blant foreldre til å passe sine barn – og en hel rekke andre ting, der alt foregår på en gang, alt gjensidig forbundet, og alt med innflytelse på kriminalitetsraten. Og kombinasjonen har en mye sterkere effekt enn summen av delene.

Vi trenger derfor teoretiske redskap som kan sette alle disse delene sammen framfor å adskille dem på kunstig vis. Noen ville si at vi trenger en «generell» teori om kriminalitet. Men dette vil heller ikke ha den ønskede virkning. I seg selv vil en «generell teori» være *altfor* generell til å hjelpe oss til å forstå hvorfor det er så mye mer livstruende kriminalitet i Sør-Chicago enn i Sør-London, eller hvorfor det er mer kriminalitet i Leningrad enn i

Manchester. Vi trenger mer av Robert Mertons berømte «mellomnivå-teorier», teorier som er:

«...en mellomting mellom de små og mangfoldige arbeidshypotesene som utvikles i den daglige forskning, og de altomfattende spekulasjonene som omfatter et overordnet konseptuelt skjema hvorfra man håper å utvinne et stort antall av empirisk observerte likhetstrekk ved sosial adferd.»¹⁰

Disse teoriene burde i tillegg tillate oss å begynne å se på spesifikke samfunn som helheter – som «sivilisasjoner» – framfor knipper av utvalgte, men løsevne sosiale, økonomiske og kulturelle krefter. Derfor ønsker jeg her å skissere noen begynnende tanker om en slik teori, med spesiell referanse til voldelig gatekriminalitet i de mest avanserte land ved slutten av det 20. århundre.

Men det er en annen grunn til at det er spesielt viktig å se nærmere på forbindelsen mellom markedskreftene og voldskriminalitet nå. I en verden hvor vi i økende grad er vitner til en global bevegelse mot en rask deregulering av det økonomiske liv og oppløsningen av langvarige sosiale støtteordninger, er undersøkelsen av forholdet mellom markedets prinsipper og vold helt klart ikke bare en akademisk øvelse. Tvert i mot, en slik undersøkelse har klar relevans for den debatten som *burde* finne sted om de sosiale konsekvensene av den allmenne iveren etter å omfavne politikk basert på markedsløsninger over hele verden. Inntil nå har det vært en slående stillhet rundt disse konsekvensene, og en mangel på klar tenkning om alternativene (selv om det finnes viktige unntak¹¹). Nå til dags blir den raske reorganiseringen av samfunn over hele kloden i samsvar med prinsippene til det såkalte «frie marked» simpelthen akseptert – og drevet fram – i økende grad, som om det ikke *fantas* noe alternativ, og uten mye refleksjon over de menneskelige kostnadene. (Jeg snakker om det *såkalte* «frie marked», fordi jeg i det etterfølgende vil argumentere for at det «frie marked» er en svært misvisende frase for å beskrive den typen samfunn som vokser fram rundt kloden under innflytelsen av den globale deregulering – enten det er Ernesto Zedillos Mexico eller John Majors Storbritannia eller Boris Jeltsins Russland.) For en amerikaner er denne tausheten særlig mystisk, og spesielt urovekkende, siden vi lever i det avanserte industrisamfunnet som i størst grad eksemplifiserer en gjennomført tilslutning til markedsprinsipper – og som også er *unik* rammet av masse-fattigdom, et høyt nivå av vold og andre endemiske sosiale sykdomstegn. Det er mer enn bare litt urovekkende å se med hvilken demagogisk overtalelseskunst resten av verden tvinges til å bli mer lik oss.

Det er en form for systematisk fornektelse her. Hvor vi enn vender oss i verden, ser vi klare bevis på at den plutselige påtvingelsen av det «frie marked» prinsipper bringer med seg enorme ødeleggende konsekvenser for individer, familier og samfunn; noe økende vold bare er ett av mange uttrykk

for. I en mer fornuftig verden kunne dette ledet til alvorlig offentlig ettertanke rundt det globale kappløpet mot en fullstendig sosial og økonomisk deregulering. Men dette har ikke skjedd. Og jeg tror dette delvis skyldes at forbindelseslinjene mellom dette kappløpet mot deregulering og dets destruktive resultater sjelden artikuleres. Og slik klager vi over konsekvensene mens vi fortsetter å gi vår tilslutning til årsakene. På grunn av vår i økende grad felles framtid er det derfor viktig å forsøke å klarlegge disse forbindelseslinjene, og å begynne en mer alvorlig diskusjon av hvor denne verdensomfattende politiske forandringen vil føre oss.

IDÉEN OM ET «MARKEDSSAMFUNN»

Jeg vil argumentere for at de ulike nivåene på alvorlig voldskriminalitet i «post-industrielle» samfunn er nært knyttet til utbredelsen av hva jeg vil kalle «markedssamfunnet». Med markedssamfunnet mener jeg ikke bare eksistensen av en markedsøkonomi, men spredningen av en sivilisasjon hvor jakten på personlig økonomisk gevinst i økende grad blir det organiserende prinsipp for det sosiale liv; en samfunnsformasjon hvor markedsprinsipper isteden for å være begrenset til deler av *økonomien* og regulert og dempet av andre sosiale institusjoner og normer, gjennomtrenger hele samfunnet – og undergraver og overvelder andre prinsipper som historisk sett har opprettholdt individer, familier og sosiale fellesskap.

Med markedssamfunn mener jeg med andre ord ikke «marked» i den samme betydningen som økonomer som snakker om det «frie» marked – ideen om en økonomi der alle har anledning til å konkurrere på like fot uten statens innblanding. Dette er en del av *ideologien* om markedssamfunnet, men i mindre og mindre grad realiteten. Vi har ikke den typen markedsøkonomi i USA, som er det tradisjonelle eksemplet på markedssamfunn blant de utviklede nasjoner; vi har en økonomi der de bedrestilte i bemerkelsesverdig grad er i stand til å *isolere seg* fra presset fra markedskreftene. Slik er det også i Storbritannia, der framveksten av markedssamfunnet på noen områder har vært både rask og uhindret i senere år. Der har denne utviklingen vært ledsaget av en meget høy – og økende – sentralisering av statsmakten.¹² En liknende kombinasjon av sentralisert og ofte autoritær statsmakt parallelt med spredningen av markedsverdier karakteriserer også flere utviklingsland. Hva vi *har* i USA og i stigende grad i Storbritannia og mange andre avanserte industriland, er et samfunn der de fleste områder av det sosiale liv – mesteparten av de store institusjonene som vi vokser opp i, tjener til livets brød gjennom, vedlikeholder kropp og sjel gjennom, og får oss tak over hodet i – i økende grad formes av private beslutninger gjort for å oppnå private gevinster. Og dette er hva jeg mener med markedssamfunnet.

Kort sagt er markedssamfunn darwinistiske samfunn, uavhengig av om de kan sies å være «frie» i noen meningsfylt betydning. De er samfunn som per

definisjon tilbyr få støtputer mot virkningen av handikap eller uhell på arbeidsmarkedet og minimale sosiale tjenester. På sitt beste kan de tilby grunnleggende «sikkerhetsnett» til de mest vanskeligstilte ofrene for økonomisk usikkerhet, men selv disse blir skjøre og i økende grad begrenset i og med framveksten av markedssamfunnet. Disse samfunnene er «synk eller svøm»-samfunn; i det minste for de som ikke er i stand til å samle nok ressurser til å holde seg flytende.

Jeg mener at markedssamfunn definert på denne måten er spesielt gode yngleplasser for grov voldskriminalitet. Jeg burde understreke at jeg anvender ideen om markedssamfunnet som en idealtipe; i sin rene form finnes det ingen steder. Men noen land passer bedre til idealtypen enn andre. Blant de avanserte industrisamfunnene har USA historisk vært det mest slående eksemplet; og det er ingen tilfeldighet at vi *på samme måte* skiller oss ut med vårt nivå på voldskriminalitet. Kort sagt reflekterer vår unikt negative erfaring med alvorlig voldskriminalitet markedssamfunnets pregning av vår sosiale og økonomiske utvikling og vår nasjonale kultur. Ikke bare hjelper dette til å forstå omfanget av straff og forbrytelse i USA selv, men kan også bidra til å advare andre land som fristes av en tilsvarende utviklingsvei.

Å si at markedssamfunn er yngleplasser for voldskriminalitet, er selvsagt ikke det samme som å si at denne typen samfunn er de *eneste* former for sosial ordening som gir spesielt spillerom for voldskriminalitet, eller at den relative tilstedeværelse eller fravær av markedets spesielle kjennetegn er den *eneste* faktoren som former et gitt samfunns erfaringer med vold. Å forstå de unike mønstre av kriminell vold i hvilket som helst gitt samfunn krever at man tar hensyn til en rekke andre faktorer, av hvilke de historiske utviklingsforløpene av rase- og kjønnsforhold er på toppen av listen – en liste som også inkluderer mer subtile kulturelle og historiske forskjeller, for eksempel når det gjelder barneoppdragelse. Men det er umulig å skille noen av disse faktorene fra den sosiale og økonomiske konteksten.

Gitt min begrensede plass, vil jeg fatte meg svært kort i diskusjonen av konturene og framveksten av markedssamfunnet i USA. På dette punktet er det dessuten liten uenighet. De færreste er uenig i at det relative fraværet av institusjoner som motvirker markedskreftenes frie spill, er en realitet i amerikansk historie. I moderne industrisamfunn har slike institusjoner vært av to typer. Låner vi begrepene til den amerikanske økonomen Richard Belous, kan vi kalle dem «medfølende kapitalisme» og «keiretsu-kapitalisme».¹³ «Medfølende» kapitalisme understreker solidaritet, likhet og fellesskapsverdier. Historisk er det en grasrotbasert utvikling tuftet på en tradisjonelt sterk fagbevegelse, som i Skandinavia (dette tilsvarer Will Huttons beskrivelse av de operative prinsippene for et Europa med «sosialt marked»). «Keiretsu»-kapitalisme er på den andre siden paternalistisk heller enn samfunnsbasert – ovenfra-og-ned i stedet for nedenfra-og-opp; og den

har sin rot i denne typen korporativ paternalisme framfor en sterk fagbevegelse. Japan er et typisk eksempel. Men begge systemene kan havne i samme bås når det dreier seg om å forsvare alminnelige mennesker mot de uhemmede markedskrefter. Skattene er relativt lave i den japanske «keiretsu»-kapitalismen (eller «*peopleism*» i Huttons terminologi), men det er også ulikhetene, og «menneskelige relasjoner og nødvendigheten av å dyrke dem dominerer scenen.»¹⁴

Arbeidsmarkedspolitikken er et stjerneeksempel på konvergens mellom disse to typene kapitalisme. Både Sverige – historisk sett en av de mest prominente eksemplene på den medfølende modellen – og Japan, med en svært forskjellig politisk historie, har tradisjonelt forsøkt å holde arbeiderne sysselsatt selv under de verste makroøkonomiske betingelser. Og begge står i sterk kontrast til USA og en del andre eksempler på hva Belous kaller «usikker» kapitalisme, der arbeidsgivere ansetter og sparket folk etter eget forgodtbefinnende og vil avvise selv den mest beskjedne statsintervensjon på arbeidsmarkedet.

Det som gjør USA så egenartet blant de post-industrielle samfunn, er at det *ikke har noen* av disse historiske trekkene; hverken den ovenfra-og-ned, men på mange måter ganske støttende korporativistiske tradisjonen i land som Japan, eller de nedenfra-og-opp sosialdemokratiske bufferne mot markedets ustabilitet som sterke fagbevegelser og deres allierte kjempet fram i mange europeiske industriland, buffere som i dag selvfølgelig angripes i mange av disse landene.

Hva har dette med vold å gjøre? En hel del. Denne historien innebærer at de kriminalitetsskapende virkningene av markedet tradisjonelt har blitt sluppet løs i mye større grad i USA enn i andre avanserte samfunn. Dette betyr ikke at det bare er i USA at disse virkningene finnes. En del av min bekymring er faktisk at de blir mer utbredte, ja normale trekk ved det sosiale landskapet mange steder i verden. Men utenfor den tredje verden har ikke noe land hittil erfart disse virkningene på en så konsentrert og vedvarende måte som USA. Og i dette ligger kjernen av vårt voldsproblem.

MARKEDSSAMFUNN OG VOLDSKRIMINALITET

Hvilke virkninger dreier det seg om? Nøyaktig på hvilken måte fremmer «markedssamfunnet» voldskriminalitetens kår? Jeg tror det er mange forskjellige, men innbyrdes relaterte mekanismer, og det som gjør markedssamfunn så ustabile som samfunnsformasjoner – som en sivilisasjon – er at alle *virker sammen*. Alle (for å låne en fenomenologisk metafor) potenserer hverandre. Og denne altomfattende karakteren til markedssamfunnet kan bidra til å forklare hvorfor noen forhold, når de analyseres som isolerte faktorer – for eksempel arbeidsledighetsrater eller utbredelse av fattigdom – ikke alltid fungerer som forklaringer på kriminalitet. (Dette poenget blir for

øvrig ofte framført av noen av våre mer konservative kolleger som bevis på at sosiale faktorer ikke er særlig viktige i forklaringen av kriminalitet.) Å betrakte disse faktorene på en helhetlig måte hjelper oss for eksempel til å forstå hvorfor fattigdom kan være mye mer framtrædende som årsak til kriminalitet i *noen* typer samfunn, på *noen* punkter i deres utvikling, enn i andre.

Det er minst sju av disse kriminalitetsskapende og nært sammenvevde mekanismene som opererer i «markedssamfunnet». Jeg vil påstå at de ikke er forbigående avvik, men nært knyttet til den indre logikken i markedssamfunnet selv. De er:

- den tiltakende ødeleggelsen av folks levekår;
- framveksten av ekstrem økonomisk ulikhet og materiell utarming;
- fjerningen av offentlige tjenester og støtte, spesielt til familier og barn;
- undergravingen av uformelle samfunnsnettverk for gjensidig støtte, tilsyn og omsorg;
- spredningen av en materialistisk, hensynsløs og «hard» kultur;
- den uregulerte markedsføringen av voldsteknologi;
- og, ikke minst, svekkelsen av sosiale og politiske alternativ.

La meg si litt om hvert av disse punktene. Jeg vil ikke forsøke å gi detaljert belegg for alt som kan støtte disse påstandene; når alt kommer til alt er det blitt skrevet mange bøker om hver av dem. Men jeg vil trekke fram noen nøkkelillustrasjoner.

Mangel på levebrød og trygge arbeidsplasser

For det første, *markedssamfunnet skaper voldskriminalitet ved å frata folk et utkomme*. Noen ganger har det blitt påstått at det er få eller ingen koplingspunkter mellom arbeidsmarkedet og voldskriminaliteten. Men det finnes en økende bevisbyrde som peker i en annen retning. Hvordan individer, familier og lokalsamfunn gjør det i arbeidsmarkedet, innvirker på potensialet for voldskriminalitet på mange viktige måter. For eksempel på nivået for individuelle ambisjoner og motivasjon, bidrar det langvarige fraværet av muligheter for stabilt og givende arbeid, spesielt for de unge, til å undergrave følelsen av å være medborger i et rettferdig samfunn, og det skaper et kraftfullt press i retning av deltakelse i forbudte aktiviteter.¹⁵ Fast arbeid skaper et av de viktigste båndene som setter individer i stand til å unngå å slå tidlig inn på en kriminell løpebane.¹⁶ Fravær av fast arbeid bidrar til å forklare hvorfor det er så mye vanskeligere for svart enn hvit ungdom å unngå dette i USA.¹⁷

I tillegg undergraver fraværet av tilfredsstillende arbeidsmuligheter effekten til programmer for samfunnsmessig rehabilitering av lovbrøyttere, og fører dermed til høy tilbakefallsrate.¹⁸ Langvarig utestenging fra stabilt arbeid ødelegger familier og hindrer familiedannelse overhodet, og den reduserer de

voksnes mulighet til å være troverdige rollemodeller og sosialiseringssagenter som overfører verdier til de unge.¹⁹

Mindre diskutert, men ikke mindre viktig, er virkningen av å være *overarbeidet* i dårlig betalte jobber på foreldrenes evne til å skape et givende oppvekstmiljø for barna og på lokalsamfunnenes evne til selvopprettholdelse og vedlikehold av nettverk for gjensidig støtte og hjelp. På lokalsamfunnsnivå avler mangelen på muligheter for givende arbeid forbrytelser, og særlig salg av narkotika; noe som i sin tur både øker nivået av rutinemessig vold og reduserer lokalsamfunnets evne til overvåkning og støtte.²⁰ Og masse-eksklusjon fra fast, godt betalt arbeid samvirker med tradisjonelle kjønnsnormer til å produsere et stort lag av menn der voldelige midler for å hevde sin «manddom» blomstrer i fravær av konvensjonelle midler.

På alle disse punktene tenderer markedssamfunnet i sin natur mot å bevege arbeidsmarkedet i gal retning. Det fundamentale problemet er at i markedssamfunnet framtrer arbeid ganske enkelt som en kostnad som skal reduseres framfor å være en sosial institusjon med sin egen iboende verdi – blant annet på grunn av sin evne til å fremme sosialt samhold og personlig utvikling. I samsvar med dette synet på arbeid er det en vedvarende tendens i markedssamfunnet til å gjøre arbeidskraft billigere og/eller å eliminere den helt. Resultatet er et konstant, systematisk press for en degradering av arbeidsmarkedet – gjennom spredningen av lavtlønnet arbeid med stor gjennomtrekk, endemisk strukturell ledighet, eller en eller annen kombinasjon av begge. Dette er særlig tilfelle i sammenheng med den vedvarende globale overkapasiteten som markedsøkonomiene rutinemessig har en tendens til å skape.

Det er denne kombinasjonen som karakteriserer USAs arbeidsmarked siden 1970-tallet. Den amerikanske økonomien blir ofte betraktet som en suksessrik «jobbskapermaskin», og landets arbeidsmarkedspolitik er derfor blitt holdt fram som en modell for Europas «rigide» økonomier. Men i den grad USA har klart å få til høyere vekst i sysselsettingen og lavere arbeidsledighet enn mange (men ikke alle) andre avanserte økonomier, har dette skjedd på bekostning av lønninger og sosiale ytelser. Slik har tallet på «arbeidende fattige» økt og man har skapt et lag av lavtlønnede arbeidere som ligger mye dårligere an enn arbeiderne i Vest-Europa. Økonomen Richard B. Freeman viser at på slutten av 1980-tallet tjente menn i den laveste tidelen av USAs inntektsfordeling bare 38% av medianlønnen, mens deres kolleger i den laveste tidelen i Europa lå på 68% og i Japan på 61% av deres respektive medianer. De lavest betalte amerikanske arbeiderne «har lavere reallønninger enn arbeidere i alle utviklede land det finnes sammenliknbare data for.» De tjener for eksempel mindre enn halvparten av hva de lavest betalte tyske arbeiderne tjener.²¹ Dette bidrar til å forklare de høyere nivåene av familiefattigdom (som det følger mer om nedenfor), og øker også de kriminalitetsskapende virkningene av overarbeid på familier og lokal-

samfunn. Markedssamfunnet kan helt klart produsere jobber i fleng. Men det kan ikke skape et *levebrød* for alle.

I tillegg skjuler de relativt lave offisielle ledighetsratene i USA det relativt høye gjennomsnittlige nivå på manglende sysselsetting i de senere år – målt ved antall menn i arbeidsdyktig alder som har falt fra arbeidsstyrken.²² Og det finnes betydelig dokumentasjon på at mange faller fra nettopp på grunn av de minimale belønningene – psykisk såvel som materielt – i den stadig mer utbredte lavtlønnsøkonomien.²³ Heller ikke kommer noe europeisk land i nærheten av å kunne sammenlignes med USA når det gjelder andelen av befolkningen som faller ut av den offisielle arbeidsledighetsstatistikken fordi de er fengslet. De ca. 1,6 millioner amerikanere som er bak gitteret en hvilken som helst dag ville, hvis de hadde blitt regnet som arbeidsledige, gitt en betydelig reduksjon i forskjellen i langvarig arbeidsledighet mellom USA og mange europeiske land.²⁴ Kort sagt, det er ikke på noen måte opplagt at markedssamfunnets jakt på «fleksibelt» arbeid kan skape tilstrekkelig med jobber av noe slag – selv dårlige – til å holde det gående, og enda mindre av den typen som kan opprettholde stabile familier og lokalsamfunn, eller svekke lovbruddenes appell overfor de unge.

Det finnes heller ikke indikasjoner på at presset i retning av et svekket arbeidsmarked vil avta i framtiden. Rundt om i verden kan den private sektor produsere mye mer enn noen kan forbruke, og den kan gjøre dette med færre og færre arbeidere. Dette kan bare øke den brutale konkurransen om markedsandeler og det tilhørende presset for å redusere lønninger eller eliminere arbeidskraft. I økende grad vil den private økonomien tilby Hobsons valg mellom utbredt ledighet og/eller en utvikling i retning av mer lavtlønnet og lite motiverende arbeid.²⁵ Begge ytterpunkter på denne triste «trade-off»-skalaen er svært problematiske fra et kriminologisk synspunkt.

Videre tenderer markedssamfunnet mot å svekke arbeidsmarkedene ved sin motstand mot å dempe den økonomiske virkningen av mangel på arbeidsplasser eller å bruke offentlige ressurser for å skape nye jobber og opplæringstiltak. De komparative tallene er slående: på begynnelsen av 90-tallet brukte USA mindre enn halvparten enn hva selv britene brukte, bare en firedel av hva nederlenderne brukte og *mindre* enn en firedel av hva svenskene brukte på arbeidsmarkedsprogram av alle slag. Og en stor del av hva USA brukte, gikk til arbeidsledighetstrygd. Når det gjelder program for opptrening og arbeid utenom det private arbeidsmarkedet, var disse forskjellene enda større. Sverige brukte åtte ganger det USA brukte, proporsjonalt beregnet, på slike «aktive» arbeidsmarkedsprogram.²⁶

Ulikhet og utarming

Den andre – nært relaterte – mekanismen som gjør at markedssamfunnet fører til økt kriminalitet, er dets *iboende tendens til å skape ekstrem ulikhet*

og materiell utarming. Den økende elimineringen av tilfredsstillende arbeid (og den systematiske motstanden mot en aktiv arbeidsmarkedspolitikk) er en delårsak til denne tendensen. En annen årsak er markedssamfunnenes motstand mot statlige inngrep for å bøte på manglene som skyldes lave lønninger.

I USA, der «markedsprinsipper» dominerer i fravær av sterke motkrefter, har inntektsforskjellene tradisjonelt vært mer ekstreme enn i andre utviklede samfunn. På det tidlige 1980-tallet var andelen av bruttonasjonalprodukt (BNP) som gikk til den fattigste femdelen av befolkningen, 50% større i Vest-Tyskland og nesten *dobbelt* så stor i Sverige.²⁷ Og disse forskjellene økte betydelig på 1980- og 1990-tallet, da inntektsfordelingen i USA ble preget av mer ulikhet. I 1969 fikk den laveste femdelen av amerikanske familier 5,6% av personinntektene, i 1994 bare 4,2%. Andelen som gikk til de øverste 5% av familiene skjøt i været i den samme perioden fra allerede sjokkerende 15,6% til noe over 20%. Ved slutten av 1960-tallet hadde den øverste femdelen av familier litt over sju ganger så høy inntekt som den laveste femdelen; på midten av 90-tallet mer enn elleve ganger så høy inntekt.²⁸

Hovedårsaken til den større utbredelsen av ulikhet i USA er at bunnen av inntektsfordelingen ligger så lavt, slik nye data fra Luxembourg Income Study (LIS) viser. Med nær 22% ligger fattigdomsraten blant barn skyhøyt over nivået i europeiske land – selv sammenliknet med relativt fattige land, som Irland (med omtrent 12%). Fattigdomsraten blant barn er lavere enn 4% i Sverige, Belgia, Finland og Danmark. USAs nærmeste konkurrenter blant avanserte industriland er Canada og Australia med omtrent 14%.²⁹ (Merk at disse relativt høye fattigdomsratene blant barn i Canada og Australia forekommer sammen med mordreter som sammenliknet med de fleste europeiske land også er høye.) I Danmark, Finland, Luxemburg og Sverige er fattigdomsratene for barn i familier med *enslige mødre* lavere enn ratene i amerikanske familier med to foreldre. I Sverige og Canada er det videre dokumentasjon for en viss nedgang i fattigdommen til tross for de relativt dårlige økonomiske tidene etter det tidlige 1970-tallet, mens den har økt med en faktor på mer enn 1,5 i USA siden før 1971. Fattigdommen har også nylig begynt å bli *dypere* i USA enn i andre avanserte land under den kombinerte virkningen av fallende lønninger blant de lavtlønnede og dype kutt i allerede magre sosiale støtteordninger. I 1976 levde omtrent 28% av fattige barn i USA i familier som overlevde på mindre enn halvparten av fattigdomsgrensen, mens det samme tallet i 1994 var 44%, noe som inkluderte godt over halvparten av fattige fargede barn.³⁰

Enda mer slående i LIS-dataene er den grelle *ulikheten* i de økonomiske forholdene blant amerikanske barn. Ikke i noe europeisk land slår barn i den *øverste* femdelen av inntektsfordelingen inntektene til sammenliknbare barn i USA; men bare i Irland (og Israel) er barns realinntekter i den *laveste*

femdelen under inntektene til de fattigste amerikanske barna. Kort sagt, fattige barn i USA er ikke bare mer tallrike, men også fattigere enn de tilsvarende barna i Europa (eller Canada og Australia), mens de rikeste barna i USA er betydelig *rikere* enn de tilsvarende barna i de nevnte landene. Realinntekten til fattige barn i Belgia, Danmark, Finland og Norge er mer enn 50% høyere, og i Sverige og Sveits mer enn 70% høyere enn inntektene til fattige barn i USA.

Disse forskjellene reflekterer delvis evnen til noen land, men på ingen måte alle, til å opprettholde inntektene gjennom vellykket markedstilpasning. Men for andre skyldes de relativt lave ratene av barnefattigdom mye mer generøse offentlige overføringer som kompensasjon for utilstrekkelige inntekter. Dette er for eksempel tilfelle i Storbritannia, som har et svært høyt nivå av fattigdom «før overføringer», men et moderat (men nylig økende) nivå av fattigdom etter overføringer. Rainwater og Smeeding konkluderer med at

«De fleste samfunn tilbyr en blanding av skatter og overføringer som, sammen med ordinære lønninger, reduserer barnefattigdom til meget lave nivå. Men ikke alle nasjoner gjør det like bra. Det generelt høye nivået av både pre- og post-overførings-fattigdom er særlig problematisk.»³¹

Det som blant annet gjør dette til et problem, er at både fattigdom og ulikhet i økende grad er koplet til voldskriminalitet. Igjen, som med sysselsetting, er sammenhengene komplekse, og noen er indirekte. Men dokumentasjonen peker mot at både absolutt og relativ utarming spiller en betydelig rolle. Hvor mye fattigdom og hvor utbredt ulikhet et samfunn tolererer, *betyr noe* for volden av mange grunner.

Bevismaterialet som etablerer en sterk sammenheng mellom ulikhet og særlig mord, har eksistert lenge, og det kommer fra mange forskjellige typer forskning utført i en rekke forskjellige kontekster.³² Det er verdt å merke seg at en nylig utført studie finner en sterk og spesifikk kopling mellom veksten i inntektsulikhet i USA siden 1970-tallet og nivået for mord og grove personangrep.³³ Disse sammenhengene er typisk nok beskrevet i termer av forskjellige former for relativ utarming. Men det finnes også stadig sterkere bevis for at fattigdom i seg selv – eller mer presist et syndrom av multippel utarming (hva Land og medarbeidere har kalt «ressursutarming») – er koblet til mord generelt, og særlig i mord i familier.³⁴

Den langsiktige utarming som karakteriserer markedssamfunnet, skaper høye nivå av voldskriminalitet delvis på grunn av effekten på barns utvikling. For det første er koplingen mellom alvorlig økonomisk utarming og misbruk av barn en av de sterkeste og best dokumenterte i litteraturen om barns utvikling.³⁵ I USA er den rapporterte risikoen for misbruk av barn syv ganger høyere i familier med en inntekt under US\$ 15.000 per år enn blant de som tjener mer.³⁶ Fattigdommens sterke bidrag til mishandling av barn øker både nivået av vold direkte ved å øke volden mot barna, og indirekte gjennom den

intergenerasjonelle virkningen av mishandling på senere vold.³⁷ På samme tid blokkerer «vedvarende» fattigdom, slik den rutinemessig skapes av markeds-samfunnet, intellektuell og sosial utvikling blant barn og predisponerer dem for å bli skoletapere og senere økonomisk marginaliserte. Jo flere år barn tilbringer i fattigdom, desto mer forsinkes deres målte intellektuelle utvikling, selv etter at man kontrollerer for andre faktorer som familiestruktur.³⁸

Svekkelse av offentlige støtteordninger

Men mangelen på offentlig støtte til å bøte på markedets virkning på trivselen til familier og lokalsamfunn omfatter mer enn bare økonomiske ressurser. Den tredje hovedmekanismen hvorved markedssamfunnet avler kriminalitet er *svekkelsen av andre typer offentlig støtte* som vi har grunn til å tro fungerer som sterke buffere mot kriminalitet.

Som med problemene ved lav levestandard og økonomisk utarming er problemet at markedssamfunnet i *sitt vesen* motvirker den typen sosial støtte som kan virke som kritiske bremseklosser mot alvorlig kriminalitet, slik Frank Cullen har beskrevet i detalj.³⁹ Fordi det er et grunnleggende prinsipp for et markedssamfunn å holde den offentlige sektor liten, tvinger det individer og familier til å stole på individuelle anstrengelser for å sikre noen av grunnelementene i menneskelig utvikling som mindre darwinistiske samfunn, selv fattigere, tilbyr på en mer pålitelig og tilgjengelig måte. Det er derfor sannsynlig at fattige men relativt generøse samfunn er bedre i stand til å holde voldskriminaliteten i sjakk enn rike og mindre generøse.

Tilbaketrekkingen av offentlig støtte har særlig ødeleggende konsekvenser når den (slik det uunngåelig skjer i avanserte markedssamfunn) kombineres med de brede strukturelle endringene i arbeidsmarkedet som jeg har nevnt ovenfor. Spenningen mellom familie og arbeid er et nøkkel-eksempel. Tilslutningen til en arbeidsmarkedsstrategi med lave lønninger og stor gjennomtrekk, som er et vesentlig kjennetegn ved «usikker» kapitalisme, har en tendens til å undergrave foreldrenes evne til å oppdra og passe på sine barn, noe som i sin tur leder til de problemene som mange versjoner av kontrollteori advarer mot. Når lønningene faller og fast heltidsarbeid erstattes av forskjellige kombinasjoner av deltids- og/eller kortvarige jobber, må foreldrene arbeide stadig mer for å få endene til å møtes – noe som betyr at barna deres har økt sannsynlighet for å bli snytt for oppmerksomhet og støtte. Pålitelige og rimelige ordninger for ettersyn av barn og skolefritidsordninger kunne avgjort dempe denne spenningen; men i beste fall skaffer markeds-samfunnet dette til veie bare i motstridende og utilstrekkelig grad.

Også på dette området er tallene som skiller USA fra landene med «medfølelse» kapitalisme, klare og konsistente. Akkurat slik USA er den post-industrielle nasjonen som har de dårligste støtteordningene for lavinntektsfamilier, har landet også de dårligst utviklede mekanismene for å

dempe spenningen mellom arbeid og barneoppdragelse. Nesten alle andre post-industrielle nasjoner har en eller annen type universelle omsorgsordninger for 3-5 åringer, og alle tilbyr en eller annen form for foreldrepermisjon. (En del *utviklingsland* gjør det faktisk bedre enn USA langs denne dimensjonen.) Igjen er virkningene på vold mangfoldige og komplekse. Markedssamfunnets tendens til å tvinge foreldre til å leve bare av sine egne (ofte små) ressurser, øker risikoen for at barn misbrukes og neglisjeres; fordi mangelen på ytre støtte til omsorg for barna kombineres med dårlige arbeidsmuligheter og etableringen av den typen feller som holder kvinner i parforhold preget av mishandling.

Dette mønsteret gjør seg i stor grad gjeldende, og omfatter også andre institusjoner som kunne spille en viktig rolle i å forebygge voldskriminalitet. Bredt tilgjengelig preventiv helsepleie før fødselen kunne for eksempel forebygge noen av de mest grunnleggende fysiske og emosjonelle barndoms-traumer som vi vet opptrer i sammenheng med voldskriminalitet.⁴⁰ Men USA er også det eneste post-industrielle land uten et nasjonalt helsevesen som kan levere denne omsorgen. (Disse systemene er selvsagt i økende grad under angrep – i land så forskjellige som Storbritannia og Costa Rica – i tråd med markedssamfunnets framrykking.)

Oppløsning av uformelle sosiale nettverk

Tilbaketrekkningen av *offentlig* støtte forsterkes av markedssamfunnets samtidige tendens til å undergrave *uformelle* nettverk for omsorg og støtte. Dette er spesielt en konsekvens av kapitalens raske bevegelser og de følgende svekkede mulighetene for fast arbeid i markedssamfunnet – som kjenne-tegnes av kravet om «fleksibilitet» i arbeidsstyrken og av fraværet av bånd mellom kapitalen og lokalsamfunnet. Men det som systemet hyller som «fleksibilitet» fra arbeidsgiverens synspunkt, arter seg som rotløshet for individer og familier og som atomisering for lokalsamfunn. Resultatet er at kildene for uformell støtte som ellers kunne dempe konsekvensene av masse-arbeidsløshet, fattigdom og tilbaketrekkningen av sosiale ytelser, tørker ut.

Hvis, for eksempel, en familie som presses av overarbeid og som ikke er i stand til å skaffe ordentlig omsorg for barna, kunne støtte seg på beste-foreldrene litt lenger nede i gaten eller få hjelp fra onkler, fettere eller venner for å holde øye med tenåringer når alt arbeidet fører til at de ikke kan gjøre det selv, kunne de kriminalitetsskapende konsekvensene av overarbeid og fattigdom dempes. Men markedssamfunnet splitter storfamiliene systematisk og skaper lokalsamfunn kjennetegnet av høy geografisk mobilitet og den følgende «uttynningen» av nettverk av nære vennskap og gjensidig omsorg. Det generelle resultatet er ikke ulikt hva teoretikere som arbeider med sosial desorganisering har arbeidet med siden 1920-tallet, og som nyere forskning gjentatte ganger har slått fast.⁴¹

Denne «uttynningen» av lokalsamfunnene under trykket fra markedsutviklingen blir framskyndet ved en systematisk mangel på private investeringer – fordi den sosiale og økonomiske tilstanden i mange av de hardest rammede lokalsamfunnene fra markedets synspunkt ikke lenger rettferdiggjør investeringer – i det minste ikke på kort sikt, som stadig mer blir markedssamfunnets operative tidshorisont. Med andre ord, ettersom markedssamfunnet utvikler seg, ser vi ikke bare at lokalsamfunnene får færre og færre *offentlige* tilbud – rekreasjonsprogram, klinikker, biblioteker – men også færre butikker, restauranter og kinoer.

Det generelle resultatet er en selvforsterkende, dypere og dypere sirkel av sosial fattigdom – det som Jeffrey Fagan og hans kolleger i sin studie av kriminalitet, narkotika og nabolagsendringer i USA, beskriver som den økende «rakningen» av fattige lokalsamfunn. Som disse forskerne påpeker, betyr utryddelsen av stabilt voksent tilsyn og støtte at ungdomsgjenger eller narkolangere kan bli «den dominerende kraft i uformell sosialisering og kontroll.»⁴² Mer generelt overlater disse prosessene ungdommen i økende grad til hjelp, råd og rollemodeller hos deres kameratgrupper og hos en stadig mer gjennomtrengende forbrukskultur (som omtales nærmere nedenfor).

En annen konsekvens er like virkningsfull. Som to årtier av forskning har gjort til alminnelig kunnskap, er det akkurat denne formen for økende «sosial» fattigdom som i sterk grad fører til alvorlig mishandling og neglisjering av barn – og som bidrar til å forklare hvorfor noen lite velstående lokalsamfunn har mye høyere nivå av barnemishandling enn andre.⁴³ Det er likevel viktig å ikke overdrive dette poenget. Selv i de mest «raknende» delene av amerikanske (eller tredje verdens) byer finnes det fremdeles sterke familier, og i det minste noen solide institusjoner som har eksistert over lengre tid (i USA særlig kirkene); og ofte en håndfull veldedige, om enn overbelastede, ikke-profittsøkende velferdstilbud. Men det dominerende «drivet» i markedssamfunnet går i økende grad i retning av å marginalisere og overbelaste disse institusjonene.

Fremme av hensynsløs konkurranse og forbruk

Markedssamfunnet avler dessuten kriminalitet ved å *fremme en kultur som hever atomisert og ofte brutal individuell konkurranse og forbruk over samfunnsorienterte verdier, fellesskap og produktivt arbeid*. De tendensene jeg har beskrevet i arbeidsmarkedet i form av ulikhet, utarming og fravær av sosial støtte, blir forsterket av fundamentale kulturelle endringer. Her er den empiriske realiteten dunklere og endringene vanskeligere å kvantifisere. Likevel mener jeg at vi ikke kan forstå kriminalitetstrender hverken i den utviklede verden eller i utviklingslandene uten å vie disse endringene oppmerksomhet. Markedssamfunnet understøttes av et særegent sett av sosiale normer og kulturelle verdier – og i sin utvikling fortrenger disse andre

normer og verdier som tradisjonelt har hjulpet samfunn til å opprettholde sosialt fellesskap (og lavt nivå på vold) i situasjoner med økonomisk utarming og usikkerhet.

I USA snakker vi en hel del om sammenhengen mellom kriminalitet og fattigfolks kultur. Det er mye diskusjon – *for mye* diskusjon, tror jeg – om underklassens kultur, men for lite om *overklassens* kultur.⁴⁴ Dette er en alvorlig mangel, fordi vi ganske enkelt ikke kan forstå voldskriminalitetens karakter i samtiden – kanskje særlig ungdomsvolden – hvis vi ikke betrakter den i sammenheng med veksten og spredningen av vår tids dominerende kultur av utnyttelse, rovdrift og likegyldighet i forhold til menneskeliv.

Vi kan skille disse utviklingstrekkene i minst tre områder; for det første den økende kraften og dominansen til forbruksorienterte verdier; for det andre, og relatert til dette, forvitringen av hva vi kan kalle «håndverksmessige» verdier; og til sist den økende institusjonaliseringen, eller normaliseringen, av en «mainstream»-kultur karakterisert ved utnyttelse og ansvarløshet.

Det er ikke noe nytt at USA er et ekstremt eksempel på forbrukersamfunnet. Det jeg mener er nytt, er i hvilken grad de andre trendene jeg har beskrevet har gjort særlig unge mennesker mer og mer sårbare for appellen fra en vanvittig forbrukskultur. Når vi har rasert både formelle og uformelle institusjoner drevet av voksne for tilsyn, opprettholdelse av levebrød og støtte – ikke bare i fattige samfunn – blir kulturens stadige press i retning av tilegnelse og forbruk gjennom annonseindustrien, fjernsyn og filmer stadig mindre motvirket eller dempet. Vi har noen indikasjoner på denne forandringen som er langt mer håndfaste enn det anekdotiske. I sin nylig avsluttede studie av narkotika og kriminalitet i nabolagene i fattige indre deler av mange byer har for eksempel Jeffrey Fagan og hans kolleger funnet en økende «materialisme» i disse indre bydelene – ja, i noen byer hva de kaller «hypermateriale».⁴⁵ Heller ikke dette fenomenet er avgrenset til gjenger av unge narkolangere. Befolkningsundersøkelser har beskrevet en betydelig overgang i retning av «forbruksaspirasjoner» blant amerikanske ungdommer generelt på 1980-tallet. Andelen unge som var enige i at det å ha «masse penger» var et av deres hovedmål i livet, økte fra mindre enn halvparten i 1976 til nesten to tredjedeler 10 år senere.⁴⁶

Et annet offer for spredningen av markeds-kulturen som har fått liten oppmerksomhet, er hva jeg vil kalle «håndverksverdier» – med dette mener jeg verdien av et godt stykke arbeid, gleden ved produktivt arbeid og kreativitet, og selvfølelsen som kommer fra å skaffe seg kompetanse og bidra med sine økende evner til et samfunn som påskjønner ens innsats. Jeg kan ikke måle dette tapet i klare tall. Men jeg er ofte slått av det i møter med unge mennesker generelt, og ungdommer med tilpasningsvansker i særdeleshet.

Ettersom markedssamfunnet vinner terreng, fortrenses verdien av arbeid og dets evne til å integrere individer i et produktivt samfunn på bekostning av

forbruk som et mål i seg selv – eller av å få hva man ønsker seg, eller alene seg foran andre, uansett hvilke midler som brukes. Når denne kulturelle endringen kombineres med manglende muligheter for en god jobb, skaper den en dobbelt trussel mot en av de viktigste mekanismer for omsorg, sosial kontroll og samfunnsengasjement.

Jeg forsøker med andre ord å si at tapet av stabilt og tilstrekkelig inntektsgivende arbeid i markedssamfunnet også har mer subtile kulturelle konsekvenser i tillegg til de økonomiske og sosiale konsekvensene nevnt ovenfor. Arbeid stabiliserer samfunnet delvis på grunn av sin kulturelle betydning – sin evne til å etablere kanaler for status og anseelse og definisjoner av dyder og verdier som impliserer hierarkier basert på kompetanse, flid og det å bidra til et fellesskap. Det tillater at produksjonsorienterte målsettinger blir verdsatt høyere enn forbruksorienterte, eller at ens bidrag er viktigere enn ens posisjon. Etter min mening er en av de mindre bemerkede, men svært ødeleggende sidene ved markedssamfunnet at det fjerner de kulturelle standardene som knytter anseelse til evnen til å produsere og bidra.

Disse overveielserne kan også hjelpe til å forklare hvorfor noen fattige fellesskap, i det minste i en periode, evner å motstå atomiseringen og den institusjonelle desintegrasjonen som knekker andre – og den vold som følger av dette. Nylig etablerte innvandrersamfunn i USA er preget av dette mønsteret, i motsetning til de som har en lengre historie av økonomisk marginalisering og mer langvarig eksponering overfor dominansen av en «hypermateriell» kultur. Innvandrersamfunn kan beholde sterke elementer av før-markedsøkonomiske verdier som understreker familiekrav og arbeidets verdighet – verdier som en mengde empirisk forskning har klargjort at de ofte blir nedslitte jo lenger innvanderne bor i USA, og som blir ødelagt av markedsverdiens angrep.

Et annet kulturelt utviklingstrekk som er like vanskelig å kvantifisere, men som jeg tror er like viktig for å forstå sammenhengene mellom markedssamfunnet og volden, er hva som kan beskrives som spredningen av en kultur av «normal brutalitet». Dette er heller ikke noen ny idé, men har sin forløper i arbeidene til en rekke tidlige teoretikere innen kriminologien. Rundt århundreskiftet skrev for eksempel Enrico Ferri at det han kalte «den frie konkurransens lov» var en «forkledd form for kannibalisme» – fordi, som han sa, regelen er at «din død er mitt brød».⁴⁷ Denne innsikten har klar relevans for problemene med hvitsnippkriminalitet, men dens konsekvenser er adskillig bredere. Markedssamfunnet fremmer voldskriminalitet delvis ved å skape noe som likner en permanent tilstand av borgerkrig der noens framgang er forbundet med andres nederlag, og der et tilsvarende *etos* av hensynsløshet – av manglende ansvar for andres trivsel – ofte legitimeres ved at kategorien «konkurransens fordeler» gjennomtrenger den felles kultur og dagliglivets samhandling.

En kultur der det å rutinemessig gi ansatte sparken i «restruktureringen» navn i økende grad defineres som en tvers igjennom beundringsverdig forretningspraksis; hvor det å miste fotfestet i den stadig mer intense knivingen om levebrødet i økende grad åpner muligheten for å havne i et sosialt tomrom; hvor de som «taper», innrømmes bare den mest elementære støtte med motvilje og tydelig mangel på respekt, hvis de i det hele tatt får noen støtte; hvor selv risikoen for uførhet og død avhenger av inntekt, og grunnleggende helsetilbud kan nektes de som trenger det; hvor, kort sagt, de på toppen alltid gjør det klart at de bare har minimale bekymringer for velferden til de på bunnen – er et samfunn der risikoen for voldskriminalitet øker fordi de som befinner seg på bunnen sannsynligvis vil internalisere og kopiere det dominerende *etos* av hensynsløshet.

Willem Bongers, som var uvanlig forutseende, sa det på denne måten tidlig på 1900-tallet: «Han som forlades av alle, kan ikke lenger ha noen følelser for de som overlater ham til hans skjebne.»⁴⁸ Vi har ikke mange begreper for dette fenomenet i samtidens kriminologiske teori. Men jeg tror ikke at noen som har tilbragt mye tid med ungdommer med tilpasningsvansker, gjentagelseslovbrytere eller narkolangere i de indre bydelene i avanserte samfunn, kan ha unngått å bli oppmerksomme på deres forståelse av samfunnet som en «alles kamp mot alle»-verden. Markedssamfunnets fundamentale kulturelle holdning av hensynsløshet avler kort sagt en gjennomtrengende tendens i retning av å «løsrive» fra samfunnet de som rammes hardest av økonomisk og sosial usikkerhet og fattigdom – og gi dem en oppfatning av at de ikke bare er fattige, men også mishandlet. Det vi kan kalle en «kultur av ufølsomhet», der bekymringen for andres velferd blir sakte men sikkert svekket, er ikke en «subkultur» begrenset til ungdom fra de «lavere klasser», men en fundamental tendens i selve den *dominerende* kulturen som fattige ungdommer assimilerer og uten tvil forsterker, men som de ikke kan sies å være opprinnelsen til.

Dereguleringen av voldens teknologi

En sjettede mekanisme som markedssamfunnet bidrar til å gjøre voldskriminaliteten mer alvorlig gjennom, er dereguleringen av *voldens teknologi*. Jeg tror ikke dette punktet trenger mye forklaring. Mengden av våpen brukt i voldskriminalitet – særlig mord – i USA er enorm, og vi vil ikke være i stand til å forstå det amerikanske voldsmønsteret uten å ta hensyn til dette. Dette er særlig tilfelle for den sterke økningen av ungdomsmord som herjet landet sent på 1980-tallet og tidlig på 1990-tallet. Fra 1990 til og med 1994 var 71% av fargede og 51% av hvite ungdommer som ble mordofre, drept med skytevåpen.⁴⁹

Det er mye rom for debatt om *hvor mye* av forskjellen i morderater mellom USA og andre utviklede land som kan forklares ved henvisning til

utbredelsen av skytevåpen – hvor mange mord som for eksempel kunne utføres med andre våpen hvis skytevåpen var mindre lette å få tak i. Hvis vi for eksempel ganske enkelt trekker antallet av mord med skytevåpen fra totalen, overgår USA fremdeles med bred margin mesteparten av de europeiske land og Japan. Men det finnes ingen seriøs uenighet om at fraværet av nasjonale reguleringer av salg og oppbevaring av skytevåpen både skiller USA fra nesten enhver annen utviklet nasjon, og bidrar betydelig til de dødelige virkningene av volden i Amerika.⁵⁰ Det finnes heller ikke noen seriøs uenighet om at de beskjedne nye nasjonale lovene som fastsetter venteperioder for våpenkjøp og setter restriksjoner på salg av militære angrepsvåpen, har unngått å berøre store deler av våpenmarkedet, særlig det såkalte «sekundære» våpenmarkedet med uformelle våpenoppvisninger, og markedet for privat omsetning.⁵¹

Det som sjeldnere legges merke til, er hvor nært dette fraværet av offentlig regulering av skytevåpen knytter seg til den generelle «markedsorienteringen» i amerikansk sivilisasjon. Den unike utbredelsen av håndvåpen, særlig pistoler, koples i USA ofte til «frontier-kulturen». Men selv om det er noe sant i denne forklaringen, er den utilstrekkelig. Canada er også et «frontier-samfunn», men landet regulerer våpen mye strengere enn USA og lider mye mindre under den væpnede volden. Jeg tror at et mer betydningsfullt skille er ulikheten i den historiske dominansen av markedskultur og institusjoner mellom de to landene, noe som viser seg på tvers av mange områder av kultur og sosialpolitikk. Det kan ikke være helt tilfeldig at Canada har sterkere kontroll av våpensalg og (hittil) en mye mer generøs «velferdsstat» enn USA, eller at Canada har vært en pioner i utviklingen av et offentlig helsevesen som USA sterkt og effektivt har motsatt seg i det «frie markedets» navn.

Svekkelse av alternative politiske verdier

Til slutt, markedssamfunnet avler voldskriminalitet ved å *svekke eller undergrave alternative politiske verdier og institusjoner* som kunne hjelpe de det skader mest til å forstå sin situasjon på en progressiv måte og gripe til effektiv kollektiv handling mot det.

Vi behandler ikke dette temaet i særlig grad i vår nyere tenkning om voldskriminalitet. Men temaet har en viktig, om enn kort, historie i kriminologien. Husk at Robert Mertons femte «tilpasning» til tilstanden av sosial «spenning» var «opprør», som «leder mennesker på utsiden av den sosiale strukturen til å forestille seg og forsøke å realisere en ny, det vil si en sterkt modifisert sosial struktur». Kriminalitet ble forstått som bare en av mange mulige reaksjoner på en frakopling mellom sosialt gitte midler og kulturelt foreskrevne mål; politisk handling for å endre en eller begge var en annen mulighet. Men for å «gå over i organisert politisk handling», måtte

frustrasjonen over den bestående sosiale strukturen oversettes til oppslutning rundt «nye grupper som har en ny myte» – slik at fremmedgjøring kunne forvandles til positivt opprør. I sin tur krevde dette å knuse «forestillings-monopolet» som ble påtvunget av det Merton kaller «den konservative myten» – det vil si: troen på at utarming og ulikhet var uunngåelige trekk ved samfunnets natur, eller resultat av individuelle feilgrep heller enn sosiale, strukturelle føringer.⁵²

Merton selv utpensler ikke dette punktet, og det har stort sett blitt glemt i ettertiden. Men denne sentrale innsikten er ytterst viktig. Den måten som dårlige sosiale og økonomiske betingelser har innflytelse på folks tilbøyelighet til kriminalitet på, vil helt klart påvirkes av de kulturelle ideologiene og de samfunnsmessige institusjonene som er tilgjengelige for dem som grunnlag for deres reaksjon på de dårlige betingelsene. Der sterke arbeiderbevegelser eller politiske partier setter søkelyset på bekymringene til folk med lav inntekt, eller sterke etniske eller grasrotbaserte organisasjoner er tilgjengelige for å fremme den felles velferd, vil også skuffelsene ved sosial og økonomisk utarming med større sannsynlighet bli kanalisert inn i konstruktiv sosial handling. Men i markedssamfunnet er disse institusjonene svake eller ikke-eksisterende; faktisk er det nettopp deres svakhet som tillater markedssamfunnet å vokse fram. Og ettersom det utvikler seg, har markedssamfunnet en tendens til å svekke dem ytterligere. Se for eksempel på den raske tilbakegangen i fagforeningsmedlemskap i USA (og mange andre avanserte land) i de senere år. Denne nedgangen var resultatet av en markeds-drevet deindustrialisering og forente angrep fra arbeidsgiverne gjennom nasjonalforsamlingene og på arbeidsplassene.

Hvorfor er dette viktig for å forstå voldskriminalitet? Fordi det gir de med de største «risikoene» på grunn av utarming og sosial fattigdom få midler til å utfordre de kreftene som undergraver deres lokalsamfunn, familier og framtidutsikter på noen konstruktiv måte. Dermed blir det mye mer sannsynlig at deres respons vil ta form av individuelle utbrudd, eller en individuell impuls som går på bekostning av andre mennesker i samme båt. Over tid vil forvitringen av disse motstandsinstitusjonene etter hvert frarøve ofrene selve språket, det konseptuelle rammeverk som de trenger for å definere sine problemer i kollektive termer og for å forestille seg en kollektiv respons.

FRAMTIDEN

Mye mer kunne selvsagt sies. Jeg har sagt lite om sammenhengen mellom kjønn og markedssamfunn – særlig de måtene som tradisjonelle patriarkalske normer samvirker med kulturen av «normal brutalitet» som karakteriserer markedssamfunnet. Dette innebærer en sterk tendens til at kvinner blir definert som trofeer, fornøylesobjekter eller varer, og derfor som «lovlig vilt» for misbruk og utnyttelse. Jeg har heller ikke gått inn på sammenhengen

mellom markedssamfunn og hvitstippkriminalitet, eller hvordan spredningen av markedsinstitusjoner og -verdier samvirker med allerede eksisterende mønstre av rasemessig undertrykkelse i dannelsen av særlig sterke former for konsentrert fattigdom og økonomisk marginalisering. Også denne sammenhengen er sterkt relatert til, men ikke ene og alene forklart av veksten av selve markedssamfunnet.⁵³

Dette er tema for videre granskning. La meg nå trekke noen konklusjoner av det ovenstående, og antyde hva jeg mener disse overveielserne betyr for framtiden i de utviklede samfunn.

Jeg har argumentert for at markedssamfunnet fremmer voldskriminaliteten av årsaker som kan skilles fra hverandre analytisk, men som i den virkelige verden er nært sammenknyttet og gjensidig forsterkende. De er på samme tid virksomme på nivåene for materiell velferd, sosial støtte og kulturell betydning. Problemet er ikke bare at markedssamfunnet i økende grad påtvinger et stort antall mennesker et forferdelig valg mellom arbeidsløshet eller lavtlønnsarbeid, men at det ved å gjøre dette øker økonomisk ulikhet og overlater store deler av befolkningen til ekstrem utarming – samtidig som det trekker tilbake offentlig støtte og uopphørlig undergraver de uformelle nettverkene som kunne dempe disse negative virkningene. Dette skjer samtidig som markedssamfunnet også fortrenger tidligere fellesskapsorienterte normer og verdier med et stadig mer hardnakket *etos* av konkurransepreget forbruksmentalitet. Denne mentaliteten frambringer frustrasjonene som følger den synkende velstanden til store deler av befolkningen, og den svekker mot-ideologier og institusjoner som kunne mobilisere kollektive utfordringer til en hard og undertrykkende sosial orden. På toppen av dette: denne sivilisasjonen lar være å regulere og fremmer på en opportunistisk måte markedsføringen av midlene for massiv dødelig vold. Dette er et sterkt og giftig brygg. Og det er igjen en blanding som knytter seg til den indre logikken i markedssamfunnet – en funksjon ikke av dets feil, men av «egenskapene ved dets suksess», som R. H. Tawney uttrykte det i 1920-årene; «selve dets lys (er) en type mørke.»⁵⁴

Dette impliserer selvsagt et dypt bekymringsfullt scenario hvis resten av den industrielle verden fortsetter å følge veien mot det «frie markedet». Jeg mener ikke at andre land vil komme til å likne USA med hensyn til voldskriminalitet i noen nær framtid. I mye av den post-industrielle verden har vi faktisk sett at tradisjoner for felles støtte og bistand i slående grad har vist seg å kunne motstå de økende angrepene i innsparingsens og «fleksibilitetens» navn. Men det er grenser for denne motstandskraften, og uten effektive politiske utfordringer til demonteringen av det som er igjen av velferdsstaten, kan vi komme til å se et bredere frambrudd av noe som likner den amerikanske modellen for kriminalitet og straff. Økende nivå av endemisk vold vil utløse amerikansk-liknende investeringer i innestenging som den dominerende mekanismen for massiv sosial kontroll av stadig

fattigere og mer ustabile befolkninger. Når de tidligere velferdsstatene erfarer mer intensiv voldskriminalitet, vil de kort sagt «trenge» større fengsels-system; og de vil sannsynligvis få dem. På sitt mest ekstreme kan enkelte komme til å kopiere de verste eksessene i den amerikanske modellen, der så store summer brukes til oppdemmingen av kriminalitet at de undergraver andre offentlige budsjettposter – slik som helsevesen og mentalt helsevern, ordninger for inntektsstøtte, arbeidsopplæring og barnevern – som på sin side framskynder den nedadgående sirkelen av redusert sosialhjelp, innskrenkede muligheter, økende fattigdom og desorganisering av fellesskapet, og økende vold.

Igjen venter jeg ikke at denne overgangen til den amerikanske modellen preget av lite sosial hjelp og støtte, høy ulikhet, høy kriminalitet og høy grad av innesperring, vil skje plutselig. Mer sannsynlig er det, i det minste i samfunn med en relativt sterk tradisjon av «medfølende» kapitalisme, at det skjer en langsom forverring av sosiale kår og en tilsvarende, om enn ujevn, økning av volden, fulgt av stigende frykt for farene ved å delta i det offentlige rom og en tiltagende mottakelighet for krav om forskjellige måter å «slå ned på» kriminaliteten – inkludert større investeringer i fengsler, mer aggressive strategier for politiet og intensivert overvåkning og kontroll av «høy-risiko»-ungdom. Hvorvidt disse kravene får gjennomslag, vil avhenge av de spesifikke politiske forhold i forskjellige land; men i fravær av alternative reaksjoner vil de sannsynligvis i økende grad dominere debattene om kriminaliteten og midlene mot den. (Begynnelsen til en slik trend viser seg klart i Storbritannia, der økningen i noen typer voldskriminalitet, som riktignok fremdeles er liten etter amerikanske standarder, har bidratt en sterk vekst i befolkningen i fengslene og uforsonlige krav om strengere straffer.)

Alt dette vil sannsynligvis bli forsterket av virkningen av den globale markedsøkonomien på *utviklingslandene* – under presset fra de internasjonale finansinstitusjonene om markedsorientert «tilpasningspolitikk». Vi ser allerede noen av følgene av dette for den «første verden», og vi vil komme til å se mer. Ettersom levekårene forverres i mange utviklingsland, kan vi forvente vedvarende migrasjon av fattige befolkninger inn i de utviklede landenes byer, akkurat da både økonomiske muligheter og sosiale støttetiltak er i ferd med å forringes. Dette nærer opp under en økende opposisjon mot sosiale støttetiltak til innvandrere, enten innvandringen er «lovlig» eller ikke. På denne måten fanges mange innvandrere i sterkt kriminalitetsskapende situasjoner preget av blokkerte muligheter og en stadig mer intens konkurranse i kampen for å overleve, både blant hverandre og overfor andre lavinntektsgrupper.

Dette er ikke stedet å gå i detalj om hva som er nødvendig for å stanse denne utviklingen. Men noen konklusjoner synes klare. Jeg har argumentert for at markedssamfunnet skaper mange analytisk forskjellige mekanismer som fører til at alvorlige voldsproblemer forsterkes. Men disse mekanismene

kan ikke skilles fra hverandre i den virkelige verden, og noen av dem er mer sentrale enn andre. Det er særlig det systematiske angrepet på stabile levekår som er det mest ødeleggende trekket ved utviklingen av markedssamfunnet, og det som har de sterkeste følgene for familier og lokalsamfunn. Denne mekanismen er derfor det mest lovende angrepspunktet for endring. Full sysselsetting med meningsfylt arbeid til god lønn og med rimelig arbeidstid vil med ett støt ramme mange av de kriminalitetsskapende trekkene ved markedssamfunnet – ved å integrere individer i større sosiale målsettinger, stabilisere lokalsamfunn og garantere tilstrekkelige inntekter. Det vil gjøre ulovlige markeder mindre tiltrekkende og redusere den typen familie-stress som øker risikoen for mishandling av små barn og svekker tilsynet med de eldre barna.

Å bygge en slik strategi ansikt til ansikt med de teknologiske endringene som nå omformer arbeidslivet over hele kloden, betyr å bevege seg i to retninger samtidig: å øke sysselsettingen i de offentlige og ikke-profittorienterte sektorene i økonomien, og å utvikle en politikk for deling av arbeid og reduksjon av arbeidstid.⁵⁵ Begge er verdige mål i seg selv, men har også enorme potensialer som midler for å redusere volden. Hvis vi fordeler arbeidet på flere og reduserer arbeidstiden, vil vi ikke bare bedre levekårene for folk som nå avskjæres fra de integrerende og støttende virkningene av stabilt arbeid, men vi vil også redusere den destruktive virkningen av *overarbeid*. Hvis vi investerer i jobbskaping i offentlig sektor, vil vi også skape nytt levebrød for mange som det private arbeidsmarkedet ikke vil tilby arbeid – og vi kan også bemanne de offentlige kontorene for sosiale støtteordninger og oppbygging av evner som undergraves hvis markedssamfunnet overlates til seg selv: helsevesen og helsevern for mentalt syke, offentlige skoler, omsorg for barn og barnevern, og yrkesopplæring. En aktiv sysselsettingspolitikk rettet mot å skape nye jobber i den offentlige og den ikke-profittorienterte sektor, forener seg kort sagt på en kraftfull måte med en ambisjon om å yte et universelt tilbud av offentlige tjenester; og denne kombinasjonen kan bli kjernen i et effektivt angrep på de forholdene som avler voldskriminalitet.

Den offentlige diskursen om mesteparten av disse sakene i den utviklede verden er i dag av en slik karakter at ønsket om å revitalisere en aktiv sysselsettingsstrategi langs de nevnte linjene ofte avvises som utopisk. Men det er mye som tyder på at dette er både gjennomførbart og i stand til å tiltrekke seg sterk folkelig støtte.⁵⁶ Selv i USA er en klar majoritet i følge meningsmålingene enige i at staten burde garantere arbeid for de som den private økonomien enten ikke vil eller ikke kan sysselsette. Kriminologer må delta i det som bør bli en bred offentlig debatt om vilkårene for arbeid og sosial støtte i de utviklede landene i det 21. århundre. De kan best gjøre dette ved å slå fast at vold er en av de klareste kostnadene ved det globale og stadig

mer hensynsløse angrepet på betingelsene for å opprettholde sosialt liv – i markedets navn.

Oversatt av Sjur Kasa

NOTER

- 1) Steven, Handelman: «Inside Russia's Gangster Economy», *The New York Times Magazine*, 24. januar, 1993.
- 2) George Melloan: «From Communism to Crime is a Short Journey», *The Wall Street Journal*, 7. mars, 1994.
- 3) John Gittings: «Execution Epidemic as China Tackles Crime», *The Guardian*, 4. juli, 1996.
- 4) Marc Mauer: *The International Use of Incarceration*, Sentencing Project, Washington DC 1995.
- 5) De tidligere forsøkene inkluderer taler ved *The International Conference on Crime and Policing*, i Islington, London, i 1990; ved *The International Seminar on Crime and Social Policy* organisert av The National Association for the Care and Resettlement of Offenders (NACRO) i Edinburgh i 1991; og senest, en tale til The Academy of Criminal Justice Sciences i Chicago i 1994, som denne artikkelen er en revisjon og videre utvikling av. Blant mange venner og kolleger som har bidratt til disse ideene på forskjellige måter, går min spesielle takk til Frank Cullen, Helen Edwards, Roger Matthews, Ian Taylor, Vivien Stern og Jock Young, og til Piers Beirne for nyttige kommentarer til denne versjonen.
- 6) James Q. Wilson: «The Contradictions of an Advanced Capitalist State», *Forbes*, 14. september, 1992, s. 110-114.
- 7) Jan Nijboer: «Trends in Violence and Homicide in the Netherlands», i: Carolyn Block og Richard Block (ed): *Trends, Risks, and Interventions in Lethal Violence*, National Institute of Justice, Washington DC 1995, s. 117-126.
- 8) Se Franklin Zimring og Gordon Hawkins: *Is America's Crime Problem a Violence Problem?* Boalt Hall School of Law, University of California, Berkeley, 1995.
- 9) Jeg vil stort sett fokusere på mord i denne diskusjonen, men jeg mener at det som følger, også gjelder andre former for hva jeg i mangel på et mer presist begrep vil kalle «alvorlig vold» – inkludert ran, voldtekt og alvorlige legemsfornærmelser.
- 10) Robert K. Merton: *Social Theory and Social Structure*, revised edn, Free Press, New York, 1963, s. 6.
- 11) Ian Taylor (red): *The Social Effects of Free Market Politics*, Harvester Wheatsheat, London 1990.
- 12) Will Hutton: *The State We're In*, revised edn., Vintage Press, London 1995.
- 13) Richard Belous: «European and American Labor Markets: an Introduction», i: Richard S. Belous, Rebecca S. Hartley og Kelly L. McClenahan (red): *European and American Labor Markets: Different Models and Different Results*, National Planning Association, Washington, DC 1992, s. 1-7.
- 14) Hutton, op. cit., s. 269.

- 15) Mercer Sullivan: *Getting Paid – Youth Crime and Work in the Inner City*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1985.
- 16) Robert J. Sampson og John Laub: *Turning Points*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1993.
- 17) Delbert S. Elliott: «Serious Violent Offenders: Onset, developmental Course, and Termination», *Criminology*, vol. 32, no. 1, 1994, s. 1-21.
- 18) Elliott Currie: *Confronting Crime: an American Challenge*, Pantheon Books, New York 1985, kap. 4.
- 19) Jfr. William Wilson: *The Truly Disadvantaged*, University of Chicago Press, Chicago 1987, kap. 3; og Jeffrey Fagan, Darlene Conley, Julius Debro, Richard Curtis, Ansley Hamid, Joan Moore, Felix Padilla, John Quicker, Carl Taylor and James Diego Vigil: «Crime, Drugs, and Neighborhood Change: The Effects of Deindustrialization on Social Control in Inner Cities», *Background Paper, Social Science research Council Committee for Research on the Urban Underclass*, National center for Children in Poverty, New York 1993.
- 20) William Wilson: «The Political Economy and Urban Racial Tensions», *The American Economist*, vol. 39, no. 1, 1995, s. 3-14.
- 21) Richard B. Freeman: «How Labor Fares in the Advanced Economies», i: Richard B. Freeman (red.): *Working Under Different Rules*, Russel Sage Foundation, New York 1994, s. 1-28. (Jfr. også Rune Skarstein: «Globaliseringens politiske økonomi», *Vardøger* 24, 1998, s. 47-51. O.a.)
- 22) Edward Balls: «No More Jobs for the Boys», i: Jonathan Michie og John Grieve Smith (red.): *Unemployment in Europe*, Academic Press, London 1994, s. 116-129.
- 23) Chinhui Juhn: «Decline of Male Labor Market Participation: the Role of Declining Market Opportunities», *Quarterly Journal of Economics*, februar 1992, s. 79-118; Philippe Bourgois: *In search of respect: Selling Crack in El Barrio*, Cambridge University Press, New York 1995.
- 24) Richard B. Freeman: «Why Do So Many Young American Men Commit Crimes and What Might We Do About It?» *Journal of Economic Perspectives*, vol. 10, 1996, s. 25-42. (1 februar 2000 passerte antall fanger i USAs fengsler 2 millioner. O.a)
- 25) Juhann Lonnroth: «Global Employment Issues in the Year 2000», *Monthly Labor Review*, vol. 1994, s. 36-42.
- 26) A. Reuterswärd: «A Flexible Labour Market in the 1990s» *International Journal of Health Services*, vol. 21, 1994, s. 191-192.
- 27) Nicholas Barr: «Economic Theory and the Welfare State: a Survey and Interpretation», *Journal of Economic Literature*, vol. 30, 1992, s. 741-803.
- 28) Center of Budget and Policy Priorities: *Poverty and Income Trends: 1994*, Center of Budget and Policy Priorities, Washington, DC 1996, s. 53 og 64. (Jfr. også Skarstein, op. cit. O.a.)
- 29) Lee Rainwater og Timothy Smeeding: *Doing poorly: The Real Income of American Children in a Comparative Perspective*, Luxemburg Income Study, Syracuse, NY 1995, Tabell 2.
- 30) Center on Budget and Policy Priorities, op. cit. s. 48.
- 31) Rainwater og Smeeding, op. cit.
- 32) Se for eksempel Judith Blau og Peter Blau: «The Cost of Inequality; Metropolitan Structure and Violent Crime», *American Sociological Review*, vol.

- 47, 1982, s. 114-129; Elliott Currie: «The End of Work: Public and Private Livelihood in Post-Employment Capitalism», i: Stephen Edgell, Sandra Walklate og Gareth Williams (red.): *Debating the Future of the Public Sphere*, pp. 65-78, Avebury Publishers, Aldershot 1995, kap. 5; Rosemary Gartner: «The Victims of Homicide: a Temporal and Cross-national Comparison», *American Sociological Review*, vol. 55, 1990, s. 92-106; Steven Messner: «Economic Distribution and Homicide Rates: Further Evidence on the Cost of Inequality», *American Sociological Review*, vol. 54, 1989, s. 597-612.
- 33) Richard Fowles og Mary Merva: «Wage Inequality and Criminal Activity: An Extreme Bounds Analysis for the United States, 1975-1990» *Criminology*, vol. 34, 1996, s. 163-182.
- 34) Jfr. Kenneth Land, Patricia L. McCall og Lawrence E. Cohen: «Structural Covariates of Homicide Rates: Are There Any Invariances Across Time and Social Space?», *American Journal of Sociology*, vol. 95, 1990, s. 922-963; Dwayne M. Smith og Victoria E. Brewer: «A Sex-Specific Analysis of Correlates of Homicide Victimization in United States Cities», *Violence and Victims*, vol. 7, 1992, s. 279-286. Når det gjelder min sistnevnte påpekning, jfr. Ann Goetting: *Homicide in Families and Other Special Populations*, Springer, New York 1995.
- 35) Robert J. Sampson: «Concentrated Urban Poverty and Crime: A Synopsis of Prior Community-Level Research», Background Paper, Social Science Research Council Committee for Research on the Urban Underclass, National Center for Children in Poverty, New York 1993.
- 36) Joseph Cappelleri, John Eckenrode og Jane L. Powers: «The Epidemiology of Child Abuse», *American Journal of Public Health*, vol. 83, 1993, s. 1622-1624.
- 37) Cathy Spatz Widom: *The Cycle of Violence*, National Institute of Justice, Washington, DC 1992.
- 38) Jane Miller og Sanders Korenmann: *Poverty, Nutritional Status, Growth, and Cognitive Development of Children in the United States*, Princeton University Office of Population Research, Princeton, NJ 1993; Greg Duncan, Jeanne Brooks-Gunn og Pamela Kato Klabanov: «Economic Deprivation and Early Childhood Development», *Child Development*, vol. 65, 1993, s. 297-318.
- 39) Francis Cullen: «Social Support as an Organizing Principle for Criminology», *Justice Quarterly*, vol. 11, 1994, s. 527-559.
- 40) Dorothy Lewis, Jonathan Pincus, Barbara Bard, Ellis Richardson, Leslie Pritchep, Marilyn Feldman og Catherine Yeagar: «Characteristics of Juveniles Condemned to Death», *American Journal of Psychiatry*, vol. 145, 1988, s. 585-589.
- 41) Se Robert J. Sampson og Byron Groves: «Community Structure and Crime: Testing Social Disorganization Theory», *American Journal of Sociology*, vol. 94, 1989, s. 774-802; Sampson op. cit.; og Cullen, op. cit.
- 42) Fagan og andre, op. cit., s. 4.
- 43) Susan Zuravin: «The Ecology of Child Abuse and Neglect», *Violence and Victims*, vol. 4, 1989, s. 101-120; James Garbarino og Kathleen Kostelny: «Child Maltreatment as a Community Problem», *Child Abuse and Neglect*, vol. 16, 1992, s. 455-464; og Sampson, op. cit.
- 44) For en god kritikk av «underklasse»-diskusjonen, se Herbert Gans: *The War Against the Poor*, Basic Books, New York 1995.
- 45) Fagan og andre, op. cit., s. 8.

- 46) Eileen Crimmons, Richard A. Easterlin og Yasuhiko Saito: «Preference Changes Among American Youth: Family, Work, and Goods Aspirations», *Population and Development Review*, vol. 17, 1991, s. 122-127.
- 47) Enrico Ferri: *The Positive School of Criminology*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1962.
- 48) Willem Bonger: *Criminality and Economic Conditions*, Indiana University Press, Bloomington 1969, s. 153.
- 49) Howard Snyder, Melissa Sickmund og Eileen Poe-Yamagata: *Juvenile Offenders and Victims: 1996 Update on Violence*, US Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, DC 1996, s. 3.
- 50) Philip J. Cook, Stephania Molliconi og Thomas B. Cole: «Regulating Gun Markets», *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 86, 1995, s. 59-92.
- 51) Cook og andre, op. cit., s. 87-90.
- 52) Merton, op.cit., s. 155-157.
- 53) Douglas Massey og Nancy Denton: *American Apartheid*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1993.
- 54) R. H. Tawney: *The Aquisitive Society*, Harcourt, Brace and World, New York 1920, s. 33.
- 55) Se Currie: «The End of Work ...», op. cit.
- 56) Andrew Glyn og Bob Rowthorn: «European Employment Policies», i: Jonathan Michie og John Grieve Smith (red.): *Unemployment in Europe*, Academic Press, London 1994, s. 188-198.

William J. Chambliss

STATSORGANISERT KRIMINALITET

Det finnes en form for kriminalitet som til nå ikke er studert av kriminologer til tross for at dens tidløse og allestedsnærværende karakter reiser teoretiske og metodologiske spørsmål for utviklingen av kriminologi som vitenskap. Jeg tenker på det jeg kaller «statsorganisert kriminalitet». Statsorganisert kriminalitet er handlinger som ifølge loven er straffbare og som utføres av offentlig ansatte i utøvelsen av deres yrke.

Tjenestemenn og statsansatte står ofte i en konflikt mellom å følge loven eller å oppfylle andre forpliktelser og krav om å bidra til institusjonelle mål. Eksempler på dette kan være involvering i piratvirksomhet, smugling, snikmord, kriminelle konspirasjoner, som medskyldige før eller etter handlingen. I tillegg kommer at offentlig ansatte bryter lover og regler som begrenser deres virksomhet. De vanligste eksemplene på det siste er bruk av illegale metoder for å spionere på borgerne og oppbygging av fonds på illegale måter (for eksempel å bruke penger avsatt for forsvarsformål til å kjøpe våpen til terroristgrupper).

Statsorganisert kriminalitet omfatter ikke kriminelle handlinger som bare tjener individuelle tjenestemenn, slik som å ta imot bestikkløse eller ulovlig voldsbruk av politimenn, så lenge dette ikke er den offisielle politikken til en statsetat. Under Apartheid i Sør Afrika var systematisk tortur og brutalitet en institusjonalisert praksis i politiet og dermed et eksempel på statsorganisert kriminalitet. Den overdrevne bruken av politivold i ghettone i storbyene i USA er derimot ikke et eksempel på statsorganisert kriminalitet fordi den ikke er en institusjonalisert offentlig politikk.

Piratvirksomhet

I historien om statsorganisert kriminalitet står den statlig organiserte piratvirksomheten mellom det sekstende og nittende århundre fram som et lysende eksempel.¹ I det sekstende århundre var de europeiske statene fanget i motsetningen mellom å skape legitimitet for det framvoksende kapitalistiske systemet og systemets behov for å akkumulere kapital. Løsningen i nesten alle europeiske stater var systematiske brudd på deres egne lovers forbud mot piratvirksomhet på åpent hav.

Spanias erobring av Amerika truet rikdommen og sikkerheten til andre europeiske stater. Selv om det var forskjeller i rikdom mellom europeiske stater før den spanske erobringen, ville Spania i nær framtid kunne dominere Europa slik Rom hadde gjort, gjennom oppdagelsen av gull, sølv, store

mengder slavearbeidskraft og ved at Spania kunne gjøre krav på storparten av de nye territoriene. Dette forholdet ble særlig lagt merke til i England, Frankrike og Nederland.

Oppdagelsen av gull, sølv og billig arbeidskraft ville gjøre det mulig for Spania å rekruttere og utstyre store væpnede styrker og dermed true de fundamentale interessene til de fleste europeiske statene. Konflikt mellom de europeiske statene var derfor uunngåelig. Typen av konflikt bød imidlertid på et dilemma som måtte løses. Noen ganger kom konflikten til uttrykk gjennom åpen krig. England, Frankrike og andre europeiske land fant imidlertid en mindre drastisk løsning da de begynte å utstede lisenser til pirater. Disse lisensene ga piratene retten til å bruke havner i de landene som utstedte lisensen. Det ble også gitt instruks til marinen om hverken å angripe eller blande seg inn i piratvirksomheten.² Lisensene ble utstedt under den forutsetning at piratene delte utbytte av virksomheten med staten som utstedte lisensen. Piratvirksomheten omfattet mord, voldtekt, plyndring og ødeleggelse av landsbyer og byer. Piratene gikk systematisk til verks og engasjerte seg i en rekke kriminelle aktiviteter så avskyelige og overlagte at bare den mest fantasifulle forfatter kan forestille seg dem.³ Disse handlingene, inkludert selve sjørøveriet, brøt loven i alle europeiske land og alle internasjonale avtaler som eksisterte den gangen. Ikke desto mindre utstedte europeiske stater lisenser for sjørøveri som brøt med deres egne lover. De tillot kriminalitet i stor skala.⁴

Gull, sølv, krydder og te var grunnlaget for rikdom og militær makt i europeiske stater i det femtende, sekstende og syttende århundre. Lagre av gull og sølv gjorde det mulig for konger og dronninger å skape armeer, leie dyktige skipsbyggere og våpenmakere, utstyre og holde store effektive marinere og armeer, kort og godt å true naboene og dominere store områder. Spanjolene og portugiserne nektet andre nasjoner retten til å handle med sine kolonier for å beskytte sin nyvunne rikdom og sin monopolstilling. Britene, franskmennene og nederlenderne som startet kolonialiseringen seinere, måtte nøye seg med restene av den mindre utviklede verden i Nord-Amerika og Asia. På dette tidspunktet kunne ingen av dem skaffe seg samme tilgang på arbeidskraft som i Sør-Amerika.

Men England, Frankrike og Nederland var selv mektige sjøfartsnasjoner. Selv om de i utgangspunktet var mindre eventyrlystne enn Spania og Portugal, forsto de snart truslene fra den Iberiske halvøya. Foretaksomme sjøfolk fant raskt ut hvordan de kunne få del i frakten av varer fra den nye verden tilbake til Spania og Portugal. Selv om dette var risikabelt, ble det snart klart at små raske skip kunne seile fra de større handelsfartøyene som var tungt lastet med gull og sølv på vei fra de spanske utpostene (på den karibiske kysten av Sør Amerika) til Bilbao og fra Brasil til Lisboa.

Det var ikke enkelt å transportere gull, sølv og krydder fra den gamle til den nye verden. Et skip lastet med varer kunne ikke seile så fort og var et lett

bytte for røvere. De dominerende vindene og havstrømmene tvang skipene til å følge en forutsigbar rute. Dette åpnet muligheter for samvittighetsløse sjøfolk til å bruke transportfartøyenes svakhet til egen fordel. Det var mange som lot seg friste. De store rikdommene en kunne få del i var like fristende som innsidehandel er på aksjemarkedet i dag.

Helter og lovløse ble skapt i sjørøveriets epoke. Ofte var de en og samme person. Den mest framgangsrrike franske piraten var en mann kalt Borgnefesse som fikk dette navnet etter at han fikk skutt vekk den ene skinken i et slag.⁵ Borgnefesse var en pest for spanske, portugisiske og britiske skip. Han ødela også landsbyer og byer. Han var beskyttet av den franske regjeringens lisens for piratvirksomhet og tok i land sitt ransutbytte på den franske øya Tortuga. Det finnes ikke noe anslag over hvor mye han bidro med til den franske statskassen. Det går likevel fram av dokumenter og historiske arkiver at han ble godt behandlet av den franske guvernøren på øya og av regjeringen selv. Til tross for alle sine kriminelle handlinger fikk Borgnefesse anledning til å trekke seg tilbake til et komfortabelt liv i sus og dus i en fransk provinsby.

Franskmennene var ikke alene om dette. Englands mest kjente – men på ingen måte eneste – pirat, var Sir Francis Drake. Hans bedrifter ble belønnet med adelskap, rikdom og makt selv om han også ble tiltalt for sjørøveri på et tidspunkt i sin karriere og sendt i eksil av dronningen etter krav fra den spanske regjeringen.⁶ Eksilet var imidlertid mer en fiksjon enn en realitet. Under sitt eksil i Irland tjenestegjorde Drake som assisterende guvernør. Eksilet varte heller ikke lenge, og regjeringen kalte ham tilbake for å ta kommando på en sjørøverskute som ble utstyrt av investorer i forretningslivet.⁷ Drakes suksess som pirat var formidabel. Etter sitt tokt i 1572-73 returnerte han til England med nok gull og sølv tatt fra spanske skip og byer til å dekke alle regjeringens utgifter i sju år.⁸ Under dette toktet, på vei til Spania, angrep Drake og hans menn byen Nombre de Dios som var lager for gull og sølv. Angrepet ble slått tilbake, og Drake var henvist til å angripe mindre fartøyer og byer i de spanske koloniene. Han allierte seg med franske pirater og angrep en transport med store mengder gull og sølv nær Nombre de Dios. Da Drake returnerte til England klagde Spania på Drakes overfall til dronningen. Han fikk lov til å trekke seg tilbake til et skjulested (etter å ha delt utbyttet med kronen) og levde anonymt fram til 1575 da han dukket opp i Irland i tjeneste hos den første jarlen av Essex.

Den amerikanske piraten John Paul Jones ble behandlet på samme måte som Drake.⁹ Han ble vekselvis fordømt av regjeringen og gitt en stilling i marinen. To pirater og smuglere fra New Orleans, Jean og Pierre LaFitte fikk fritt leide mot å dele utbytte med myndighetene i byen. Under krigen i 1812 ble de rekruttert både av den engelske og den amerikanske marinen, og Jean fikk stilling som admiral av amerikanerne etter å ha forrådt britene.

Borgnefesse, Sir Francis Drake, Jean og Pierre LaFitte og John Paul Jones er bare noen få av de mange hundre sjørøverne som drev sin gjøkjeft i forståelse og samarbeid med stater mellom det femtende og det nittende århundre.¹⁰ De delte sine inntekter med hvilken som helst stat som var villig til å gi dem beskyttelse og forsyninger. I teorien beskyttet hver nasjonalstat bare sine egne sjørøvere. I praksis beskyttet de enhver pirat som var villig til dele utbyttet.

Så godt som alle nasjoner var delaktige i sjørøveri i de tre hundreårene mellom femtenhundre og attenhundre. Pirater ble utstyrt med skip, forsyninger, mannskap, beskyttelse og i noen tilfeller oppdrag for marinene. I Amerika gikk John Paul Jones fra å være pirat til å være admiral og tilbake til å være pirat på noen ganske få år. Spania og Portugal led mest fordi de var mål for det meste av sjørøveriet. England, Frankrike og Nederland vant mest fordi de var i stand til å redusere Spanias rikdom og øke sin egen. I krigstid engasjerte nasjonene sjørøveri i sine mariner. I fredstid delte de utbyttet.

Disse eksemplene illustrerer statsorganisert kriminalitet. De beskriver hvordan stater blir delaktige i kriminalitet, institusjonaliserer den, støtter den og deler utbyttet fra den. I dagens verden drives sjørøveri antakelig bare fra noen landsbyer og øyer nær Indonesia som fører en politikk til støtte for pirater mot del i utbytte. Sjørøveri er neppe den dominerende formen for statsorganisert kriminalitet i dag; i dag er smugling mer utbredt.

Smugling

Av kriminalitetens annaler går det fram at alt fra sauer til mennesker, fra ull til vin, gull til rusmidler, militære våpen til forbudte bøker og til og med ideer er blitt forbudt eksportert eller importert. Paradokset er at uansett hva som har blitt forbudt, har det skjedd på bekostning av en gruppe og til fordel for en annen. Derfor har lover som har forbudt import eller eksport av en vare uunngåelig blitt møtt med motstand. En del av befolkningen vil alltid ønske å eie eller distribuere de forbudte varene. Til tider har staten selv sett sine interesser best tjent med å bryte de lovene den selv har etablert for å hindre import eller eksport av de aktuelle varene. Uunngåelig vil en stats forbud skade de økonomiske interessene til en annen stat. Derfor er forbud mot eksport og import av varer et valg mellom å støtte interessene til en gruppe framfor en annen både internt i en stat og i forhold mellom stater.

I dag er smugling den vanligste formen for statsorganisert kriminalitet og involverer først og fremst smugling av våpen og illegale rusmidler. Det må understrekes at vi her bare omtaler import og eksport av våpen og narkotika av statsansatte i deres rolle som statsansatte, og når det ifølge loven er ulovlig.

Det er klart at enkelte latinamerikanske regjeringer er innblandet i narkotikasmugling og brudd på sine egne lover. På samme måte dyrkes det statskontrollert opium i Tyrkia og Afghanistan i et omfang som langt over-

skriker etterspørselen etter legal opium i verden. Den største lovbrøteren mot egne lover som forbyr smugling er imidlertid USA.

CIA i Vietnam, Latin Amerika og Afghanistan

Under krigen i Vietnam ble Central Intelligence Agency (CIA) delaktig i narkotikasmugling i Sørøst Asia. De gjorde dette ut fra prinsipper som ble ansett overordnet den skitne narkotikahandelen, med andre ord å stoppe kommunismen. Krigen i Sørøst Asia som USA arvet fra Frankrike, var en krig som lenge var blitt delvis finansiert gjennom handel med opium. Før USA kom med i krigen, dekket det franske kolonistyre halvparten av sine administrasjonskostnader gjennom å lisensiere opiumsreder i Vietnam.

Både franskmennene og amerikanerne var avhengige av støtte fra stammefolk i fjellene hvis eneste handelsvare var opium. For å vinne deres støtte deltok fransk og amerikansk etterretningstjeneste i produksjon og distribusjon av opium. Air America, CIAs flyselskap i Vietnam, transporterte regelmessig opiumsballer fra flystriper i Laos og Burma til Saigon.

Det finnes bevis for at CIA ikke stoppet sitt engasjement i internasjonal narkotikatraffikk etter krigen. Selv om slike forhold er innhyllet i hemmeligheter og en derfor nødvendigvis må basere konklusjoner på bevis og rapporter fra mennesker innen organisasjonen så vel som uoffisielle anonyme kilder, tyder hovedtyngden av bevis på at CIA fortsatt er involvert i narkotikasmugling.

Vellykket smugling krever et nettverk av mennesker som en kan stole på ikke vil avsløre geskjeften. Det forutsetter samarbeid med tjenestemenn i politi og tollvesen foruten folk som kan transportere varene. Vellykket smugling forutsetter også finansiering som har mulighet til å (1) framskaffe store mengder kontanter raskt og (2) skjule (eller hvitvaske) penge-transaksjoner. I dagens verden gjøres slikt mest effektivt og sikrest av banker lokalisert der slike transaksjoner ikke overvåkes årvåkent. Disse forutsetningene for vellykket smugling er, interessant nok, også forutsetninger for vellykket etterretningsarbeid. Derfor eksisterer skjulte etterretningsagenter og smuglernetverkene i et symbiotisk forhold basert på sine felles behov.

Skjult etterretningsvirksomhet forutsetter rask, stille og hemmelig forflytning av varer, penger og mennesker. Den krever taushet og medvirkning av mange mennesker som er midlertidig ansatt for et bestemt oppdrag. Maktbruk og voldsutøvelse er nødvendig for å garantere deres taushet, om ikke medvirkning.

I dagens verden samler ikke etterretningstjenestene bare informasjon, men de sikrer også at regjeringers utenrikspolitiske mål blir nådd. Folk som sympatiserer med landets regjering rekrutteres, trenes og støttes. Mennesker som er uvennlige, skades eller snikmyrdes i ekstreme tilfeller. Å gjennomføre slikt krever lang tid og nøyaktig planlegging. I demokratiske stater må valgte

representanter godkjenne overføring av ressurser til slike aktiviteter. CIA og andre etterretningsorganisasjoner har oppdaget at finansiering kan være problematisk. Arbeidet til byrået må gå kontinuerlig hvis det skal være effektivt. Hvordan finansiere operasjoner som for eksempel støtten til terroristene i Nicaragua som med USAs velsignelse forsøkte å velte regjeringen i landet eller hemmelige bidrag til politikere som støtter CIAs politikk i utlandet og hjemme? En vinglete Kongress som av og til er uvillig til å skaffe de ressursene som trengs, gjør det umulig for CIA og tjenestemennene i Forsvarsdepartementet å gjøre den jobben de mener de har både rett og plikt til å gjøre. Når presidenter som John F. Kennedy eller Jimmy Carter nølte med å gi uforbeholden støtte til tjenestenes skjulte agendaer, ble trusselen mot gjennomføringen av aksjonene spesielt akutt. På den ene siden blir tjenestene vurdert ut fra hvor effektivt den hindrer spredningen av kommunismen og sosialistisk styresett, på den andre siden hemmes den av finansiering som er sporadisk og ofte utilstrekkelig i forhold til oppgaven. En løsning er å utvikle alternative inntektskilder. Tidligere har CIA greid dette gjennom betydelige bidrag fra velstående kapitalister som har støttet CIAs mål. En annen løsning som oppsto under Vietnam krigen og CIAs deltakelse i narkotikatraffikken, var å fortsette smuglingen av narkotika og bruke overskuddet til hemmelige operasjoner.

Symbiose skapes gjennom felles problemer hvis løsning gjør det mulig for to svært forskjellige arter å overleve og trives til tross for svært ulike mål. Den egyptiske heiloen spiser matrester i krokodillens munn, og krokodillen begrenser sitt inntak av fugler til andre arter enn heiloen. Når CIA kunne oppnå troskap fra krigerhøvdingene i fjellene og de laotiske militære gjennom å transportere opium fra det Gyldne Triangel til Saigon, havnet det i dårlig selskap: føydalherrer hvis terrorstyre og utbytting av bønder danner grunnlag for å utruste hærer av leiesoldater som førte nådeløs krig mot bønder og konkurrenter. CIA visste utvilsomt at prisen var høy, men det var åpenbart en pris de var villige til å betale for å sikre overlevelse og ekspansjon for vestlig demokratisk kapitalisme. Da vietnamkrigen endte ble CIA tvunget til enten å trekke seg ut av narkotikatraffikken eller å finne seg andre partnere. Slutten av krigen i Vietnam falt i tid sammen med en periode med sterk politisk og offentlig kritikk mot CIA. Ressurstilgangen var truet og de hemmelige operasjonene ble gransket av kongresskomiteer.

Da Jimmy Carter ble president, utnevnte han admiral Turner som etterretningssjef. Turner var fast bestemt på å trappe ned de hemmelige etterretningsetenheterne i CIA og andre etterretningstjenester. CIA risikerte kort og godt å få redusert sin rolle i internasjonal politikk og var truet av intriger. Ikke overraskende, med medvirkning fra folk i andre deler av administrasjonen (the Defence Department, the Drug Enforcement Administration (DEA), the Federal Bureau of Investigation), bestemte tjenestemenn i CIA seg for å fortsette sitt engasjement i internasjonal narkotikahandel. For å greie

dette inngikk de partnerskap med profesjonelle smuglere og korrupte banktjenestemenn. På samme tid lette CIA etter en måte å finansiere og organisere smuglingen av militære våpen til nasjoner som offisielt var svartelistet for våpeneksport i følge amerikansk lovgivning, spesielt Sør Afrika, Iran, Syria, Libya og andre land i Midtøsten som ikke var tilstrekkelig USA-vennlige.

Alle disse kreftene ble forent i etableringen av Nugan-Hand banken i Australia som kunne håndtere de nødvendige pengene og forretnings-transaksjonene for å holde våpen, penger og narkotika i omløp. Frank Nugan var en australsk forretningsmann som inngikk partnerskap med amerikaneren Michael Hand for å stifte Nugan-Hand banken i 1976.¹¹ Før han kom til Australia var Michael Hand en *green-beret* og CIA kontaktagent i Vietnam. Hand samarbeidet tett med America Air, CIAs flyselskap som transporterte opium fra det Gyldne Triangel til Saigon. I styret for banken med ansvar for verdensomfattende kontorer satt:

- Admiral Earl F. Yates, tidligere stabssjef for strategisk planlegging i de amerikanske styrkene i Asia og Stillehavet. Admiral Yates var president for Nugan-Hand Bank.
- General Edwin F. Black, kommandør over de amerikanske styrkene i Thailand under krigen i Vietnam og assisterende stabssjef i Stillehavet etter krigen. General Black ble president for Nugan-Hand på Hawaii.
- Bernie Houghton, hemmelig agent i marinens etterretningstjeneste ble Nugan-Hands representant i Saudi Arabia.
- Tom Clines, sjef for treningen i CIAs hemmelige tjenester ble Nugan-Hands operative ansvarlige i London og hjalp til med å ta over en London-basert bank.
- Dale Holmgren, tidligere Flight Service Manager for Civil Air Transport i Vietnam, som seinere ble Air America, ble med i styret i Nugan-Hand.
- Økonom og CIA-rådgiver i energispørsmål Walt McDonald ble konsulent i Nugan-Hand og sjef for filialen i Annapolis, Maryland.
- Green-Beret og CIA-leder i Vietnam, George Farris, ledet Nugan-Hand filialen i Washington D.C.
- General Roy Manors, en veteran fra Vietnam som deltok i koordineringen av det avbrutte forsøket på å redde gislene i Iran, ble Nugan-Hands mann i Manila.
- I styret for selskapet som gikk forut for opprettelsen av Nugan-Hand, var Grant Walters, Robert Peterson, David M. Houton og Spencer Smith. Alle oppga Air America, hærens postkontor, San Francisco, California som sin adresse.
- Edwin F. Wilson, en CIA agent involvert i våpensmugling brukte Nugan-Hand Bank for å finansiere våpenleveranser til Midtøsten. Hans forbindelse Theodore S. Shackley var sjef for CIA stasjonen i Miami, Florida da plottet for å myrde Fidel Castro gjennom å engasjere det kriminelle Santo

Trafficante Jr., John Roselli og Sam Giance ble organisert og forsøkt gjennomført. Shackley ble seinere overført til Laos der han organiserte grupper fra Meo folket og assisterte dem i herointrafikk. I 1973 erstattet Shackley William Colby som leder av de hemmelige operasjonene i det Fjerne Østen da Colby ble leder av CIA.

I 1980 ble banken avslørt. Det australske medlemmet av Nugan-Hand organisasjonen, Frank Nugan ble funnet myrdet på en øde vei i sin Mercedes. I bukselommene fant en visittkortet til Nugan-Hands advokat, William Colby, tidligere leder av CIA. På baksiden av visittkortet var Colbys reiserute i Australia nedskrevet. Ved siden av den døde Frank Nugan lå en bibel med matpapir som bokmerke. På matpapiret sto navnene til William Colby og Bob Wilson, et kongressmedlem fra California som også var det fremste republikanske medlemmet av kongressens Armed Services Committee.

Revisorene som etterforsket banken, åpnet den rene Pandoras eske av kriminalitet og intriger. Millioner av dollar var borte. Mange av de sentrale innskyterne var kjente for sin tilknytning til internasjonal narkotikahandel i Asia og Midtøsten. Det amerikanske CIA brukte Nugan Hand til å finansiere våpensmugling og en rekke andre hemmelige operasjoner. Blant mye annet fant etterforskerne at CIA hemmelig og illegalt brukte millioner av dollar på en desinformasjonskampanje mot Australias statsminister Walter Whitham med falske anklager for alle slags umoralske og ulovlige aktiviteter. Selv om Whitham senere fikk moralsk oppreisning for de anklagene CIA hadde fabrikkert, ble han tvunget til å trekke seg som statsminister. Deretter sprøytet CIA millioner av dollar inn i valgkampen til en politiker som passet dem bedre.

Støtte til Contras

På samme måte som i Vietnam samarbeidet CIA og andre deler av statsadministrasjonen bevisst med kokain- og marihuansmuglere i Latin-Amerika. I 1986 innrømmet regjeringen i en Kongress-høring at Adolfo Chamorros gruppe «Contras», som CIA samarbeidet med, hjalp narkotikasmuglere som opererte i USA. Adolfo Chamorro ble arrestert i april 1986 for sin medvirkning. Det CIA-eide flyselskapet Southern Air Transport var en sentral brikke i den ulovlige transporten av våpen til Contras og transporten av narkotika fra Latin-Amerika til USA. Den uavhengige juristen Lawrence E. Walsh fikk hånd om en detaljert rapport om forbindelsene mellom en colombiansk narkotikasmugler og Southern Air Transport.¹² En pilot i Southern Air Transport, Mike Toliver vitnet om at han hadde møtt Rafael Quintero to ganger og returnert til USA med 25.000 pund (vel 11.000 kg) marihuana.¹³

- I januar 1983 overtalte to Contras-ledere i Costa Rica det amerikanske Justisdepartementet til å returnere overskudd fra narkotikahandel på mer

enn 36.000 US\$ til narkotikahandlerne Julio Zvala og Carlos Cabezas som en hjelp til Contras.¹⁴

- En narkotikakonge i Miami, Michael Palmer, fortalte under ed at State Departments «Nicaraguan Humanitarian Assistance Office» inngikk kontrakter med hans eget firma: Vortex Sales and Leasing, om humanitær hjelp til Contras til tross for at departementet visste at han drev med smugling. Palmer hevdet at han på grunn av sin kontrakt med State Department var i stand til å smugle marihuana for 40 millioner US\$ inn i USA i perioden 1977-1985.¹⁵

Våpensmugling: Iran – Contras-forbindelsen

Den vanligste formen for kriminalitet blant vestlige kapitalistiske stater i dag er ulovlig smugling av militære våpen. Det er nødvendig å repetere at vi bare er opptatt av de handlingene som er kriminelle i følge lovgivningen i det aktuelle landet. Hvis det er ulovlig å importere våpnene til USA, men lovlig å skipe dem ut fra Libya, ville vi ikke regne det som ulovlig å eksportere våpen fra Libya til USA. Derimot vil det være en statsorganisert forbrytelse hvis lovene i USA forbyr eksport av våpen og ammunisjon til en bestemt nasjon og deler av administrasjonen i USA likevel engasjerer seg i slik aktivitet.

Kongressen i USA vedtok lover som forbød CIA å sende våpen eller på annen måte å støtte Contras-terroristene i Nicaragua. CIA og Forsvarsdepartementet motsatte seg denne lovgivningen og så den som uforenlig med USAs interesser og uforenlig med president Reagans politikk om støtte til militære grupper som kjempet mot kommunisme og sosialisme. I tillegg satte en presidentordre forbud mot salg av våpen til Iran. Disse lovene underminerte Forsvarsdepartementets og CIAs langsiktige planer om å bekjempe kommunismen gjennom å støtte terroristgrupper. Flere muligheter sto åpne for de ansvarlige for anti-kommunist programmene. De kunne etterleve loven og vente på en lovendring. Å gjøre det ville imidlertid bety å tape terreng som det ville være vanskelig å vinne tilbake. De kunne appellere til private borgere om økonomisk støtte til anti-terror grupper, og de kunne finne ulovlige måter å fortsette støtten på.

Dilemmaet ble løst gjennom å institusjonalisere ulovlig virksomhet i organisasjonen. Våpen ble ulovlig sendt til Iran gjennom Israel. Fortjenesten fra disse våpensalgene ble så plassert på en CIA-kontrollert sveitsisk bankkonto og overført til Contras i Nicaragua. Salget av våpen til Iran og overføringen av profitten til Contras i Nicaragua var ulovlige handlinger utført av sentralt plasserte personer innen CIA, Forsvarsdepartementet, Det nasjonale sikkerhetsrådet og presidentens stab. En har også mistanke om at tjenestemenn i CIA og Forsvarsdepartementet ga ulovlige bidrag fra profitten av våpensalget til valgkampene til amerikanske politikere som støttet amerikansk intervensjon i Nicaragua.

Hvorvidt president Reagan og daværende visepresident Bush var delaktige eller informert, er fremdeles uklart. Hva som er klart i lys av den overveldende dokumentasjonen i Senatshøringer og fra rettsapparatet, er at denne delen av statsapparatet hadde overoppsyn og koordinerte fordeling og salg av våpen til Iran og til Contras i Nicaragua. Virksomheten var direkte i strid med loven som forbød våpeneksport til Iran, og med Boland-tillegget som gjorde det til noe kriminelt å forsyne Contras med våpen og penger.

Våpnene solgt til Iran fikk CIA fra Pentagon. Forsvarsminister Caspar Weinberger sørget for overføringen av våpnene fra hærens lager til CIA uten kongressens vitende fire ganger i 1986. Våpnene ble så overlevert til mellommenn, som den iranske våpenhandleren Yaacov Nomrodi, exil-armeneren og våpenhandler Manucher Ghorbanifar og den saudi-arabiske forretningsmannen Adman Khashoggi. Våpnene ble altså fløyet direkte til Contras, og penger fra våpensalget ble gjennom en avledningsmanøver stilt til rådighet for Contras krigføring. Det er også mye som taler for at denne «hemmelige gruppen» sammen med andre militære og CIA-representanter samarbeidet med narkotikasmuglere i Latin Amerika for å finansiere Contras i Nicaragua. I 1986 innrømmet Reagan-administrasjonen at Adolfo Chamorro's Contras gruppe, som var støttet av CIA, hjalp en colombiansk narkolanger til å smugle narkotika inn i USA. Chamorro ble arrestert i april 1986 som følge av dette. På samme tidspunkt som USA illegalt forsynte Contras med våpen innkjøpt med penger som i hvertfall delvis stammet fra salg av ulovlige narkotiske stoffer, så satte administrasjonen i gang en kampanje mot Sandinistene for deres påståtte involvering i narkohandel. To ganger i sitt ukentlige radioprogram i 1986 anklaget president Reagan Sandinistene for å smugle narkotika.

Iran er ikke det eneste landet som CIA og Forsvarsdepartementet har sendt våpen til de seinere årene. Det har også vært forbud mot eksport av militær teknologi til Sør Afrika. FNs våpenembargo fra 1963, som ble gjort til lov i 1978, satte forbud mot eksport av militært utstyr eller utstyr til politiet til regjeringen i Sør Afrika. Til tross for disse lovene ble varer på innenriksdepartementets våpenliste for 28,6 millioner dollar sendt til Sør Afrika. Varer for ytterligere 88 millioner dollar ble sendt i de første tre månedene i 1984. Det amerikanske CIA innrømmer å ha støttet opprørene i Angola og Mocambique, hvis utstyr ble brukt både av den sørafrikanske armeen og opprørstyrkene.

Krigen i Afghanistan

Alexander Cockburn og Jeffery St. Clair har i sin glimrende framstilling av CIA og andre statsorganers delaktighet i narkotikasmugling, pekt på at amerikansk støtte til mujahedin i Pakistan og Afghanistan igjen førte til en betydelig økning i produksjonen av opium og heroin. Gulbuddin Hekmatyar

var både en av de ledende medlemmene i mujahedin og en av de ledende heroinprodusentene i Midtøsten:

«Ved hjelp av våpen [skaffet av CIA] var Hekmatyar og hans menn i stand til å få kontroll over opiumsmarkene. Med våpen i hånd tvang de bøndene til å øke produksjonen [av opium]. De samlet inn den ubehandlede opiumen og transporterte den tilbake til Hekmatyars seks opiumsfabrikker i byen Koh-i-Soltan. En av Hekmatyars sterkeste rivaler i mujahedin, Mullah Nassim, kontrollerte markene med opiumsplanter i Helman-dalen og produserte 260 tonn opium pr. år. Hans bror, Mohammed Rasul, forsvarte denne formen for landbruk når han uttalte at: 'Vi må dyrke og selge opium for å kjempe den hellige krigen mot de vantro russerne.'»¹⁶

Rasuls forklaring går igjen i USAs rettferdiggjøring av delaktighet i kriminalitet, fra støtten til den italienske mafiaen under andre verdenskrig, via samarbeid mellom statsvirksomheter og kriminelle om snikmord, og til støtte av internasjonal narkotikahandel i Sørøst-Asia, Latin-Amerika, Afghanistan og Pakistan. Forbrytelsene skjer i navnet til beskyttelse av frihet, demokrati og kapitalisme.

Statsorganiserte attentater og mord

Politiske attentater og politiske mord er noe folk vanligvis forbinder med militærdiktaturer og tidligere europeiske monarkier. Politiske drap er imidlertid ikke begrenset til ekstraordinære historiske begivenheter, men har blitt et virkemiddel i internasjonal politikk, og involverer moderne nasjonalstater av mange ulike typer.

I 1960-åra hyret fransk etterretningstjeneste en mann ved navn Christian David for å myrde den marokkanske venstrelederen Ben Barka. Christian David var et av de internasjonale «spøkelses» med tilknytning til DEA, CIA og internasjonale våpensmuglere, sånne som Robert Vesco.

I 1953 organiserte og ledet CIA et statskupp i Iran som veltet den demokratisk valgte regjeringen til Mohammed Mossadegh som var blitt upopulær i USA da han nasjonaliserte utenlandsk eide oljeselskaper. CIA's kupp erstattet Mossadegh med Reza Shah Pahlevi som omgjorde nasjonaliseringen og med CIAs hjelp opprettet en av de mest ondskapsfulle hemmelige tjenestene i verden: SAVAK. I åra som fulgte myrdet sjahen og CIA-trente agenter tusener av iranske borgere. De arresterte nesten 1.500 mennesker hver måned, de fleste ble utsatt for umenneskelig tortur og ble straffet uten rettergang. Ikke bare var SAVAK-agentene trent av CIA, men det er også bevis for at CIA gav dem opplæring i torturteknikker.¹⁷

I 1970 gjentok CIA praksisen med å velte demokratisk valgte regjeringer som ikke var hundre prosent tilhengere av amerikanske investeringer. Da Salvador Allende var valgt til president i Chile, organiserte CIA et kupp som

veltet Allende. Han ble drept under kuppet sammen med den militært øverstkommanderende, general Rene Schneider. Etter at Allende var styrtet deltok CIA i treningen av agenter for Chiles hemmelige tjenester (DINA). DINA etablerte en drapsskvadron som kunne «reise hvorsomhelst i verden... for å utføre oppdrag, inkludert drap.»¹⁸ En av likvideringene utført av DINA var drapet på Orlando Letellier; Allende's ambassadør i USA og hans tidligere forsvarsminister. Letellier ble drept da en bilbombe blåste bilen hans i luften i Washington D.C.¹⁹

Andre blodige kupp som en vet har vært planlagt, organisert og gjennomført av USA-agenter, inkluderer kuppene i Guatemala, Nicaragua, den Dominikanske republikk og Vietnam. Amerikansk deltakelse i disse kuppene var aldri hjemlet i noen lov. Mordene, likvideringene og terrorist-handlingene som ledsaget kuppene, er ifølge lovgivningen i USA og de landene der de ble gjennomført, kriminelle handlinger.

Tidlig i 1956 leide CIA en gruppe attentatmenn for å drepe sjeik Fadlallah i Libanon. Sjeik Fadlallah ledet en gruppe shiamuslimer som kjempet om makten i Libanon. CIA mistenkte ham for å planlegge et angrep på noen amerikanske militærforlegninger. Likvideringsgruppen plantet en bilbombe som eksploderte og drepte 80 mennesker. Sjeik Fadlallah var ikke blant dem. Ikke noe sted i USAs lover er CIA eller noe annen del av statsapparatet gitt retten til å planlegge mord på borgere eller politiske ledere i andre land, unntatt i krigstid.

Selv om det ikke er endelig klarlagt, tyder flere forhold på at USA planla mordet på president Diem i Vietnam, Patrice Lumumba i Kongo og Trujillo i den Dominikanske republikk. Selv om ansvaret for disse mordene ikke med full sikkerhet kan plasseres hos amerikanske myndigheter, er det ingen tvil om ansvaret for forsøkene på å myrde Fidel Castro. Vitnemål i den amerikanske kongressen avslørte at CIA engasjerte mafialederen Sam Giancana fra Chicago, John Roselli fra California og Santo Trafficante jr. fra Florida i en sammensvergelse for å myrde Castro.

CIA er ikke alene om å pønse ut kriminelle konspirasjoner. The *Drug and Enforcement Agency* (DEA) organiserte en «Spesialgruppe» som fikk ansvaret for å utarbeide planer for drap på politiske ledere og forretningsfolk i andre land som var involvert i narkotikahandel. Mange av dem viste seg å være sentrale tjenestemenn og agenter i andre lands etterretningstjenester og industrifolk. Leder av gruppen var en tidligere CIA-agent, Lou Conein, også kjent som «svarte Luigi». Han forlot en stilling i det Hvite hus i 1972 for å organisere spesialgruppen innenfor DEA, og fikk med seg 12 paramilitære eksperter fra CIA på utlån til DEA. George Crile siterte en tjenestemann i DEA:

«I realiteten organiserte Conein et snikmord-program. Han var frustrert over at de store bakmennene var så beskyttet at de ikke ble tatt ... Møter

ble holdt for å bestemme hvem som skulle tas og hvilken mordmetode som skulle brukes.»²⁰

Criles påstander ble også støttet av den undersøkende journalisten Jim Hougan.²¹ Sammensvergelse for å gjennomføre mord er en forbrytelse. Det framgår av de offisielle dokumentene, inkludert vitnemål fra deltakere i tre sammensvergelses, at sammensvergelse for å gjennomføre mord ikke er uvanlig i USAs og andre lands etterretningstjenester.

Det er en forbrytelse å skjule kriminelle handlinger, men det er utallige eksempler på at CIA og FBI konspirerer for å hindre rettsforfølgelse av narkotikahandlere, mordere og leiemordere. I forbindelse med det tidligere nevnte drapet på Letellier, nektet både FBI og CIA å bidra til rettsforfølgelsen av DINA-agentene som myrdet Letellier.²² De samme organisasjonene var innblandet i å skjule de kriminelle aktivitetene til exilcubaneren Ricardo («Monkey») Morales. Mens han var ansatt av FBI og CIA plantet Morales en bombe på et Air Cuba fly fra Venezuela som drepte 73 mennesker. Politiet i Miami bekreftet Morales' påstand om at han handlet på ordre fra CIA.²³ Morales som ble arrestert for å se gjennom fingrene med smugling av 10 tonn marihuana, innrømmet at han var en CIA-agent som gjennomførte bombing, drap og snikmord. Han ble selv drept i en bar etter at han hadde gjort kjent at han arbeidet for FBI og CIA.

Oberst Muammar Quaddafi har på samme måte som Fidel Castro, vært mål for en rekke drapsforsøk fra USAs myndigheter. I følge *Washington Post* besto et plott i et forsøk på å lokke Quaddafi ut i en terroristaksjon i utlandet som ville gi et økende antall misfornøyde i hæren sjansen til å gripe makten. Eller et slikt eventyr i utlandet kunne få en av Quaddafis naboer, slik som Egypt eller Algerie, til å angripe Quaddafi militært.²⁴ CIA anbefalte å «stimulere» Quaddafis fall gjennom «å oppmuntre de misfornøyde elementene i den Libyske hæren som kan ansføres til mordforsøk».²⁵

Opposisjon mot regjeringens politikk kan være svært risikabelt, som miljøorganisasjonen Greenpeace oppdaget da den protesterte mot de franske atomprøvesprengningene i det sørlige Stillehavet. Greenpeace sendte sitt flaggskip til New Zealand med instruks om å seile inn i testområdet. Før skipet kunne komme på arenaen, ble det lokalisert i havn av fransk etterretningstjeneste og sprengt i lufta. Trykket fra eksplosjonen drepte en av mannskapet.

Andre statsorganiserte forbrytelser

Enhver del av statsapparatet er begrenset av lovgivning på visse fundamentale måter. Likevel eksisterer det strukturelle press som kan tvinge institusjoner til å sette seg ut over disse legale grensene. CIA har for eksempel ikke adgang til å drive etterretning innenlands. Til tross for dette

har CIA åpnet og fotografert posten til over en million privatpersoner, tatt seg ulovlig inn i boliger og drevet elektronisk overvåkning av hjem.²⁶

Deler av statsapparatet kan heller ikke lovlig utføre eksperimenter på mennesker som bryter med menneskerettene eller setter personers liv i fare. Men CIA foretok eksperimenter på intetanende borgere ved å hyre prostituerte som skulle gi narkotiske stoffer til sine kunder. CIAs egne leger og psykologer observerte effektene av narkotikaen gjennom toveisspeil i dyre leiligheter innredet for de prostituerte av CIA. Minst ett av ofrene for disse eksperimentene døde, og andre gjennomgikk betydelige traumer.²⁷

Det mest åpenbare bruddet på menneskerettighetene fra noen føderal institusjon, er FBI's program for kontraspionasje, kjent som COINTELPRO. Programmet tok sikte på å forstyrre, trakassere og diskreditere grupper som FBI mente var «uamerikanske» av en eller annen grunn. Slike grupper innbefattet blant annet Borgerrettsbevegelsen, antikrigsbevegelser, menneskerettighetsgrupper, og en rekke andre lovlig dannede foreninger hvis synspunkter sto i opposisjon til deler av USAs offisielle politikk.²⁸ Da COINTELPRO ble avslørt, ble den oppløst. Det er likevel mye som tyder på at overvåkingen av amerikanske borgere ikke stoppet med avviklingen av COINTELPRO, men at den fortsetter den dag i dag.²⁹

Diskusjon

Andre steder har jeg foreslått en generell teori for å forklare variasjoner i typer og hyppighet av forbrytelser.³⁰ Utgangspunktet for teorien er antakelsen om at enhver epoke inneholder politiske, sosiale og økonomiske relasjoner med innebygde motsetninger som skaper konflikter og dilemmaer menneskene prøver å løse. Motsetninger innebygd i statsordningen skaper forhold som gjør at tjenestemenn ofte bryter lovene. Statsansatte arver lover som de ikke har skapt selv, og som er resultatet av tidligere forsøk på å løse strukturelle motsetninger gjennom lovgivning.³¹ De nedarvede lovene representerer samtidig det fundamentet av legitimitet som statens autoritet hviler på. Disse lovene er også grunnlaget for statens forsøk på å kontrollere andres atferd og rettferdiggjør bruken av vold for å nå dette målet.

England kunne ikke i det sekstende århundre ha vedtatt lover som tillot engelske sjørøvere, men fordømte som kriminelle sjørøvere med tilhørighet i andre land. På samme måte ville det underminere USAs ideologiske og politiske posisjon å legalisere terrorhandlinger begått av amerikanske tjenestemenn og samtidig fordømme og straffe andres terrorisme.

Loven er et tve-egget sverd. Den skaper en ny type konflikter når den forsøker å løse andre konflikter. Å vedta en bestemt lov eller et sett av lover kan redusere konflikter og fremme statens kontroll, men den begrenser også statens mulighet for legal aktivitet på andre områder. Statstjenestemenn er derfor ofte fanget mellom motstridende krav når de blir hemmet av en

lovgivning som påvirker andre mål og krav som stilles til dem eller deres oppfatninger av statens beste. Det er derfor en motsetning mellom legale forskrifter og statsapparatenes felles målsetting. Ikke alle som utsettes for dette dilemmaet, vil velge å bryte loven, men noen vil. De som gjør dette, er overtredere, men de er ikke årsak til den vedvarende statsorganiserte kriminaliteten.

Da Spania og Portugal begynte å utbytte naturressursene i Amerika og Asia, var andre europeiske nasjoner raske til å se implikasjonene for deres egen makt og suverenitet. Frankrike, England og Nederland var mektige nasjoner, men ikke mektige nok til å utfordre Spania og Portugal direkte. Dilemmaet for disse nasjonene var hvordan de skulle få del i rikdommene og samtidig begrense Spanias og Portugals makt uten å gå til krig. Samarbeid med pirater sto fram som en mulighet. Samarbeidet med piratene forutsatte samtidig brudd på egne og andre nasjoners lover. På denne måten organiserte statene kriminalitet i vinnings hensikt uten å underminere sitt eget krav til legitimitet eller evne til å fordømme og straffe piratvirksomhet mot dem selv. Det bør sies at noen monarker i det sekstende og syttende århundre (for eksempel James I i England) nektet å samarbeide med pirater uansett hvor profitabelt det ville vært for kronen. På samme måte har ikke alle ansatte i CIA eller NSC organisert kriminell virksomhet i et forsøk på å nå statens mål.

Incentivet til kriminalitet for de europeiske statene som engasjerte seg i piratvirksomhet, var behovet for å akkumulere kapital i de tidlige faser av kapitalismens utvikling. Men statsorganisert kriminalitet forsvant ikke med etableringen av kapitalismen som det dominerende økonomiske systemet i verden. Snarere er det slik at statsorganisert kriminalitet fortsatt har sin rot i det vedvarende behovet for kapitalakkumulasjon i moderne stater, uansett økonomisk system.

I et sosiologisk perspektiv er de sentrale trekkene ved statsorganisert kriminalitet i den moderne verden identiske med hovedtrekkene ved statsorganisert kriminalitet i de tidligere fasene av kapitalistisk utvikling. I dag organiserer stater smugling, snikmord, hemmelige operasjoner og konspirasjoner for å angripe borgere, politiske aktivister, og politiske ledere som oppfattes som en trussel. Disse handlingene er like ulovlige i de statene som iverksetter dem som den piratvirksomheten de europeiske statene var medskyldige i.

På det mest abstrakte nivået er motsetningene som skaper statsorganisert kriminalitet i dag, de samme som de som fremmet piratvirksomhet i Europa på sekstenhundretallet. Akkumulering av kapital bestemmer en nasjons makt, rikdom og overlevelse i dag som det gjorde for 300 år siden. Staten må skape et klima og et sett av internasjonale forbindelser som fremmer akkumulasjon om den skal lykkes. Statstjenestemennene vil bli vurdert ut fra om de klarer å skape slike forhold.

Men motstridende ideologier og krav er selve kjernen i en statsdannelse. Lovene i enhver nasjon hindrer tjenestemennene å maksimere vilkårene for kapitalakkumulasjon samtidig som de tilrettelegger denne prosessen. Lover som forbyr drap og våpensmugling gjør det mulig for regjeringer å kontrollere disse aktivitetene når de truer statens interesser. Når slike lover ikke tjener statens interesser, er det samtidig et press som får enkelte tjenestemenn til å handle kriminelt. Senator John Kerry leder i Senatets utenrikskomites underkomite om terrorisme, narkotika og internasjonal handel, uttrykte det slik i en debatt om forholdet mellom NSC, CIA og narkotikatrafikken: «å stoppe narkotikasmuglingen til USA har vært et sekundært mål i USAs utenrikspolitikk. Det har gjentatte ganger blitt satt til side til fordel for andre politiske mål.»³² Han kunne lagt til at engasjementet i narkotikasmugling og våpenhandel har vært en pris myndighetene selv har vært villige til å betale for å nå disse «andre» målene.

Disse motsetningene skaper konflikter mellom nasjonalstater så vel som internt mellom deler av statsadministrasjonen. I dag ser vi nasjoner som Tyrkia, Bolivia, Colombia, Peru, Panama og Bahamas oppmuntre eksport av ulovlig narkotika mens det fordømmes offisielt. Samtidig tar andre deler av statsadministrasjonen del i eksport og import av illegale våpen og narkotika for å finansiere undergraving og terrorhandlinger. Regjeringen planlegger og utfører snikmord og andre ulovlige handlinger mot sine egne borgere for å «forsvare demokratiet», samtidig som de støtter de minst demokratiske institusjoner en kan tenke seg. I denne prosessen gjøres ingenting med de underliggende motsetningene, og prosessen går videre i det uendelige.

En rapport fra det amerikanske State Department illustrerer kanskje det logiske sluttpunktet for statsorganisert kriminalitet i den moderne verden.³³ I denne rapporten tilbyr State Department seg å stoppe den ulovlige aktiviteten rettet mot Nicaragua i bytte mot innrømmelser fra Nicaragua. Tre hundre år tidligere undertegnet England, Frankrike og Spania en avtale om å undertrykke piratvirksomhet mot de andre i bytte for visse garantier om økonomisk og politisk suverenitet.

Konklusjon

Data om statsorganisert kriminalitet i samtiden er ikke lett tilgjengelig. Dataene jeg har samlet, stammer fra kilder som må behandles med forsiktighet. Offentlige høringer, rettssaker, intervjuer, nyhetsartikler og historiske dokumenter reiser problemer knyttet til validitet og pålitelighet. Problemene er ikke større her enn i andre deler av samfunnsvitenskapene, men det endrer ikke det faktum at det er rom for feil når kildene tolkes. Det vil kreve betydelig fantasi og edruelighet å gjennomføre forskning på dette området og å bygge opp en database som teoretiske formuleringer kan bli testet mot og videreutviklet på grunnlag av.

Vi må studere ulike politiske, økonomiske og sosiale systemer i ulike historiske epoker for å avdekke hvorfor visse former for sosial organisasjon har større sannsynlighet for å utvikle statskriminalitet enn andre. Vi må utforske muligheten for at enkelte deler av statsapparatet er mer tilbøyelig til å delta i kriminalitet enn andre. For eksempel virker det sannsynlig at statsvirksomheter som kan skjule sin aktivitet fra offentlig innsyn er mer tilbøyelige til å delta enn de statsvirksomheter hvis aktivitet er offentlig. Dette prinsippet kan også gjelde hele nasjonalstater: jo åpnere samfunn, desto mindre sannsynlig er det at statsorganisert kriminalitet blir institusjonalisert.

Det er også viktige paralleller mellom statsorganisert kriminalitet og kriminaliteten i politiet og ordensmakten generelt. Lokale politiavdelinger som finner det mer tjenlig å samarbeide med lokale forbryterorganisasjoner enn å bekjempe dem, tilpasser seg sine egne spesielle motsetninger, konflikter og dilemmaer.³⁴ En undersøkelse av de teoretiske konsekvensene av disse likhetstrekkene kan gi interessante resultater.

Spørsmålet om statsorganisert kriminalitet aktualiserer spørsmålet om hvordan kriminalitet skal defineres på en fruktbar vitenskapelig måte. I denne analysen har jeg akseptert den konvensjonelle definisjonen av kriminalitet som handlinger som bryter med lovene. Denne definisjonen har åpenbare begrensninger, og studiet av statsorganisert kriminalitet kan fremme utviklingen av en mer anvendelig definisjon gjennom å sette søkelyset på sammenhengen mellom kriminalitet og lovgivingsprosessen.³⁵ I det minste tjener studiet av statsorganisert kriminalitet som en påminner om at kriminalitet er et politisk fenomen og må analyseres som det.

Oversatt av Anders Todal Jensen

NOTER

- 1) K. R. Andrews: *English Privateering Voyages to the West Indies 1598-1695*. Ser. 11, vol. 111, Hakluyt Society, London 1959. K. R. Andrews: *The Last Voyage of Drake and Hawkins*, Cambridge University Press, New York 1971.
- 2) Joel Best: *Licensed to Steal: A sociology of English Piracy, 1550-1750*. Upublisert manuskript, 1981.
- 3) Andrews, 1959, op. cit., British Museum: *Sir Francis Drake*, British Museum Publications, London 1977. A.J. Collins: *Newles and Plate of Queen Elisabeth I. Harley MS 1650 and Stone MS 555*. London 1955. Robert de La Croix: *John Paul Jones*. Frederik Muller, London 1962. A.O. Exquemling: *De Americanaenshe Zee-Roovers. MS. 301*. British Museum, London 1670. Lane-Poole: *The Barbary Corsairs*, T. Fisher Unwin, London 1890. Louis LeGolf: *The Manuscripts of Louis LeGolf alias Borgnefesse*. British Museum, London 1680.
- 4) William J. Chambliss: «State Organized Crime» Paper delivered at the American Society of 3. Criminology, November 1986.

- 5) LeGolif, op.cit.
- 6) British Museum, 1977, op. cit.
- 7) Julian S. Corbett: *Drake and the Tudor Army*. 2 vols, Longmans, Green, London 1898. Julian S. Corbett: *Paper Relating to the Navy during the Spanish War, 1585-1587*. Vol. 11. Navy Records Society, London 1898.
- 8) Op. cit.
- 9) Robert C. Ritchie: *Captain Kidd and the War Against the Pirates*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1986.
- 10) C. M. Senior: *A Nation of Pirates: English Piracy in its Heyday*, David and Charles Newton Abbot, London 1976.
- 11) *New South Wales Federal Parliament Report*. 1982.
- 12) *The Washington Post*, 20. 1. 1987.
- 13) *The Guardian*, 31. 12. 1986.
- 14) Gary W. Potter og Bruce Dullington: *Drug Trafficking and the Contras: A Case Study of State-Organized Crime*. Paper presented at annual meeting of the American Society of Criminology, Montreal 1987.
- 15) *The Guardian*, 15. 4. 1988.
- 16) Alexander Cockburn og Jeffery St. Clair: *White out: The CIA, Drugs, and the Press*. Verso, New York 1998, s. 264.
- 17) Seymour Hersh: «Ex-analyst says CIA rejected warning on Shah». *The New York Times*. January 7:A10 1979. Sitert i Piers Beirne og James Messerschmidt: *Criminology*. New York: Harcourt' Brace Jovanovich, 1991.
- 18) John Dinges og Saul Landau: *Assassination on Embassy Row*, McGraw-Hill, New York 1980, s. 239.
- 19) John Dinges og Saul Landau: «The CIA's link to Chile's plot». *The Nation*, 1982, June 12:712-713.
- 20) *Washington Post*, 13. 6. 1976.
- 21) Jim Hougan: *Spooks: The Haunting of America-The Private Use of Secret Agents*, William Morrow, New York 1978, s. 132.
- 22) Dinges og Landau, 1980, op. cit., s. 208-209.
- 23) Penny Lernoux: «The Miami connection». *The Nation*, February 18, 1984, s. 186-198.
- 24) *Washington Post*, 14. 4. 1986.
- 25) *The Guardian*, 20. 11. 1985.
- 26) Rockefeller Report: *Report to the President by the Commission on CIA Activities within the United States*. Government Printing Office, Washington. D.C 1975, s. 101-115; og Michael Parenti: *Democracy for the Few*. St. Martin's, New York 1983, s 170-171.
- 27) Jack Anderson og Lee Whitten: «The CIA's 'Sex squad'» *The Washington Post*, June 22:B13 1976; John M. Crewdson og Jo Thomas: «Abuses in testing of drugs by CIA to be panel focus.» *The New York Times*, September 20. 1977; John Jacobs: «The diaries of a CIA operative.» *The Washington Post*. September 5:1 1977; John Jacobs: «Turner cites 149 drug-test projects.» *The Washington Post*, August 4:1 1977.
- 28) Church Committee: *Intelligence Activities and the Rights of Americans*. Government Printing Office, Washington, D.C. 1976.

- 29) Lloyd Klein: *Big Brother Is Still Watching You*. Paper presented at the annual meetings of the American Society of Criminology, Chicago, November 12. 1998.
- 30) William J. Chambliss: *Exploring Criminology*. Macmillan, New York 1988.
- 31) William J. Chambliss: «On lawmaking». *British Journal of Law and Society* 1980, 6:149-172. William J. Chambliss og Robert B. Seidman: *Law, Order and Power*. Rev. ed. Addison-Wesley, Reading, Mass 1982.
- 32) Senate Hearings: *Senate Select Committee on Assassination, Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*. Interim Report of the Senate Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities. 94th Cong., 1st sess., November 20. 1986. Government Printing Office, Washington, D.C.
- 33) U.S. Department of State: *Revolution Beyond Our Border: Information on Central America*. State Department Report N 132. U.S. Department of State Washington, D.C. 1985.
- 34) William J. Chambliss: *On the Take: From Petty Crooks to Presidents*. Revised ed., Indiana University Press, Bloomington 1988.
- 35) Herman Schwendinger og Julia Schwendinger: «Defenders of order or guardians of human rights.» *Issue in Criminology*. 1975, 7:72-81.

Helga Cremer-Schäfer/Heinz Steinert

Straflust und Repression

Zur Kritik der populistischen Kriminologie
(einsprüche Band 8)

286 S. – DM 39,80
ISBN 3-89691-431-6

Erschienen: Sept. 1998

Im öffentlich gehandelten Wissen über Kriminalität setzen heute Parolen wie "Kriminalität ernst nehmen" oder "Opfer schützen statt Täter hätscheln" oder "Aufräumen wie in New York" der Analyse staatlichen Strafens enge Grenzen. Das gut eingespielte Autorenteam geht die Kritik dieses Wissens an mit Fragen nach den Kategorisierungen von Menschen, die die Institution "Verbrechen & Strafe" anbietet, mit Fragen nach den ideologischen Strategien in öffentlichen Diskursen über "Kriminalität" und "Gewalt" sowie mit Fragen nach den Bedingungen in Produktionsweise und Sozialstruktur, die staatliches Strafen zivilisieren und zurückdrängen oder es (wieder) entgrenzen. Damit bieten sie einen heute bitter nötigen Ansatzpunkt für ein realistisches, weil reflexives Nachdenken über "Verbrechen & Strafe".

Zu den AutorInnen: *Helga Cremer-Schäfer*, geb. 1948, Professorin für Erziehungswissenschaften an der J.W.Goethe-Univ. Frankfurt; *Heinz Steinert*, geb. 1942, Professor für Soziologie an der J.W.Goethe-Univ. Frankfurt und Leiter des Instituts für Rechts- und Kriminalsoziologie in Wien.

Westfälisches Dampfboot
D-48145 Münster

Edward J. Nell

NARKOTIKAMARKEDETS DYNAMIKK

Kokain og heroin har vært forbudt i USA siden 1916, marihuana siden 1937, og mange andre narkotiske stoffer iallfall siden president Nixon startet «krigen mot narkotika». Likevel er narkotika i mer omfattende bruk enn noen gang. Noen narkotiske stoffer brukes i økende grad, samtidig som forbruket av alkohol og tobakk er synkende. Dette paradokset har sitt opphav i narkotikamarkedets natur. Det er en følge av dynamikken i forholdet mellom tilbud og etterspørsel på dette markedet. I denne artikkelen vil jeg argumentere for at forsøket på å utrydde narkotika ikke bare *må* slå feil; sannsynligvis vil det faktisk føre til utvidelse av markedet!

I virkeligheten er ikke «krigen mot narkotika» noen krig i det hele tatt. Hvor mye den enn er basert på moralske og politiske imperativer, og selv om den føres ved hjelp av politi, militærvesen og domstoler, er den like fullt et forsøk på å oppnå et *økonomisk* resultat, nemlig innsnevring av et marked slik at det til slutt forsvinner. Et slikt resultat kan man bare oppnå ved å velge politiske tiltak som fungerer i vekselvirkning med det markedet man sikter seg inn mot. Resultatet vil avhenge både av markedet og av de politiske tiltakene. Men faktum er at «krigen mot narkotika» skaper resultater som er nesten helt motsatte av de man ønsker å oppnå.

Jordbær-eksemplet

Hvordan kan et marked øke i omfang når det er uttrykkelig forbudt? Følgende eksempel kan illustrere dette: Anta at regjeringen, som en reaksjon på omfattende politisk press, vedtar å fjerne markedet for jordbær, selv om jordbær er et populært produkt. Dette er ikke noen fleip! Noe liknende skjedde faktisk under den andre verdenskrig. Jord, arbeid og gjødsel måtte forbeholdes produksjon av de jordbruksproduktene som hadde avgjørende betydning for krigsinnsatsen. Jordbær og andre luksusprodukter innen hagebruket ble bannlyst. Man tillot begrenset produksjon under oppsyn, men distribusjonen var under regjeringens kontroll. Et lite svart marked utviklet seg, men generelt sett var kontrollen effektiv.

Hva var betingelsene for effektiv kontroll? For det første var det enighet om politikken og skepsis til svarte markeder – det fulgte ingen glans, ingen raske sportsbiler eller gullkjeder ved det å være jordbærlander. I en krigssituasjon med full sysselsetting fantes det heller ikke noe stort antall arbeidsløse som ivret etter å begynne med jordbæromsetning. For det andre kunne man kontrollere de viktigste innsatsfaktorene. I en krigssituasjon

kunne myndighetene rekvirere jordbruksområder og bestemme hva som skulle dyrkes der. Gjødning var også rasjonert. Gjennom kontroll av sentrale, knappe innsatsfaktorer etablerte man kontroll over den faktiske produksjonen. Det var selvsagt mulig å dyrke jordbær i all hemmelighet på avgrensede, kontrollerte (men marginale) jordområder, uten gjødning, eller ved bruk av gjødselerstatninger. Men dette var kostbar og arbeidsintensiv produksjon, og bærene smakte ikke spesielt godt. Dessuten var det kostbart å operere i det svarte markedet. Dette markedet fikk lite omfang og var upålitelig fordi etterspørselen etter jordbær er svært prisfølsom. (Dette er i realiteten nøkkelpunktet.) Ved å kontrollere innsatsvarene begrenset man tilførselen og økte produksjonskostnadene. Dette ble styrket av politiaksjoner, bøter og straff for dem som ikke dyrket jorda eller brukte ressursene slik det var foreskrevet. Denne strategien førte til at prisene økte så kraftig at etterspørselen i stor grad ble eliminert.

Narkotika er ikke jordbær

Ingen av disse betingelsene er oppfylt i narkotikaomsetningen. For det første er den offentlige mening helt i utakt med presset innad i ungdomsmiljøene. Et flertall innen befolkningen anser narkotika som et problem, ja, som et onde. Men en like stor (og kanskje overlappende) gruppe setter pris på slike stoffer som avkobling. For noen er de endog blitt absolutt nødvendige.

Et flertall støtter forbud, men de gjør det ikke unisont. *Ja* – la oss bli kvitt disse stoffenes svøpe, men *nei* – vi tolererer ikke at politiet slår inn låste dører midt på natta. Og *nei* – vil tillate ikke narkotikaavsnittets innsyn i våre bankkonti eller i kroppens hulrom, ei heller at de tvinger folk til å avgi urin- eller blodprøver. Narkotika er et onde, men å oppfordre barn til å angi sine foreldre er et like stort onde. Narkotikamotstanderne er uenige i hvor mange sivile friheter vi skal oppgi – de rettighetene vi har til et privatliv og til å treffe våre egne beslutninger. Selvsagt er det mange som betrakter hele «krigen mot narkotika» ikke bare som et forferdelig sløseri med tid og penger, men som et lumskt angrep på individuelle rettigheter. Det finnes kort sagt ingen enighet.

Videre er det umulig å manipulere tilbudet gjennom kontroll av arbeidskraft eller andre innsatsfaktorer. Vi lever ikke i en krigssituasjon. Det er overproduksjon i USAs jordbruk, så jord er ingen knapp ressurs. Omsetningen av kunstgjødning blir ikke kontrollert, og tilbudet er rikelig. Noen jordbruksregioner er dessuten mer enn fornøyd med å produsere et lett omsettelig produkt som marihuana. Arbeidsløse ungdommer i ghettoen (og i forstadsområdene, for den saks skyld) tiltrekkes av glamorøst arbeid som gir store inntekter. At gesjeften er farefull gjør den bare enda mer tiltrekkende. Selv sekretærer, lærere, lovende aksjemeglere eller kontomedarbeidere på Wall Street er villige til å ta en sjanse som gir ekstra penger eller å foreta en dekk-

operasjon for innflytelsesrike folk. Det synes knapt å finnes noen effektiv måte å forby distribusjonen på.

Når det gjelder tilførselen av narkotika, så dyrkes kokain, opium og om lag tre fjerdedeler av USAs marihuanaforbruk utenfor landets grenser. Forsøk på å stanse produksjonen møter uoverstigelige vansker. Tar man Peru som eksempel, så har man der ikke bare *Sendero Luminoso* (geriljaen), men også de peruanske bøndernes sta opposisjon. I Colombia har verken hæren eller politiet noen som helst kontroll over kokain eller marihuana, og de har heller ikke vært i stand til å beseire den lokale geriljaen. Burmas produksjon av opium har i hele etterkrigstiden vært kontrollert av kinesiske nettverk, de såkalte krigslordene. Nå og da avsløres et laboratorium i jungelen, og det skrytes høylydt. Men når man ser hva profitten er på et enkelt smuglertokt, er det åpenbart at slike avsløringer og konfiskeringer er bare dråper i havet.

Oppdemning mot import har så langt vist seg umulig, gitt USAs størrelse, lengden på grense- og kystlinjer, luftrommets omfang, og det faktum at heroin og kokain har lite volum og ekstremt høy verdi. Dessuten: selv om politiet klarer å nedkjempe et smuglernetttverk, så venter andre på sidelinja og tar raskt den ledige plassen i markedet. Det er stort sett umulig å redusere tilførselen. På stadig nye måter kommer produktene fram til salgsleddet. Narkotikakrigerne kan i høyden øke kostnadene for de som tilbyr stoffene i USA.

Hva med etterspørselen? Kan den reduseres? I eksemplet med jordbær ble det ansett som upassende, ja sågar kanskje usømmelig, å benytte seg av det svarte markedet. «Profittthunger» ble fordømt i brede kretser. I tilfellet narkotika, får omgangen med langerne et snev av glamour. Litt luksus og sløsing er hipt. Ingen fest i New York – slik var det i det minste for få år siden – var fullkommen uten et rom der store pengesedler lå godt sammenrullet på svakt støvede speil. Slik etterspørsel kan ikke fjernes med propaganda forkledd som folkeopplysning.

Etterspørselen etter narkotiske stoffer er ikke prisfølsom; den er meget «uelastisk», som det heter i økonomenes språk. Prisen på marihuana midt på 1990-tallet er ti ganger så høy som midt på 1970-tallet, men konsumet har holdt seg konstant. Dette kan indikere et svakt fall i etterspørsel pr. innbygger. Samtidig må vi imidlertid huske at marihuanaen er blitt sterkere, iallfall den som produseres innenlands. Men dersom det er riktig at etterspørselen pr. innbygger har falt svakt, avspeiler dette sannsynligvis et generelt skift i konsumet blant helsebevisste unge voksne sent på 1980-tallet. Etterspørselen etter narkotika er i stor grad avhengig av sosiale og kulturelle faktorer, og påvirkes ikke særlig mye av prisvariasjoner.

Hvordan markedet fungerer

Økonomisk formulert har vi på den ene siden uelastisk etterspørsel, og på den andre siden en elastisk produksjon til meget lave kostnader, men med et uflexibelt, kostnadskrevende distribusjonssystem. Hvordan fungerer dette markedet?

Pris og omsatt mengde fastsettes vanligvis på en interessant måte. Produksjonen er elastisk og billig, så vi forventer at produsert mengde tilpasser seg markedet. Men prisen blir hovedsakelig bestemt av distribusjonssystemets faste kostnader! Disse kostnadene, sammen med et profitt-påslag, må spres over hele den omsatte produktmengden og legges til produksjonskostnadene. Hvis den avsatte mengden viser seg å være lav, spres de faste kostnadene over et lite antall enheter, og enhetsprisen må bli høy. Men hvis den solgte mengden øker, kan enhetsprisen ligge lavere og fortsatt dekke de faste kostnadene. Leverandørens problem er derfor å bestemme hvorvidt dette forholdet mellom omsatt mengde og den prisen som må kreves for å dekke kostnadene, ligger innenfor mulighetsrommet som defineres av markedets etterspørselsside.

Ved en politioffensiv rammes leverandørene av økte kostnader. Det kan dreie seg om tap grunnet konfiskerte varer eller utgifter til juridisk hjelp. Skjerpet overvåking kan presse smuglere til investeringer i nye båter og fly og/eller til økte utgifter til beskyttelse og bestiktelser. Leverandørene må dekke nye kostnader og avsette ytterligere fond for å ta høyde for større risiko. Med mindre man iverksetter et eller annet tiltak for å motvirke kostnadsøkningen, må prisen økes. Det er viktig å merke seg at strengere håndhevelse av loven virker til å øke kostnader og priser. Det fører ikke til noen sterk reduksjon av tilbudet, unntatt i korte perioder og i spesifikke markeder. Omfattende avbrudd i tilbudet over lengre tid har vært unntaket, ikke regelen. Inngrep fra ordensmakten stanser sjelden mer enn 10 % av narkotikatrafikken.

Men anta at myndigheter og politi trappet sin offensiv ytterligere opp? Gjennom en vedvarende opptrapping, kommer man til et punkt der man har eliminert nok tilførsel og arrestert nok langere til at prisene stiger til et nivå der markedet ikke lenger har råd til produktet. Dette støttes også av økonomisk analyse; «etterspørselen er mer elastisk på lang sikt». Hvis det høye prisnivået fastholdes lenge nok, begynner etterspørselen å synke. Forvitringen av markedet har da begynt.

Men dessverre overser denne analysen et åpenbart punkt. Dersom tilbudet virkelig ble drastisk redusert og prisene skjød i været, ville man friste nye leverandører til å gå inn i markedet. Etablerte leverandører har gjerne forsvart sine områder mot inntrengere gjennom bandekriger. Dersom mer aktive politimyndigheter bryter opp eksisterende bander, så er kysten klar for nye forbryterspirer. Enda verre er det at dersom man virkelig lykkes i å tette

grensene (slik at prisene øker kraftig), legger man samtidig veien åpen for at innenlandske illegale laboratorier kan fylle opp markedet med kjemisk produserte stoffer, såkalte «designer drugs». Profitten vil dessuten fortsatt ligge på et høyt nivå fordi – som vi tidligere har vist – etterspørselen etter narkotika ikke synker raskt, selv ved meget høye priser.

De fleste analyser av «narkotikaproblemet» har dreiet seg om selve stoffene, om de som bruker og misbruker disse, og om hvordan loven skal håndheves. I den grad man i det hele tatt diskuterer narkotikamarkedenes økonomi, har man brukt enkle (ja, helt karikerte) begreper om tilbud og etterspørsel, som en ren etterrasjonalisering, for å støtte påstanden om at en politioffensiv til slutt vil gi resultater. Man har argumentert i tre steg. Først vurderer man tilbud og etterspørsel i en situasjon uten noen håndhevelse av loven. Man konstaterer at med lave kostnader vil tilbudsprisene også ligge lavt. I utgangspunktet vil etterspørselen ikke være særlig stor, siden den – som økonomene sier – er «uelastisk». Men ettersom tiden går, tiltrekker de lave prisene seg mer og mer etterspørsel. Dette reflekterer det faktum at etterspørselen er mer fleksibel på lang sikt. Ved annet trinn innfører man håndhevelse av loven. Dette fører til en kraftig økning i kostnadene ved å levere til markedet. Det reduserer også, ikke dramatisk men merkbart, den mengde som tilføres markedet. Den pris leverandørene krever, øker som følge av disse to faktorene. Det fører først til en svak reduksjon av etterspørselen, deretter en kraftigere svekkelse over tid. Tredje steg består så i å sammenlikne de to tilfellene. Konklusjonen er at håndhevelse av loven på lang sikt vil hindre at narkotikamisbruket øker, og faktisk vil redusere det, sammenliknet med det antatte utgangspunkt. Med andre ord: Hvis prisen er lav forventes langsiktig økning i etterspørselen; hvis prisen er høy, vil man på lang sikt få redusert etterspørsel.

Økonomene kaller det tredje steget for «komparativ statikk» – sammenlikning av to forskjellige «likevekts»-tilstander i et marked. Men ved slik sammenlikning av to likevektsposisjoner analyseres markedet under den forutsetning at alle selgere og kunder vet akkurat hva de bør gjøre, og at de uten noen vanskeligheter eller friksjoner iverksetter de best mulige strategiene. Dessuten tar sammenlikningen bare hensyn til det som skjer i likevekt. Hvordan markedet oppfører seg utenfor likevekt, er en helt annen historie. Ut fra en sammenlikning av likevektsposisjoner er det derfor umulig å trekke noen som helst konklusjoner om hva som skjer ved skjerpet håndhevelse av loven. Dette blir et nytt element som forstyrrer alle tidligere kalkyler og tvinger markedsaktørene til å revurdere sine strategier. Med andre ord skaper det en situasjon som er ute av likevekt og som svekker enhver konklusjon som er trukket på basis av likevektsanalyse!

Æsops analyse

Kanskje en fabel kan hjelpe. Anta at vi har to like store øyer. Begge råder over samme ressurser, folkemengden er like stor, og de to folkene har samme kultur. Lønninger, priser, produksjonsmetoder og andre økonomiske forhold er identiske på de to stedene. Men på en av disse øyene – High Rocks – er vanedannende narkotiske stoffer legale, og de har alltid vært det. På den andre øya – Straight Plains – er slike stoffer forbudt og har alltid vært det. I følge den tradisjonelle analysen vil prisene på stoff være lave på High Rocks; og siden det finnes leverandører overalt, vil store deler av befolkningen være avhengige av stoff. På Straight Plains vil prisene i det svarte markedet være astronomiske; og siden stoff knapt kan skaffes, er det få som er bruker slikt. Svært få er i det tilfellet avhengige. Straight Plains vil selvsagt framstå som ren, velhavende og sunn, med pene gater og hvitvaskede hus, mens High Rocks er ustelt og nedslitt, og alle går på sosialhjelp mens næringslivet neglisjeres.

Dette er en parodi, men bare av det tradisjonelle synet. Det at narkotiske stoffer er legalt tilgjengelige betyr ikke at de fleste bruker dem. Det er færre misbrukere pr. innbygger i Nederland enn i USA. Opplysningskampanjer om farene ved narkotika skjerper folks oppmerksomhet, merking kan sikre at konsumentene vet at et produkt er vanedannende, skatter kan holde prisnivået høyt og sikre finansiering av behandlingstilbud, og lisensordninger kan begrense tilgjengeligheten. Sosiale sedvaner og etablering av soner kan begrense konsumet til bestemte tidspunkter, steder og anledninger. Begrenset legalisering, koblet med markedskontroll, kan begrense den sosiale skaden.

Men anta at vi godtar det tradisjonelle bildet – kunne High Rock foreta en opprenskning og bli helt lik Straight Plains ved å forby narkotika? Kunne de bevege seg fra en posisjon med lav pris og høyt konsum til en posisjon med høy pris og lavt konsum? La oss forestille oss situasjonen like etter at lovene er vedtatt og håndhevelsen har begynt. De narkomane blir desperate ettersom knappheten tiltar. Prisene stiger, og de som unngår politiaksjonene høster enorme profitter. Gjennom arrestasjoner blir leverandører fjernet fra markedet. Men det åpner samtidig muligheten for at nye leverandører kan tre inn. De dyktigste og mest kreative entreprenørene unngår lovens lange arm og utvikler nye nettverk for å spre stoffet. Siden de innkasserer enorme profitter kan de bestikke politiet og etablere sine egne private armeer. De dyktigste leverandørene står plutselig i en situasjon der både incentiver, muligheter og finanser gjør dem i stand til å gjøre et kupp!

Den dynamiske prosessen

Vi ser at det å stramme skruen er et spørsmål om aksjon og reaksjon – det økonomene kaller en «dynamisk prosess». I den konvensjonelle argumentasjonen tas ikke dette skikkelig hensyn til. Dersom det ser ut til at kostnadene

ved politiaksjoner kommer til å øke, vil markedet reagere. Første spørsmål: Er tiltakene alvorlig ment, eller bare et spill for media? Hvis det siste er tilfelle, kan langerne nøye seg med å ligge lavt i terrenget en tid. Men hvis det dreier seg om en langsiktig skjerpning, må langerne reagere. Både de og politiet står da overfor et økonomisk dilemma: Hvor stor bestikkelse og/eller hvor kostbar trussel kreves det for å holde hvor store deler av narkotika-handelen utenfor politiets aksjoner? Samtidig tvinges leverandørene til å legge opp en gjengjeldelsesstrategi (og nettopp på grunn av de høyere prisene er de også i stand til å finansiere den) – nemlig å utvide markedet og presse gjennom et høyere volum. Vi må huske at organisasjonen og dens distribusjonsledd – innen visse grenser – kan ta hånd om et større eller et mindre volum uten å endre særlig på sine metoder eller utgifter.

Den umiddelbare effekten av økte priser er høyere profitt for dem som fortsatt klarer å omsette produktene. Gjennom sine aksjoner arresterer politiet noen av de involverte; men de som ikke blir tatt, sitter igjen med større profitt og mindre konkurranse. Politiet lager egentlig et tomrom i markedet. De gjenværende narkobossene blir dermed i stand til å presse langerne på gata til å utvide sine operasjoner. Utvikling av nye markeder kan bestå i å innføre nye varianter av produktet, slik som «crack» (kokain som kan røykes) eller «ice» (metamfetamin som kan røykes). Smuglingens økonomi gjør at størst mulig salgsverdi søkes komprimert innen minst volum og vekt. Dette skaper et permanent press for mer potente (og dermed farligere) stoffer. Hvis slike reaksjoner er vellykkede, behøver ikke prisene øke i det hele tatt. Prisene kan til og med synke, hvis det nye markedet er stort nok. Paradoksalt nok vil forsøket på å presse prisene så høyt at markedet forsvinner som regel føre til en omfattende utvidelse av markedet. Det er denne reaksjonssekvensen en relevant økonomisk analyse må utforske.

Forbud og markedsrespons

Hva er nettoresultatet av disse tiltakene? Regjeringen investerer ressurser i politi og rettsvesen, men de klarer verken å stanse narkotikastrømmen eller å skape en kraftig økning i distribusjonskostnadene og prisen til forbrukerne. Høyere priser ledsages bare av et helt marginalt fall i forbruket. Men selv det kan motvirkes (eller mer enn motvirkes) av leverandørens bestrebelser på å åpne nye markeder, slik at de økte kostnadene kan spres over et større omsetningsvolum. Politioffensiven fører til arrestasjoner av hippier og amatører og rammer helst nye bander samt de uorganiserte og dårligst drevne omsetningskanalene. Politiet fjerner konkurransen og hjelper dermed de største, profesjonelle, veldrevne og dødbringende organisasjonene til å konsolidere sin markedsposisjon. Politiet bidrar med andre ord til at konkurransens anarki erstattes av oligopol. Dessuten skaper selvsagt alt oppstyret mye gratis reklame, og narkolangernes fredløshet kaster et

romantisk lys over hele situasjonen, på tross av de morderiske bandekrigene som tar livet av gjengmedlemmer som antakelig er av de mest foretaksomme blant ghettoungdommen.

Frustrert over den blokkerte situasjonen forsøker politikerne seg med Rockefeller-taktikken: Sterkere lut! Man vedtar strengere strafferammer. Hvis vi ikke klarer å sperre mange nok inne, så kan vi i det minste gi de vi får tak i, så det svir. I følge narkotikabekjemperne er denne avskrekkingseffekten produktet av sannsynligheten for å bli tatt og hvor streng avstraffelsen er. Det at man ikke klarer å fukke forbrytere kompenseres ved desto sterkere avstraffelse av de som arresteres. Dette er enkel og feilslått logikk som ikke fungerer. I virkeligheten fører strengere strafferammer til det motsatte. Det fører til juryer som ikke ønsker å dømme! Hvis jurymedlemmene synes strafferammen virker urimelig eller overdrevent lang, kan det godt være at de stemmer for frifinnelse. Streng dommer gjør dessuten at det står mer på spill for dem som blir arrestert. En langer som øyner mange år bak fengselsmurene, setter seg lettere til motverge ved å trekke våpen og skyte. Langerne lar seg for øvrig ikke avskrekke av en fjern utsikt. Det er slik med saker som muligens aldri kan skje: hvor alvorlige de enn er, skremmer de ikke de dristige.

Dessuten er det på ethvert tidspunkt bare et gitt antall fengselsceller til rådighet. Det er det samme med rettssystemet. Det er til enhver tid bare et gitt antall dommere, anklagere, rettsbetjenter, rettsreferenter osv. Når strømmen av saker øker ut over et håndterlig nivå, danner det seg flaskehals og systemet begynner å bryte sammen. Dermed begrenses effektiv håndhevelse av loven. Man kan selvsagt bygge flere fengsler, etablere flere rettssaler og utnevne flere dommere og anklagere. Det fører til at offentlige organer får mindre ressurser til å iverksette og administrere sosial boligbygging, eller til å reparere bruer og motorveier. Fengslene legger beslag på tid og energi, for ikke å snakke om budsjetter.

Men selv om normal håndhevelse av loven er ute av stand til å stoppe narkotikaomsetningen, hva med en virkelig storsatsing? Kunne USA ha vunnet i Vietnam dersom president Nixon hadde bombet Hanoi kraftigere eller tidligere?

Trappe opp for å vinne

Skjerpet håndhevelse av loven skaper motkrefter: jo mer omfattende mobilisering av politi og rettsvesen, desto mer omfattende motkrefter gjør seg gjeldende. Anta at et program lykkes i enten å avskjære tilførselen eller å øke kostnadene ved tilførsel til markedet, og at resultatet er høyere priser. Narkotikamisbrukere og crack-avhengige må da stjele mer for å opprettholde vanene sine. Hvis tilførselen til markedet ikke er tilstrekkelig, kan det oppstå

desperate kamper for å få tilgang til stoff. Resultatet er, paradoksalt nok, mer kriminalitet!

Anta at skjerpelsen fører til flere arrestasjoner og større beslaglagte kvanta. De antatte «gjerningsmenn» som arresteres, må fengsles, siktes og få fastsatt kausjon. Først må saken prøves for en storjury. Derpå følger høringer i forkant av rettssaken. Anklagere utnevnes, bevismateriale må samles inn og bearbeides i forkant av rettssaken, vitner må innkalles, og vitneavhør må forberedes. Rettssaken må berammes, jurymedlemmer må innkalles, innledende vitneavhør må opptas i forkant av saken, og avslutningsvis må retts-saken gjennomføres. Hvert av disse skrittene kan vare i dagevis.

Eksempel: Den New York-baserte ukeavisen *Village Voice* fulgte en enkelt «kjøp og ta»-sak, en sak der en langer var blitt arrestert. Politi i sivil kjøpte crack på 42nd Street to dager på rad, og tauet deretter langerne inn. De konfiskerte stoff til en verdi av US\$ 645. Utarbeidelse av anklagen tok 15 måneder og kostet over US\$ 100.000. Den krevde innsats fra 12 politimenn, diverse andre politiansatte, 23 føderale storjurymedlemmer, fire anklagere, en tolk, forsvarsadvokater oppnevnt av retten, to dommere, to rettsreferenter, en rettsbetjent, diverse lensmenn, andre politifolk og ansatte innenfor retts-apparatet, og sist men ikke minst, 12 jurymedlemmer og fire varamenn. *Village Voice* anslo at omtrent 100 av narkotikakrigens soldater var involvert. Sagt på en annen måte: 100 politi- og rettsansatte var koblet opp mot en eneste sak som angikk crack til en verdi av US\$ 645, og i denne tiden var de hindret fra å gjøre noe annet arbeid (som sannsynligvis ville vært viktigere).

Trappe opp og tape

Til tross for disse kjensgjerningene insisterer mange av politikerne våre: «Vi har en krig å vinne! La oss bygge flere fengsler, utnevne flere dommere, styrke aktoratet! Vi må kanskje forsake andre ting, men slik må det bare være!» Men i Vietnam kom det likevel til et punkt der ytterligere tilførsel av amerikanske tropper viste seg å være kontraproduktivt. Jo flere amerikanske tropper som ble fløyet inn, desto mer vendte befolkningen seg mot Sør-Vietnams USA-støttede regjering, og desto mindre ble Sør-Vietnams egne soldater motiverte til å kjempe. På samme måte: når en pøser på med ressurser til politioffensiver og utvidelser i retts- og fengselsvesenet, synes det å komme en reaksjon som virker i motsatt retning – men denne gangen dirigert av markedet.

Fengsler er skoler – treningsleire for forbrytere, steder der det etableres nettverk basert på vennskap og allianser (og fiendskap). Burer man inn sporadiske dopbrukere eller amatørangere, vil fengslet lett konvertere dem til livsvarige heltidskriminelle. Etter en tid bak murene har de faktisk ikke noe valg. Ruster man opp systemet med flere dommere og anklagere, vil flere av de som arresteres for sporadisk bruk, velge å ta en full rettssak heller enn å

tilstå og få redusert tiltalen etter underhåndsavtale mellom aktor og forsvarer. For med flere dommere og anklagere forventer man jo at det blir færre forsinkelser. Hvis politioffensivene etterhvert berører mer respektable og velstående grupper i samfunnet, så anses dette som et inngrep i privatlivet, og mange av rettssakene vil vise seg å være både tidkrevende og komplekse. Utvidelse av domstolenes kapasitet ledsages således av en mer eller mindre tilsvarende utvidelse av saksmengden, og resultatet er at det faktisk ikke blir noen økt kapasitet til å stille narkotikakrigens krigsfanger for retten.

La oss til slutt anta at politioffensivene faktisk lykkes. De viktigste importørene ville bli presset ut. Forbudet mot narkotika er faktisk effektivt! Stoffene kan ikke oppdrives noe sted, prisene vil bli astronomiske, de narkomane blir desperate. Narkotikakrigerne feirer med champagne. Alle i Washington skåler for seieren. Men narkotikaprisene ligger nå så høyt at «dop designere» fristes til å gå inn og spre produkter fra innenlandske laboratorier. Fentanyl-derivater erstatter opiater. Kunstig kokain erstatter «the real thing». THC erstatter marihuana, osv. «Designerdop» er kraftigere, farligere og dyrere. Akuttavdelingene belastes med stadig flere tilfeller av overdoser. Nye distribusjonsnettverk danner seg, mens de gamle forsøker å holde fast ved sine markeder. Voldsomme bandekriger utspiller seg. Laboratorier gror fram over hele USA. Som en bivirkning blir anestesilegene styrtrike. Men colombianere med automatvåpen vil invadere sykehusene og plaffe ned personalet. Poenget er at høye priser og knapt tilbud frambringer nye produksjonsformer og nye fordelingsnettverk. Det har oppstått et gunstig klima for innovasjoner i narkosektoren.

Økonomisk analyse

Konvensjonell økonomisk teori ville hevde at skjerpet håndhevelse av loven rammes av synkende avkastning. Skjerpelsen fører til flere arrestasjoner og beslagleggelser av stoff, og ser slik vellykket ut. Men nye utvidelser av politistyrkene gir et mindre bidrag (pr. politimann eller pr. dollar) enn tidligere utvidelser. Jo mer vi utvider politistyrken, desto mindre blir dens gjennomsnittlige effektivitet. Fordelen med en slik analyse er at den retter vår oppmerksomhet mot avkastningen av ekstra investering i lovhåndhevelse. Den er også nyttig når spørsmålet er: Hva bør vi forvente i avkastning av en ekstra dollar offentlig investering? Men den retter ikke vår oppmerksomhet mot handlinger som motiveres av penger, ikke mot hvordan markedsaktørene – leverandører, langere og brukere – reagerer på den skjerpede håndhevelsen av loven.

Synkende avkastning av skjerpet lovhåndhevelse kan bringes inn i sammenlikningen av likevektsposisjoner, men analysen endres egentlig ikke av dette. Lovhåndhevelse synes fortsatt å skape et marked med høyere priser og mindre kvanta. Forskjellen er at det går stadig større utgifter med til å

oppnå en gitt effekt. Konklusjonen blir dermed den samme: er innsatsen stor nok, burde vi oppleve at markedet på lengre sikt skrumper inn. Men slik går det slett ikke.

Problemet ligger i at denne tenkemåten nøyer seg med å «sammenlikne likevektsposisjoner». Når et produkt forbys, eller vi får en kraftig skjerpning av loven, vil både leverandører og kunder endre strategi, og leverandørene vil bruke profitten sin i denne forbindelse. De vil søke etter nye markeder og nye måter å unngå lovens lange arm på. Vi kan også regne med at fordelingen av profitten mellom leverandører og langere endres. De svakeste virksomhetene går i oppløsning, og de mer dristige og velorganiserte erstatter de mer forsiktige. Vi får «produktinnovasjoner». De nye formene for dop vil være kraftigere og lettere å omsette. Kundene flytter sine innkjøp og endrer sine preferanser for å unngå politiet. De går over til kraftigere dop og kjøper midlertidig gjennom kanaler som politiet ikke retter sin oppmerksomhet mot. Responsen på den strengere håndhevelsen av loven vil dermed forstyrre de opprinnelige beregningene av tilbud og etterspørsel; og de påfølgende tilpasninger tar form av en sekvens.

En realistisk kalkyle må formuleres i tråd med aktørenes eget perspektiv. Som observatører kan vi tro at den smarteste og sikreste reaksjonen for en narkoboss er å trekke seg ut av bransjen, men de kan i stedet velge å investere i opptrapping og mer omfattende bestikklser av politiet. Gitt de nye strategiene, får vi en ny situasjon i markedet. Men da må både leverandører og kjøpere igjen revurdere strategiene sine i lys av den nye markeds-situasjonen. Både mengden av og rytmen i innteksstrømmene vil nå etter all sannsynlighet være meget forskjellige for leverandørene, og kostnadene og konsummønsteret vil endre seg for konsumentenes del. Gitt disse endringene må begge grupper tilpasse andre relevante sider av sin adferd. Etterspørselen kan endre seg som reaksjon på høyere priser. Det kan bli nødvendig for narkomane å øke sin kriminelle virksomhet for å skaffe mer penger. Leverandørene ser seg kanskje om etter nye og forskjellige markeder for å unngå presset. Økende korrupsjon krever tilpasninger i politiets adferd. Resultatet er igjen en ny markedssituasjon med nye priser og nye inntektsmønstre, som igjen krever nye tilpasninger, osv., inntil situasjonen stabiliserer seg.

La oss gjennomgå dette skritt for skritt, og ta for oss en etter en de forskjellige reaksjonene og implikasjonene av dem. En slik sekvens kan i skjematisk form se ut som følger:

sterkere håndhevelse av loven ⇒ synkende tilførsel og prisøkning ⇒ økende kriminalitet

Kriminaliteten øker delvis fordi narkomane må stjele mer for å tilfredsstille sitt behov for stoff, og dels fordi flere tilfeldige brukere og deltidslangere blir arrestert og så tilegner seg kriminell kunnskap og adferd på sin vei gjennom retts- og fengselssystem.

*økende kriminalitet ⇒ flaskehals i rettssystemet og overfylte fengsler
⇒ utbygging av fengselssystemet ⇒ flere erfarne kriminelle og mer
kriminalitet; utvidelse av rettssystemet ⇒ færre tilståelser knyttet til
underhåndsavtale om redusert tiltale og flere lange rettssaker*

Resultatet er at en mer omfattende håndhevelse av loven vil innebære en større mengde kriminell adferd. Det utvidede systemet vil administrere arrestasjoner og beslagleggelser med omtrent like mye forsinkelser og papirmølle som før narkotikakrigen ble trappet opp. Systemet er preget av negativ tilbakekobling. Dets respons er slik at de opprinnelig forventede forbedringene undergraves av senere reaksjoner. Men sekvensen ender ikke der. Som en følge av opptrappingen som skaper minsket tilførsel og økende priser, får vi

*økende profitter ⇒ større investeringer i markedsføring ⇒ nye
kunde grupper ⇒ ekspansjon*

Stilt overfor større oppbud av politi vil langerne prøve å finne nye markeder. Men deres gamle kunder vil ikke forsvinne, spesielt ikke de narkomane. De må kanskje gjennomgå en periode med lav tilførsel, inntil situasjonen roer seg. Men sluttresultatet vil sannsynligvis være en netto ekspansjon. Dessuten:

*økte profitter ⇒ økte utgifter til bestiklinger av ordensmakten ⇒
svækkelse av lovhåndhevelsen*

Det er knapt en fornærmelse mot våre politifolk å oppfatte dem som menneskelige. Hvor moralske vedkommende enn er, vil hver politimann ha en pris, og når den øker, forventer vi at andelen av dem som lar fristelsen ta overhånd, også øker. De som er perfekt ubestikkelige kan sies å ha en uendelig pris.

La oss anta at dydene er normalfordelt, der antallet politifolk som faller for fristelsen plottes mot den «prisen» som får dem til å falle for fristelsen. En normalfordelt kurve har en enkelt pukkel på midten, med to like «haler» på hver side. De som kan litt statistikk, vil merke seg at dette gir en «sigmoid» – en S-formet, kumulativ frekvenskurve som viser den totale mengden politikorrupsjon som en funksjon av økende «fristelsespris». Dette betyr at ved en viss pris begynner total politikorrupsjon å øke kraftig. Når dette skjer, kan vi forvente at det utvikler seg en korrupsjonskultur, noe som gjør situasjonen mye verre. Siden vi startet med en rimelig antakelse om en «normal» motstand mot korrupsjon, er det ikke særlig smart å tillate markedet å skape nok profitt til å finansiere korrupsjon til en slik utslags-givende pris. La oss se hvordan dette tar seg ut i dynamisk betraktning:

svakere håndhevelse av loven ⇒ mindre begrensning av tilførselen

En ekstra mulighet er at politifolk selv går inn i markedet og selger konfiskerte varer:

*svakere håndhevelse av loven ⇒ reetablering av den opprinnelige
markedsposisjonen*

Svekket håndhevelse av loven endrer imidlertid situasjonen for de sterkeste og mest fremgangsrike operatørene, de som slapp lett unna den opprinnelige politioffensiven; og de opererer nå uten konkurranse fra de operatørene som ble fanget i politiets tidligere offensiv.

Et spesielt interessant problem oppstår langs landegrensene. Om smuglere fanges og smuglergods konfiskeres, så virker dette til å øke etterspørselen etter resten av stoffet som ikke er konfiskert. Økningen er like stor som den konfiskerte mengden. Dette fører til økning av narkotikadyrkernes inntekter og profitter. Når det gjelder smuglernes tap, så utgjør transporten med båter og fly bare en liten andel av produktverdien. Slike kostnader vil bare bli veltet over på forbrukerprisen, mens nye ruter og nye metoder for å skjule transporten blir utviklet.

Samme type problemer oppstår når det gjelder ødeleggelse av avlinger. Anta at en offensiv i Bolivia og Peru ødelegger store deler av kokahøsten. Prisen på kokablader vil øke kraftig, og dette fører til nyrydning og nydyrking dypere inne i regnskogen. Det dyrkede arealet utvides, og de økologiske problemene tiltar. Prisøkningen betyr at flommen av kokarelaterte penger sannsynligvis øker praktisk talt umiddelbart, siden etterspørselen er uelastisk. Men investeringene av de økte profittene innebærer at dyrkingen øker for å dekke knappheten på kokablader. Anta videre at det finnes tiltak for å gi støtte til kokabønder som ønsker å legge om til andre avlinger. Dersom støtte gis bare til de som faktisk dyrker kokablader nå, vil alle de som ønsker støtte først begynne å dyrke kokablader. Forsøk på å begrense kokadyrkingen kan på denne måten ende i en selvødeleggende dynamikk.

Forsøk på å stanse tilførselen blokkerer antakelig bare en liten del av narkotikatrafikken. Kostnadene vil bli veltet over på forbrukerprisen, og nye distribusjons- og markedsføringsstrategier vil bli utviklet. Til slutt har vi mer kriminalitet, flere utgifter til retts- og fengselssystemene og mer korrupsjon. Det opprinnelige markedet vil i stor grad være gjenopprettet, men det vil være en tendens til at nye kundegrupper trekkes inn.

Positive tilbakekoblinger i narkomarkedet

I et narkotikamarked vil tilgjengelighet kombinert med demonstrasjon eller instruksjon lett skape etterspørsel blant de som er tilbøyelige til å bli konsumenter. Lett tilgjengelig stoff frister til eksperimentering. Det er overveiende sannsynlig at mange som prøver seg for første gang, vil ønske ytterligere leveranser; og derfor tilbyr smålangerne ofte gratis «smaksprøver». I den grad førstegangsbrukerne blir hekta, er det en tendens til at de også vil trekke med seg nåværende eller framtidige seksualpartnere i misbruket. Tilgjengelighet øker etterspørselen, som i sin tur stimulerer ytterligere tilgjengelighet. Det har dannet seg en positiv tilbakekobling. Og dette

er nettopp hva narkotika-motstanderne frykter, nemlig at narkotikamisbruket skal øke som en epidemi. Se på følgende sekvens:

tilbudet økes med $x \Rightarrow$ etterspørselen øker med mer enn $x \Rightarrow$ samme økning i tilbud

Her ser det ut til at enhver økning i tilbud skaper en større økning i etterspørselen, som i sin tur fører til en tilsvarende tilbudsøkning. Alternativt kan vi si at investeringer i markedsutvikling ser ut til å ha stigende skala-avkastning.

Men det vil selvsagt ikke bli noen vedvarende ekspansjon. Det er praktiske grenser for dette. Metodene for å skjule smuglervarer blir mer gjennomskuelige ved større kvanta, og faren for å bli avslørt øker. Det vil oppstå mangel på pålitelige langere og bli vanskelig å finne passende og sikre steder for omsetning. Men den viktigste grunnen til at ekspansjonen må stoppe, er at markedet til slutt blir mettet. Bare en viss andel av befolkningen kan anses som potensielt marked – generelt sett fra videregående skole opp til et sted i trettiårsalderen – og forskjellige sosiale og geografiske grupper er interessert i forskjellige typer dop. Innen disse befolkningssjiktene vil bare en viss andel faktisk forsøke og eventuelt bruke produktet regelmessig, mens en annen andel vil bruke det nå og da ved tilfeldige anledninger. Det er ikke skjerpet håndhevelse av loven som har æren dersom narkotikabruken ikke lenger vokser; grunnen er at markedet er blitt mettet!

Samspillet i markedet

Økende anstrengelser for å håndheve loven gir synkende avkastning (eller mer presist, negativ tilbakekobling), mens markedsutvidelse gir stigende avkastning og skaper positiv tilbakekobling. Tenk igjen på aksjon og reaksjon når lovhåndhevelsen trappes opp:

mer intens lovhåndhevelse \Rightarrow prisøkninger og redusert tilførsel \Rightarrow sterkere bestrebelsler på å få leveringer igjennom, mer intens markedsføring \Rightarrow økt tilgjengelighet \Rightarrow sterkere økning i etterspørselen

Skjerpet lovhåndhevelse øker kostnadene for leverandørene og fører til flere beslagleggelser og konfiskeringer. For å unngå eller minimere prisøkninger, og for å sikre at tilførselen opprettholdes, intensiverer narkogjengene sine bestrebelsler på å få tak i produktet – dette blant annet fordi de forsøker å spre høyere kostnader over et større volum. Men hvis tilbudet øker, blir det nødvendig å åpne nye markeder; og – som vi har sett – dette fører til en enda sterkere økning i etterspørselen. Den endelige virkningen av skjerpet håndhevelse av loven er altså sannsynligvis en økning i narkotikaomsetningen.

Man vil sikkert innvende at denne argumentasjonen ikke er noe bevis. Alle disse sekvensene er jo rent spekulative. Andre lands politifolk kan la seg bestikke, men ikke de amerikanske! Andre land vil kanskje bli rammet av en slik epidemi, men straks den amerikanske offentligheten forstår at enhver

patriot må si *nei* til narkotika, så vil denne elendigheten forsvinne. Da vil narkobossene oppdage at det ikke er lett å ekspandere! Selvsagt er flaskehalsen i rettssystemet et problem, men det kan lett løses: Vi får stramme inn livreima og betale prisen! De sekvensene vi har drøftet er utvilsomt mulige, men også andre er mulige. Sekvensanalysen beror på antakelser. Forskjellige antakelser leder til forskjellige konklusjoner. Argumentet mot skjerpet håndhevelse av loven er vilkårlig. For eksempel kan man anta at en slik intensivering skaper større offentlig oppmerksomhet om farene ved narkotikamisbruk, slik at etterspørselen synker. I samspill med virkningene av høyere priser og dårligere tilgang vil markedet skrumpe så kraftig inn at narkobossene – i frykt for politioffensiver og lange minimumsstraffer – begynner å trekke seg ut. Hvorfor er ikke dette like sannsynlig?

Fordi det er ren ønsketenkning. Markedsanalyse er avhengig av grundig og åpenhertig vurdering av incentiver. Narkotikalangerne tjener store penger i en risikopreget bransje. Det er slett ikke lett å få dem til å trekke seg ut. Etterspørselen etter narkotika fordamper ikke i sollyset fra regjeringens propaganda. Leveransene tørker ikke ut selv om strafferammene skjerpes. Sekvensene som ble skissert i det foregående, baserer seg på narkotikamarkedenes faktiske funksjonsmåte og på det markedsaktørene må forventes å gjøre, gitt situasjonen og deres interesser. Strategiene som tillegges hver side, reflekterer en realistisk vurdering av de valg, kostnader og avkastning som spillerne faktisk står overfor. Hva vil langerens beste strategi være? Eller politimyndighetenes? Og hvilke konsekvenser får samspillet mellom dem? Det er ikke unyttige spekulasjoner vi har gitt oss ut på. Når forsøkene på å kutte leveransene rammer markedet, vil tilbyderne se seg om etter nye områder og nye grupper. Hvis prisene øker i forbindelse med en politioffensiv, går profitten også opp (og konkurransen svekkes) for de langerne som fortsatt er igjen i markedet. Dette fører til nye forsøk på å bestikke politiet. Slik er verden, det er nytteløst å appellere til myter og følelser. Verden fungerer slik den gjør fordi dette er resultatet når folk følger sine beste strategier, gitt de institusjoner og omstendigheter man startet under (og med konsesjoner til muligheten for menneskelige feil).

Så snart vi ser på markeder på denne måten – i lys av deres dynamikk – oppdager vi deres sanne spenst og fleksibilitet. Reaksjoner i markedet er innovative. Likevekt er en nyttig antakelse i visse typer tenkning, men ikke når vi studerer hvordan et marked reagerer på forsøk på å undertrykke det. Markeder kan påvirkes og kontrolleres (innen visse grenser), hvis man utnytter deres mekanismer. Men hvis man bare forsøker å motarbeide dem, er man i trøbbel.

Oversatt av Lars Mjøset

Arnulf Kolstad

FORBRYTELSE OG STRAFF – STRAFF OG FORBRYTELSE

INNLEDNING

Å bruke *straff* som reaksjon på lovbrudd er i dag sett på som «naturlig», som «innlysende riktig»¹. Lovbrytere skal selvsagt straffes, kjenne sin «egen medisin» og «tas hardt». Få stiller spørsmål ved om lovbrytere overhodet skal straffes. «...det er blitt en vane å fengsle forbrytere, og det betyr mer for folk flest enn om fengslet reduserer kriminaliteten eller ikke», som *Cesare Lombroso* skrev allerede rundt århundreskiftet.² Diskusjonen handler i beste fall om *hvordan* det skal straffes, om for eksempel straffens innhold, lengde og hvor pinefull den skal være. Hvorvidt straff reduserer kriminaliteten eller om fengslet faktisk forbedrer den som bryter loven, er det få som interesserer seg for. De fleste *tror* at straff, og spesielt «frihetsberøvelse», virker både oppdragende og avskrekkende, slik at de som straffes kommer på bedre tanker og avstår fra nye lovbrudd, og at folk flest skremmes til lovlydighet. De ansvarlige for pinen *påstår* nemlig at straff fører til mindre kriminalitet. Men de *vet* av erfaring at bare et mindretall av dem som straffes blir lovlydige, at de som fengsles begår flere nye lovbrudd enn andre lovbrytere³, at fengslene er «universitet for de kriminelle»⁴, og at den allmenpreventive effekten er ønsketenkning. Nærmere 200 års erfaring har vist at det ikke nytter å sperre folk inne hvis kriminaliteten skal bekjempes. Forsøkene på å straffe fortrinnsvis stakkarslige hverdagskriminelle, hvorav nærmere 70% er rusmisbrukere, har åpenbart andre formål enn å redusere slike lovbrudd under kapitalismen.⁵

Neppe noen gang tidligere i historien har så mange mennesker blitt straffet, pint og plaget som følge av lovbrudd. Og aldri har kriminaliteten vært høyere. Det er nå flere fanger enn noensinne i de «siviliserte» land.⁶ Mens fengslet på slutten av 1700-tallet var *siste* utvei, er fengselsstraff i dag et *førstevalg*, og er blitt den foretrukne løsningen overfor avvikere og lovbrytere. «Ironisk nok», skriver Steven Box, etter å ha vist at kriminaliteten i USA økte fra 1.094 lovbrudd pr. 100.000 innbyggere i 1950, 1.742 i 1960, 3.221 i 1970 og til 5.119 i 1980, «så øker kravet om mer 'lov og orden' tiltak, selv om dette tydelig har vist seg å være virkningsløst overfor den alvorlige kriminaliteten... som registreres av politiet.»⁷ Til tross for massiv innesperring og straffetrusler fortsetter kriminaliteten å øke i land med markedsøkonomi, liberalisering og privatisering, dvs. i kapitalistiske samfunn der

fellesskapsfunksjoner og samfunnsmoral svekkes og der individualismen, egoismen, varekonsumet og «jag-identiten»⁸, blir dominerende.

FORMÅLET MED Å REAGERE PÅ LOVBRUDD

Det kan være mange grunner til å *reagere* overfor lovbrutere: Ønske om gjengjeldelse, hevn, hensynet til offeret, demonstrere handlekraft overfor avvikere, fortelle hvor makta sitter, minne om normene i samfunnet, hindre privat rettshåndhevelse, skille samfunnets sydebukker fra lovlydige borgere, uskadeliggjøre, avskrekke, ønske om å straffe, behandle, rehabilitere, forhindre fremtidige lovbrudd, osv. Det å straffe lovbrutere er bare en av mange reaksjonsmuligheter.⁹

I dag er vanligste begrunnelsen for å straffe at det fører til færre lovbrudd.¹⁰ De ansvarlige for strafferettssystem og kriminalomsorg gir inntrykk av at straff brukes for å bekjempe kriminaliteten. Stortingets Justiskomite sier for eksempel at «hovedutfordringen for kriminalomsorgen er å redusere tilbakefallskriminaliteten». I St. meld. Nr 27 (1997-98) *Om kriminalomsorgen*, der Justisdepartementet har gjort rede for hvorfor staten straffer og fengsler, går det igjen at straffen skal virke avskrekkende slik at den som bryter loven, og andre som tenker på det, skal avstå fra det. Departementet skriver at «Den største utfordringen for kriminalomsorgen er å bidra til å redusere tilbakefallet til kriminalitet etter endt soning» (s. 5), at «Samfunnsstraffene har samme begrunnelse som fengselsstraffen: Å bekjempe kriminalitet.» (s. 49), at «Hovedmålet er å motvirke ny kriminalitet» (s. 61), at «Det er en av kriminalomsorgens hovedutfordringer å finne tiltak som kan motvirke fremtidig kriminalitet.»(s. 61), og at den ideelle målsetting for kriminalomsorgen «er et varig lovlydig liv for domfelte» (s. 61), osv. Det er ikke grenser for ideelle hensikter og påstander om at (fengsels)straffens formål er å bekjempe kriminaliteten, og spørsmålet melder seg derfor om dette virkemidlet er effektivt for å nå målsettingen. Er det sånn at straff og innesperring faktisk motvirker ny kriminalitet og fører til et «lovlydig liv for domfelte»? Stortingsmeldingen nøyer seg med ønsketenkningen og hverken diskuterer eller dokumenterer hvorvidt straff fører til redusert (gjentakelses)kriminalitet. Tvert imot refereres det undersøkelser som viser at ubetinget fengselsstraff er den reaksjon som fører til størst gjentakelseskriminalitet: minst 63% av de fengslede begår ny kriminalitet. Denne inkonsistensen bekymrer ikke departementet. Fengselsstraff anses som en så hensiktsmessig reaksjon for å nå målsettingen eller «hovedutfordringen» at antall fengselsplasser her i landet foreslås økt i de nærmeste åra.¹¹

Statsapparatet er ikke alene om å oppfatte straff som et effektivt virkemiddel for å bekjempe kriminaliteten. Folk flest tenker antakelig også på straff som et egnet middel mot forbrytelser. Når kriminaliteten fremstilles som et økende samfunnsproblem støttes gjerne kravet om strengere straffer

og hardere tak. Hvis ikke straffen virker, kreves paradoksalt nok mer av samme medisin: mer pine og lengre innesperring. Mange går inn for slike virkemidler uten å vite om kriminaliteten faktisk går ned. Hadde de interessert seg for konsekvensene av å reagere med straff og innesperring ville de oppdaget hvor lite effektivt det er, og forstått at lovlydighet ikke er et resultat av mye politi og mange fengselsceller, men av de samfunnsforhold folk opplever.

Den økende lovløsheten i markedssamfunnet er en konsekvens av de bevissthetsformer, sosiale relasjoner og levekår som kapitalismen skaper og disse drivkreftene kan ikke bekjempes med mer politi, strengere straffer og flere fengsler.¹² Kriminalitet i markedsliberale samfunn er ingen «skjebne», eller uttrykk for en medfødt egenskap hos «kriminelle mennesker». Kriminaliteten springer ut av samfunnsmessige og sosiale forhold, og den mest effektive kriminalitetsbekjempelsen ville være å organisere samfunnet på en annen måte slik at samfunnsmoralen og fellesskapsfølelsen styrkes, egoisme og urettferdige forskjeller reduseres.¹³ Men også innenfor kapitalismen kan det gjøres noe mer effektivt for å redusere kriminaliteten enn å straffe eller true med straff. I denne artikkelen skal jeg se nærmere på alternative reaksjoner overfor lovbrøyttere.

SILKEHANSKER ELLER JERNNEVER?

At lovbrøyttere skal «tas tøft» og få en «lærepenge»¹⁴ er en utbredt holdning. De fleste *håper* kriminaliteten skal forsvinne bare lovbrøytterne straffes hardt og sperres inne lenge. De

«kriminelle uhyrene, disse samfunnsfiendene uten utdanning og arbeid, fortjener enten kortvarig, skarp sjokkbehandling, inkludert dødsstraff ved henging eller kastraksjon med kjemoterapi ('vekk med ballene'), eller endeløse selv-destruktive opphold i uhygieniske, overbefolkede fengsler bygget av våre Victorianske forfedre for å frelse tapte kristne sjeler», som Box ironisk skriver.¹⁵

Den harde linja henger sammen med troen på at noen velger å være kriminelle ut fra en slags fri vilje, og at det gjelder å avskrekke flest mulig fra å velge denne løpebanen. Denne naive oppfatningen fører stort sett til straffereaksjoner som øker det ondet som skal bekjempes. Det er heller ingen ny erkjennelse at strenge straffer og tøff behandling øker gjentakelseslovbruddene. *Cesare Beccaria* påpekte allerede i det 18. århundre at grufulle straffemetoder fører til mer bestialsk kriminalitet.¹⁶

Å tenke på kriminalitetsbekjempelse ved hjelp av kategorier som «hardt» eller «bløtt» er ufruktbart og irrelevant uansett hvor lettforståelig det er. Det er ikke slike begreper som er viktige når vi har med lovbrøyttere å gjøre, eller andre mennesker for den saks skyld. Spørsmålet er ikke om reaksjonene er for harde eller for milde, men om de har noen *mening* for dem som utsettes

for dem. Fremfor frieri til folks hevntørst, til synsing, håp og tro om hva som nytter, må utgangspunktet tas i kunnskap og erfaring som viser at gjentakelseskriminaliteten faktisk kan reduseres ved trenings- og behandlings-tiltak utenfor fengslene.

HEVN

Hevntørsten, eller ønske om å gjengjelde «ondt med ondt» er en vesentlige drivkraft bak straffen i vår kultur. Gjengjeldelsesprinsippet er fremtredende i kristendommen, og har fått sitt klassiske uttrykk i Moseloven (2. Mosebok, kap. 21); «da skal du gi liv for liv, øye for øye, tann for tann, hånd for hånd, brent for brent, sår for sår, skramme for skramme.»¹⁷ Forskriftene i Moseloven har utvilsomt påvirket den verdslige lovgivningen i vår kulturkrets, og Andenæs viser at vi finner igjen setningen om at det skal bøtes «liv for liv» i Kristian V's Norske Lov av 1687. Men i motsetning til Moseloven, der formålet var å *begrense* retten til å ta hevn – så langt, men ikke lenger kunne gjengjeldelsen gå, – så er det gjennom tidene «først og fremst *påbudet* om gjengjeldelse en har heftet seg ved», som Andenæs skriver.¹⁸

Primitive hevnreaksjoner, fremstilt i gammeltestamentlige skrifter blir av enkelte oppfattet som «naturlige» og grunnlagt i noe allment menneskelig. Men hevn er ingen naturlig eller «menneskelig» reaksjonsmåte, det er en kulturbestemt og tillært reaksjonsform. Det finnes ingen biologisk betinget, kulturuavhengig tilbøyelighet til å ta hevn hos menneskearten, like lite som hos (andre) høyere dyrearter. Ønsket om hevn er en *lært reaksjon* i samfunn der det å straffe blir ansett som naturlig og selvfølgelig, og som få dermed stiller spørsmål ved. Hevntørsten er imidlertid et dårlig utgangspunkt for kriminalitetsbekjempelse. Volds- og vinningsspiralen styrkes ved primitive straffereaksjoner, eller som Lombroso sier: «Vi må, når vi straffer, mer ta utgangspunkt i samfunnets velferd og hva samfunnet vil oppnå, enn bare tenke på straff som hevn.»¹⁹

Hevn brukes sjelden som offisiell begrunnelse. «I nordisk strafferettsvitenskap spiller gjengjeldelsesteorien ingen politisk rolle», skriver Hauge.²⁰ Men tankegangen blir tillagt folk flest, med påstander om at «mange» synes det er urettferdig om lovbrudd ikke hevnes. I Justisdepartementet og blant jurister, ikke minst i påtalemyndigheten, er det vanlig å begrunne strenge straffer med henvisning til «folks alminnelige rettsfølelse», altså befolkningens ønske om harde reaksjoner.²¹ Denne «følelsen» finnes antakelig tydeligst på tabloidenes forside, i Holmgang og tilsvarende TV-programmer.

Hvis folk virkelig fikk valget mellom å *straffe* og *hevne* lovbrudd, uten at det reduserte fremtidig kriminalitet, og andre reaksjoner som førte til færre nye lovbrudd, ville de da ikke valgt reaksjoner som reduserte risikoen for at en selv og andre ble rammet av forbrytelser? Ble det kjent at det finnes måter

å møte lovbrøyttere på som gjør at de vil begå færre lovbrudd ville folk flest støtte slike reaksjoner fremfor straffer som tilfredsstillende «hevntørsten».

Problemet er at folk flest ikke får vite at det er effektive alternativer til hevn og straff. De ansvarlige for strafferettspleie og kriminalomsorg her i landet kjenner lite til alternativene og tror ikke det finnes måter å reagere på som fører til færre lovbrudd. De oppfatter at alt er like nytteløst: de «kriminelle» er uforbederlige, de vil være lovbrøyttere uansett hvordan det reageres. Kort sagt tror tilhengerne av straff at «*ingenting nytter*». Denne pessimistiske holdningen slo for alvor gjennom i midten av 1970-åra. I Norge har oppfatningen paradoksalt nok vært like seiglivet som påstanden om at straff og pine bedrer lovlydigheten.

STRAFFENS HENSIKT

Straff er tilsiktet påføring av lidelse. Det oppfattes vanligvis som moralsk forkastelig å påføre et annet menneske et onde med overlegg. Moralen som gjelder overfor det store flertallet av samfunnsmedlemmene gjelder imidlertid ikke for det mindretallet av lovbrøyttere som blir tatt og dømt.²² Straffen skal være pinefull, og lovbrøytteren *lide*.²³

De som tror på represalier for endring av atferd, mener straffen virker på tre områder:

1. *Den virker avskrekkende på alle og gjøre hele befolkningen mer lovlydig: Allmenprevensjon*
2. *Den virker avskrekkende på den som straffes, slik at han eller hun avstår fra nye lovbrudd: Individualprevensjon*
3. *Når en lovbrøytter sitter inne kan han/hun ikke begå nye lovbrudd: Innsperings- eller uskadeliggjøringseffekten.*

Vi skal se nærmere på holdbarheten av disse tre begrunnelsene.

Allmenprevensjon – avskrekke alle

Den viktigste begrunnelsen for å straffe er ifølge Andenæs at det virker allmenpreventivt.²⁴ Straffetrukselen antas å påvirke alle potensielle lovbrøyttere, og hindre lovbrudd overhodet. Effekten er vanskelig å måle ettersom lovbrudd påvirkes av mange andre faktorer enn tanken på å bli straffet. At folk flest for eksempel ser på det å bli fengslet som noe ubehagelig, er ikke noe bevis for at det virker avskrekkende på potensielle lovbrøyttere. Straffetrukselen er neppe den viktigste grunnen til at folk stort sett er lovlydige og i hvertfall ikke blir dømt for alvorlig kriminalitet.

Skammen og straffen

Da ungdom i England ble spurt hva de mente var den mest alvorlige konsekvensen av å bli arrestert, svarte bare 10% «straffen jeg måtte få.» Hele

55% svarte «hva familien/kjæresten min vil tenke», og 12% mente at «offentligheten eller skammen over å ha vært i retten» var den alvorligste konsekvensen.²⁵ «Skammen», skyldfølelsen og reaksjonen fra de nærmeste er altså det mest plagsomme for unge lovbrøyttere. Dette viser at den sosial kontrollen først og fremst stammer fra de uformelle reaksjonene i det nære nettverket. Formelle straffesanksjoner spiller mindre rolle. Redselen for å tape ansikt blant venner, familie eller i lokalsamfunnet er sterkere enn ubehaget ved tanken på å bli straffet av rettsapparatet.

For de fleste voksne mennesker i alle kulturer er det å begå alvorlige lovbrudd uaktuelt av mange grunner. Folk er lovlydige mesteparten av tida, ikke av frykt for straff, men fordi det å begå lovbrudd ganske enkelt er noe de tar avstand fra og synes er moralsk forkastelig. Skammen, samvittigheten, over-jeget eller hva det kalles, og som er knyttet til moralske og etiske verdier, tilegnes av de fleste gjennom sosialiseringen i ethvert samfunn. Internalisering av samfunnsmorale gjør at alvorlig kriminalitet er utenkelig for de fleste av oss. Den moralske samvittigheten er et mer effektivt våpen i forebyggingen av lovbrudd enn straff eller trusselen om straff fra rettsapparatet. Derfor er lovlydigheten i et samfunn ikke først og fremst en følge av mengden av politifolk, eller effektiviteten til straffesystemet, men resultat av samfunnssolidaritet, prososialitet, følelse av tilhørighet og aksept, samt hensynet til familie, venner og deres reaksjoner. Forvitrer fellesskapsfølelsen og omtanken for andre, hjelper det ikke med strengere straffer. Samfunn med sterk sosial kontroll der folks sosiale samvittighet, samfunnssolidaritet og medmenneskelighet er godt utviklet, vil være samfunn med lite kriminalitet.²⁶ Kriminaliteten øker når fellesskapsfølelsen svekkes som følge av deregulering, privatisering og mer marked.

Ikke desto mindre er det nødvendig å reagere overfor lovbrudd så lenge enkelte ikke føler skam, skyld eller får dårlig samvittighet. Men de som ikke føler noen skyld lar seg heller ikke forandre av ytre straff eller rettlege av trusselen om det. Erfaringene viser at slike virkemidler ikke stopper folk som er upåvirket av de kontrollmekanismer som gjør folk flest lovlydige. Dødsstraff har for eksempel ikke redusert den alvorlige kriminaliteten i USA. Det er ikke færre drap i de statene som har dødsstraff enn i de som ikke har, og mye tyder på at strenge straffer har en brutaliseringseffekt og øker risikoen for alvorlige forbrytelser.²⁷

Trussel om straff eller opplevelsen av å bli straffet hindrer hverken affekt-kriminaliteten, vinnings- eller ruskriminaliteten. For å hindre slike lovbrudd må rusmisbrukere få hjelp og samfunnsmorale og fellesskapsfølelsen styrkes, noe som bare kan skje dersom samfunnsforholdene fremmer slike verdier, og det utvikles produksjonsforhold som skaper rettferdig fordeling, solidaritet og fellesskapsfølelse.

Den allmenpreventive effekten avhenger også av selvbilde. For den som ser på seg selv som kriminell har straff eller trusselen om straff liten effekt.

Derimot kan straffetrusselen ha allmenpreventiv effekt overfor dem som betrakter seg som lovlydige.²⁸ Paradoksalt nok er altså straffesystemet mest effektivt overfor dem som stort sett er lovlydige eller som begår mindre alvorlige lovbrudd, mens det er uten virkning overfor dem som begår mye og alvorlig kriminalitet. Overfor rusavhengige lovbrøyttere er straff særlig meningsløst. Det er uten innvirkning på misbrukernes stoffavhengighet og dermed på den kriminaliteten som skyldes rusmisbruk. Trusselen om strenge straffer øker rekrutteringen til det kriminelle rusmisbruksmiljøet.²⁹

Individualprevensjon

Individualprevensjon gjelder virkningen straffen har på den straffede, og tanken er at pinen skal få lovovertrederen på bedre tanker og hindre nye lovbrudd. Det ser ikke ut til å være tilfelle. Selv om lovbrøyttere har erfart straffen, og for eksempel har sittet inne, så spiller dette liten rolle forut for og under et lovbrudd. Hverdagsvolden skjer gjerne spontant og under ruspåvirkning, og er ikke utløst av en beregning av hvor liten risikoen er for å bli straffet. Mange og lange fengselsopphold avholder ikke gjentakelseslovbrøyttere fra ny kriminalitet, det øker tvert imot residivet. Risikoen for tilbakefall øker med antall straffereaksjoner. En av tre førstegangslovbrøyttere i Norge i 1997 ble dømt på ny, mens 1 av 2 av dem med en tidligere reaksjon, og hele 9 av 10 av dem som var dømt mer enn 10 ganger ble dømt på ny.³⁰ Fengselsstraff som kan virke avskrekkende på folk flest har ikke den samme virkningen overfor lovbrøyttere som tenker annerledes og føler seg hjemme i fengslet. Der blir de behandlet slik de er vant til, med krav om underkastelse, lite selvstendighet og begrenset frihet.

Lombroso som ofte besøkte de italienske fengslene og var på god fot med fangene, har fortalt hvordan de oppfattet fengslet.³¹ En av dem sa: «Fengsel er sendt oss av Gud fordi det lærer oss egnede steder å stjele og skaffer oss gode venner å stjele sammen med.» En innsatt i Palermo la til: «Jeg vil gjerne rive i filler den mannen som snakker ille om fengslet. Fengslet er et lykkested og noe av det beste som har hendt oss ettersom vi lærer om skjulesteder, hvordan vi skal stjele og vi får venner å begå lovbrudd sammen med.» Mange av dem Lombroso snakket med ønsket å sitte i fengsel en tid for å lære og for å få kontakter. De foretrakk livet innenfor fremfor «friheten» utenfor. En av Lombrosos konklusjoner var derfor: «Vi tror at vi beskytter samfunnet ved å fengsle lovbrøyttere. I virkeligheten sørger vi ikke bare for at de kommer i kontakt med hverandre og kan påvirke hverandre, men vi gir dem mye fornøyelse i tillegg.»

Ville det vært bedre å øke lengden og ubehaget ved fengselsstraffen³² slik at innesperringen i det minste ble opplevd som en straff og ikke en «fornøyelse»? Ingenting tyder på det.³³ Tvert imot er residivet høyere for dem som sitter inne lenge og mange ganger. Fengselsstraff er kort og godt en

ineffektiv reaksjonsform dersom formålet er å redusere (gjentakelses) kriminaliteten, dvs. den formen for hverdagskriminalitet som det går an å gjøre noe med fordi gjerningspersonen er kjent fra tidligere lovbrudd.

Innesperringseffekten – uskadeliggjøring

Folk begår sjelden lovbrudd når de sitter i fengsel. Derfor mener enkelte at kriminaliteten kan reduseres ved å gi lovbrøytene lange, helst livsvarige fengselsstraffer. Dette praktiseres nå i stigende grad i USA og England. Innesperringen og «uskadeliggjøringen» av fortrinnsvis unge svarte menn har åpenbare etiske og moralske konsekvenser. I enkelte strøk i USA tilbringer nesten 10% av unge svarte menn levetida i fengsel. Da kan man spørre hva som atskiller dette fra tyske konsentrasjonsleire eller Sovjetunionens Gulag-system. De *moralske* og *etiske* sidene ved den massive innesperringen av fattige og svarte er ikke tema her, spørsmålet er hvorvidt uskadeliggjøring reduserer kriminaliteten.

Folk synes å godta ideen om at hvis bare mange sperres inne lenge nok vil kriminaliteten reduseres kraftig. Det synes innlysende: få lovbrøytene vekk fra gata, og samfunnet vil bli kvitt kriminaliteten. Men hvor mange må sperres inne for at den registrerte kriminaliteten skal synke vesentlig? I England var konklusjonen:

«Endringer i bruken av fengsel i størrelsesorden 25% vil være nødvendig for å få til en endring i kriminaliteten på 1% (...) Innesperringseffekten på det nåværende fengslingsnivået er ikke stor, og en generell økning i strafferammen eller antall som fengsles vil ikke ha noen særlig effekt»³⁴

For å oppnå en nedgang som monner må fangetallet altså øke til et nivå vi får håpe at siviliserte samfunn ikke vil akseptere. Beregninger fra England viste at for å redusere kriminaliteten med 30% måtte fangebefolkningen øke med en faktor på 7,5, til 375000. I Norge ville det bety at vi isteden for ca 3000 innsatte, hadde 23000 fengslet til enhver tid.

Amerikanske undersøkelser fra 1970-åra viste at kriminaliteten bare ble redusert med 1%-4% som følge av uskadeliggjøring.³⁵ Beregninger fra Skandinavia har vist reduksjon i størrelsesorden 3%-10% som følge av innesperringseffekten. Det korrekte tallet ligger ifølge Kyvsgaard nærmere 3% enn 10%.³⁶ Økes fengselsstraffene med 1 år for alle minsker kriminaliteten med 3%-4%, men fangetallet øker med 30%. Er alle fengselsstraffer minst 5 år vil kriminaliteten bli redusert med 15% og fangetallet øke med 300-500%! Beregninger fra USA viste at 1 års forlengelse av alle fengselsstraffer ville redusere anmeldt kriminalitet med 2,7%, mens fangetallet ville vokse med 31%. En svensk undersøkelse viste at ett års obligatorisk innesperring for alle ville hindre 15% av den totale og 24% av den litt alvorligere kriminaliteten. Fangetallet ville stige til det sju-

dobbelte. USA har praktisert uskadeliggjøring på 1990-tallet, men erfaringene viser at kriminaliteten ikke reduseres som følge av dette.³⁷

Britta Kyvsgaard har beregnet nedgangen i kriminalitet dersom prøveløslatelse avskaffes, betingede dommer gjøres ubetingede og unge idømmes fengselsstraff istedenfor påtaleunntatelse eller betingede dommer. Den uskadeliggjørende effekten av å unnlate å prøveløslate etter at 2/3 av dommen er sonet, er 1,5% færre anmeldte lovbrudd. Veksten i fangetallet vil være 21% og de årlige driftsutgiftene for fengslene vil stige med 187 millioner danske kroner. Hvis alle betingede dommer ble omgjort til ubetingede ville 2,8% færre lovbrudd anmeldes, men fangetallet ville økt med 62% og utgiftene med 553 millioner. Uskadeliggjøring av unge har enda dårligere effekt. Reduksjon i kriminaliteten er bare 1,7%, økningen i fangetallet 46% og i årlige driftskostnader 410 millioner danske kroner. Kyvsgaard konkluderer med at den «Uskadeliggjørende effekt (er) af yderst begrænset omfang.(...) Både de økonomiske og de etiske omkostninger ved sådanne reformer ville blive kolossale.»³⁸ Dette burde være obligatorisk lesning for dem som mener (unge) lovbrøyttere bør «tas hardt» og helst sperres inne. Beregninger viser at det er svært lite å vinne, og mye å tape, på å fengsle flere i lang tid.

Selektiv uskadeliggjøring

Beregningene foran har som forutsetning at alle fanger uansett risiko for gjentakelse, får forlenget innesperringen like mye. Effekten vil øke dersom innesperringen varieres etter tilbakefallsrisiko sånn at de som sannsynligvis vil begå mye ny kriminalitet etter løslatelse sitter lengst, og tilsvarende at de med lav gjentakelsesrisiko slipper raskt ut og gir plass til de andre.

Beregninger i USA viste at hvis lovbrøyttere dømt for ran eller innbrudd ble fengslet i minst to år, så ville antall ran reduseres med 8%, drap og voldtekt med 3% og biltyverier med 2%. Gevinsten oppnås med kun 7% vekst i innsatte. Sitter den mest aktive tredjedelen av lovbrøyttere et ekstraår i fengsel vil det i gjennomsnitt forhindres 5 lovbrudd per innesperret. Samlet betyr det en reduksjon i den totale kriminaliteten på bare 2%. I Sverige er det beregnet at hvis alle personer i høyrisikogruppen idømmes minst 2 års fengsel, vil det redusere den totale kriminaliteten med 13% og den alvorligere med 17%. Fangetallet vil samtidig øke med 117%. Undersøkelsen viser også at det er vanskelig å finne fram til høyrisikolovbrøytterne, andelen falske positive er på over 40%.³⁹

Lovovertrедere som bryter narkotikalovgivningen og begår mange lovbrudd står for mye av den samlede kriminaliteten. I Kyvsgaard's undersøkelse fra Danmark hadde 2% i denne gruppa begått ikke mindre enn 24% av de samlede lovbrudd og 34% av straffelovsovertrедelsene. I gjennomsnitt var hver av disse lovbrøytterne registrert med 45 lovbrudd i undersøkelses-

perioden. Selektiv innesperring av denne gruppa forventes derfor å ha stor effekt. Men effekten er i virkeligheten beskjeden: hvis alle gjentakelseslovbryterne fengsles i 2 år vil bare noe under 2% av den kriminaliteten som ville skjedd ved normale straffer forebygges. Det er altså svært begrenset hva som kan oppnås ved å uskadeliggjøre en liten, men aktiv gruppe lovovertridere.

Hva hvis alle automatisk fengsles i 2 år hvis de får dom nummer to? Denne gruppa er stor, og teller godt over 10% av alle lovovertridere. 12% av alle lovbrudd kan forhindres ved å uskadeliggjøre disse, men fengselskapasiteten må tredobles og ressursene til kriminalomsorgen må økes med flere milliarder kroner.⁴⁰ Kyvsgaard konkluderer med at effekten av selektiv uskadeliggjøring maksimalt minsker kriminaliteten med høyst 3%. Samtidig er omkostningene svært høye. Forestillingen om at stor effekt kan oppnås ved selektiv uskadeliggjøring viser seg urealistisk. Erfaringene fra USA sår tvil om hvorvidt selv de små effektene er reelt holdbare.

Argumentene for å redusere kriminaliteten som helhet ved å sperre flere inne, eller å gi dem lengre straffer, er beregnet på galleriet, egnet til å avlede oppmerksomheten fra reaksjoner som virker. Massiv innesperring skal få folk til å tro at vi står overfor et handlekraftig strafferettssystem. I virkeligheten har vi å gjøre med et system som er så besatt av å straffe og fengsle at det ikke vil bruke andre og effektive virkemidler overfor tilbakefalls-kriminaliteten. Snakket om strengere straffer og flere fengsler er slik sett en avledningsmanøver.

DØDSSTRAFF

Dødsstraffen er kronen på verket for «lov og orden»-tilhengerne og dem som mener kriminaliteten bekjempes med hevn og strenge straffer. Logikken er at ettersom folk frykter døden mer enn noe annet, vil de avstå fra lovbrudd de må bøte med livet for. Også dødsstraffens avskrekkende effekt er basert på troen om at folk vurderer konsekvenser og risiko før de bryter loven. Men det skjer ikke for eksempel ved alvorlig voldskriminalitet. Da er bevisstheten ofte innskrenket på grunn av emosjonell opphisselse eller rusmiddel-påvirkning. De fleste alvorlige voldsforbrytelser skjer i affekt eller i rus, og uten at gjerningspersonen tenker på straffen. Den preventive effekten av dødsstraff er basert mer på ønsketenkning enn på erfaring og kunnskap.

Dødsstraff kan også forverre og forgrove kriminaliteten, slik Beccaria påpekte,⁴¹ og i USA har henrettelsene hatt en *negativ* allmenpreventiv effekt i de seinere år.⁴² Dødsstraff fører til mer vold og flere drap på grunn av «brutaliseringseffekten»: Statsmaktens bruk av dødsstraff signaliserer at det er legalt og korrekt å slå i hjel dem som har forbrutt seg og bidrar til voldsspiralen. Mye tyder med andre ord på at strenge straffer fremmer istedenfor å hemme kriminaliteten.

Dødsstraff, selv for mindre alvorlige lovbrudd, var vanlig i mange europeiske land fra tidlig middelalder og til begynnelsen av det 20. århundre. Den kristne kirke var en viktig inspirator og pådriver for innføring av brutal avstraffelse og dødsstraff i middelalderen.⁴³ Nå har alle land i Vest-Europa unntatt Tyrkia avskaffet dødsstraffen.⁴⁴

Dødsstraff og drap i USA

USA er unntaket fra regelen om at dødsstraffen er avskaffet i takt med den sivilisatoriske utviklingen og kunnskapen om at den ikke reduserer alvorlige lovbrudd.⁴⁵ Drapstallene i USA har variert i det siste århundre uavhengig av dødsstraff eller ikke.⁴⁶ De steg jevnt fra 1900 til midten av 30-åra, sank i den neste tiårsperioden for så på nytt å stige etter 2. verdenskrig. I 1951 var det 105 henrettelser i USA, i 1964 var det 15, i 1965 sju, og det var bare en henrettelse i 1966.⁴⁷ I denne perioden økte heller ikke antall mord i USA. Dersom dødsstraffen hadde noen virkning skulle en vente en økning i drapstallene når straffen ble avskaffet eller ikke praktisert.

Sammenliknes stater med og uten dødsstraff tyder heller ikke noe på at dødsstraff fører til færre drap eller alvorlige lovbrudd. Chambliss, som gjennomgikk drapstallene i stater med og uten dødsstraff i perioden 1959-1964, konkluderte at dødsstraff ikke har allmenpreventiv virkning på alvorlig voldskriminalitet.⁴⁸ John Andenæs har utvilsomt rett når han skriver at: «Under normale forhold lar det seg ikke påvise at det har noen betydning for kriminaliteten om dødsstraff eller livsvarig fengselsstraff er den strengeste straff som kan idømmes.»⁴⁹

HVORFOR VIRKER IKKE STRAFF?

Hva er grunnen til at så mange av dem som begår lovbrudd ikke blir mer lovlydige etter å ha vært straffet, selv når de vet at risikoen for igjen å bli straffet er stor? Hvorfor virker ikke (fengsels)straff avskrekkende på de fleste gjentakelseslovbrytere? Den manglende effekt av straff er på en måte i strid med *common sense* og oppfatningen om at hvis bare lovbrøyteren får svidd seg, «lært lekse si» og lider, så vil atferden og livsstilen bli mer lovlydig. Dette er imidlertid naive forhåpninger. Straff er generelt lite effektivt når en skal få voksne til å forandre atferd. *Belønning* og endring av livssituasjon er mer virkningsfullt.

Under behaviorismens høykonjunktur for 20-30 år siden var det mange som trodde at straff, eller «negativ belønning» som det eufemistisk ble kalt, var nyttig som dressurmiddel. Toneangivende retninger i psykologi og samfunnsvitenskap fremholdt straffens effekt ved betinging av atferd. Konklusjonene var i stor grad basert på studier av operant og klassisk betinging og laboratorieeksperimenter med dyr som hunder, rotter og duer.

For at straff skal være effektivt som dressurmiddel ved endring av atferd hos dyr, må flere betingelser være oppfylt. Hvis det antas, helt urealistisk, at mennesker kan dresseres på samme måte som dyr, må straffen oppfylle følgende vilkår for å virke atferdsendrende:

1. Straff må følge etter *ethvert* lovbrudd (Nå oppklares 3% av lovbruddene)
2. Straff må følge *rett etter* lovbruddet (Fra lovbrudd til dom går måneder)
3. Desto *strengere* straff desto mer effektiv (Maksimumsstraff i alle saker)

Disse forutsetningene er ikke bare urealistiske fordi straffesystemet aldri kan fungere slik dyredressuren krever, men også fordi mennesker i motsetning til dyr har *høyere psykologiske funksjoner*. Vi reagerer ikke instinktivt og i overensstemmelse med prinsippene for klassisk eller operant betinging. Mennesket har språk og kan tenke. Ren atferdsdressur er derfor svært lite effektiv sammenlignet med mer kognitive, sosiale læringsteknikker med innflytelse av tenkning, mening og selvbilde.

Undersøker vi effekten av mer *aktive* former for straff og pine, og ikke bare passive former som frihetsberøvelse, så viser erfaringene at aktive straffer har enda dårligere effekt på atferden. Sjøkkterapi, aversjonsterapi, skremser og isolasjon førte i gjennomsnitt til en 25% *økning* i tilbakefalls-kriminaliteten sammenliknet med fanger som «bare» ble fengslet, men ikke utsatt for vold eller sjokkopplevelser.

HVA ER STRAFF?

For at noe skal fungere som straff må det oppleves som straff av dem som utsettes for det og ikke bare av dem som dømmer og iverksetter straffen. Å si hva straff er for andre, er ikke enkelt. Det som oppleves som straff av folk flest, oppleves ikke nødvendigvis på samme måte av de hverdagskriminelle. Noen synes det er straff å bli kjeftet på, eller få en alvorlig advarsel, mens andre som har fått atskillige skjenneprekener og hatt en god del kontakter med politiet og rettsapparatet, ikke opplever det som straff. Mange lovbrutere synes ikke engang fengsel er særlig plagsomt, men snarere en kjærkommen avveksling de har vent seg til. For mange rusmisbrukere, og de er jo i flertall blant de innsatte, betyr fengselsopphold med næringsrik kost og hvile et beleilig avbrekk i en slitsom misbrukertilværelse. Å bli sperret inne noen måneder sammen med likesinnede er ingen avskrekkende tanke. For mennesker med misbruksproblemer er det en større utfordring å leve et rusfritt og lovlydig liv utenfor murene enn å sitte i en fengselscelle. Å måtte endre atferd eller å tenke annerledes, få en struktur på hverdagen med arbeid eller skoletilknytning, samt bli behandlet for rusproblemer, vil for mange lovbrutere være langt vanskeligere enn å sitte inne og berøves «friheten».

Rusavhengige hverdagskriminelle er ikke så frie utenfor fengslene at innesperring betyr noen radikal endring i frihetsfølelsen. Det føles derfor heller ikke som en straff slik de fleste lovlydige uten fengsels erfaring vil oppleve det. Avhengigheten av stoff innebærer ufrihet også i livet utenfor murene. Mange av de som sperres inne har ingen frihet, i betydning kontroll over eget liv og tilværelse, å miste. Under kapitalismen har dessuten friheten og dermed frihetsberøvelse hovedsaklig en ideologisk betydning for de vel-integrerte og godt tilpassede. Ideen om frihetsberøvelse som straff forekommer logisk i *lovgivernes* forestillingsverden, men i den verden mange av de domfelte lever er det annerledes. For dem som ikke opplever å være frie, og som heller ikke ligger under for den ideologiske forestillingen om å skape sitt eget liv, men som føler avhengighet, underdanighet, bli tråkket på, så er «frihetsberøvelse» i form av innesperring ikke nødvendigvis noen straff.

DE GJENTAKELSESKRIMINELLE

Det er gjengangerne, tidligere dømte og straffede, som begår det meste av den registrerte kriminaliteten. Over 60% av dem som soner fengselsstraff begår nye lovbrudd og havner i fengsel på nytt. Det gjelder særlig de som er dømt for de vanligste lovbrudd, alminnelig vinningskriminalitet: simple tyverier, innbrudd og bedragerier, det som lovlydige folk oftest forbinder med kriminalitet. Disse vinningslovbryterne er taperne i samfunnet. Det er rusmisbrukere, folk uten utdanning og arbeid og med problemfylte familieforhold og oppvekst. Ikke sjelden er de mishandlet og misbrukt som barn og de har aldri fått noen virkelig sjanse til å skikke seg. Flertallet har havnet i et rusmisbruk de ikke kontrollerer. Lovbrudd begås for å få penger til å ruse seg eller det skjer i ruspåvirket tilstand. «Omtrent halvparten av alle idømte frihetsstraffer på over 3 år blir ilagt for narkotikaforbrytelser. De fleste av de domfelte er selv stoffmisbrukere.»⁵⁰ 2 av 3 innsatte har alkohol- og/eller stoffproblemer. Dette er ikke noe nytt. Vilhelm Aubert skrev for snart 25 år siden: «Fengslene fungerer til dels som oppbevaringssted for alkoholisererte, hjemløse, fattige vinningsforbrytere som det ellers ikke er noe blivende sted for i det moderne industrisamfunn».⁵¹ Så lenge det ikke gjøres noe med de samfunnsmessige forhold som produserer «taperne», og med rusavhengigheten til de gjentakelseskriminelle vil ikke hverdagskriminaliteten reduseres uansett hvor mange fengsler som fylles.

Mange innenfor politiet, domstolene og Kriminalomsorgen er klar over at straffesystemet er kostbart, inhumant og virkningsløst. Det er en ulmende motstand nedenfra etterhvert som kunnskapen sprer seg om effektive reaksjonsmåter og alternativer til fengsel og straff. Denne kunnskapen har tilsynelatende ikke nådd fram til dem som er administrativt og politisk ansvarlige. Det er mer behagelig og lønnsomt å tute med høyrøstede politiske krefter som propagerer for enkle og fordummende «løsninger» på

kriminalitetsproblemet. Jo høyere i hierarkiet, og jo lenger en er fra de daglige problemene, desto mer virkelighetsfjerne og urealistiske er løsningene, desto mer konservative og stivbeinte er de som har makt og ansvar. Lojaliteten til overordnede, utsiktene til avansement og karriere, fremmer interessen for å forsvare det bestående, støtte dem som sitter enda høyere opp i hierarkiet, og dermed lukke øyne og ører for forslag fra dem med daglig erfaring for at straff ikke fremmer lovligheten.

Ansatte i fengsel og friomsorg møter straffedømte daglig. De vet at gjengangerne ikke blir mer lovlige av å bli straffet. Derfor ønsker flertallet av dem en annen og nærmest motsatt prioritering av kriminalomsorgens ressurser. Over 1/3 av de ansatte i fengselsvesenet er direkte misfornøyde med hvordan fengslene forebygger tilbakefallskriminaliteten, og mener at lovbryterne først og fremst må sikres arbeid, bolig og endret sosialt nettverk for å komme ut av lovbryterkarusellen.⁵² Dette er selvsagt ikke nye tanker, men fremdeles blir disse kjensgjerningene oversett av dem som er politisk og administrativt ansvarlige for strafferettssystemet. Det skyldes blant annet overbevisningen om at det ikke er mulig å gjøre noe med «vaneforbryterne», en forestilling om at «ingenting nytter».

«INGENTING NYTTER»

Påstanden, eller snarere slagordet: «ingenting nytter», var det massemedia som skapte i jakten på (ned)slående overskrifter som kunne dempe behandlingsoptimismen på 1960 og 70-tallet. Det ble formulert i forbindelse med en artikkel Robert Martinson skrev i 1974, og der det blant annet sto: «Det er mulig (...) at de strategier vi nå bruker er feilaktige, at utdanning og psykoterapi, selv når det foregår på aller beste måte, ikke kan forhindre eller redusere, den sterke tilbøyeligheten lovbrytere har til å fortsette sin kriminelle løpebane.»⁵³ Artikkelen fikk stor betydning for synet på rehabilitering og behandling. Forventningene til alternative reaksjoner kjølnet, og mange begynte å tvile på om lovbrytere lot seg rehabiliteres. Påstanden om at «ingenting nytter» ble begeistret mottatt av tilhengerne av straff og *status quo*, alle dem som motsetter seg «eksperimentering». At den feilaktige konklusjonen også ble støttet i en rapport utarbeidet av U.S. National Academy of Sciences, gjorde ikke saken bedre.⁵⁴ Men prestisjetunge forskningsinstitusjoner kan også ta feil. For påstanden «ingenting nytter» var både feilaktig og villedende og ikke engang dekkende for de undersøkelsene Martinson baserte artikkelen sin på. Det er tankevekkende å lese prosjektleder Douglas Lipton's fremstilling av Martinsons rolle.⁵⁵ Lipton utga i 1975 boka *The Effectiveness of Correctional Treatment* sammen med Martinson og Judith Wilks, der de oppsummerte resultatene fra 20 års forskning på effekten av behandling og rehabilitering. Martinsons artikkel ble trykt året før prosjektet ble avsluttet, og var en popularisering basert på et mindre utvalg

studier. Den ble publisert uten Liptons vitende og gikk mye lengre i sin pessimistiske konklusjon enn boka gjorde. I boka het det at enkelte programmer hadde klart bedre resultater enn fengselsstraff.⁵⁶

Lipton tok offentlig avstand fra Martinsons artikkel for å rette opp inntrykket av at all behandling var nytteløs. Men klimaet på den tida var mer i overensstemmelse med det Martinson hadde skrevet, og få hørte på Liptons nyanserte korrigeringer. Ironien var, som Lipton skriver, at Martinson, en venstreorientert liberaler, startet arbeidet som en sterk tilhenger av rehabilitering. Men etterhvert ble han desillusjonert, og til de øvrige medarbeidernes overraskelse førte skuffelsen til en reaksjon helt ute av proporsjoner. Etter å ha offentliggjort artikkelen ble Martinson intervjuet av aviser og ukeblad som *Time* og *Newsweek*. Han opptrådte også i flere fjernsynsprogrammer, bl.a. det populære *Sixty Minutes*, og uttalte seg mer og mer ekstremt. Han ble hissig og irritert og svingte fra sitt tidligere liberale standpunkt til et straffe-orientert, reaksjonært syn. Blant annet gikk han inn for å sette elektroniske fotlenker på prøveløslatte. Han opptrådte aggressivt, ble uvitenskapelig i sitt forsvar for reaksjonære standpunkt og solte seg i massemedias oppmerksomhet. Han klarte ikke å begrense sine ytterliggående standpunkter og sablet ned sine medforfattere. Hverken Lipton eller Wilks hadde noe å stille opp overfor den slags «argumenter».

Martinson var utvilsomt fargerik, og media elsket hans outrerte meninger uten forbehold. Noen få år senere hoppet denne emosjonelt forstyrrede mannen ut fra leiligheten sin i 17 etasje (under en overgangsfase i en manisk depressiv sinnslidelse, fikk Lipton senere vite). Før han tok livet av seg vedgikk Martinson at han hadde tatt feil, og tilbakekalte synspunktene fra 1974. I 1979 skrev han:

«På grunnlag av resultatene i vår nåværende undersøkelse trekker jeg tilbake konklusjonen. Jeg har ofte påstått at behandling som del av straffesystemet er 'impotent', og jeg trekker også tilbake denne påstanden. Jeg protesterte mot slagordet som mediene brukte, nemlig at 'ingenting nytter'. Massemedia har ikke plass til vitenskapelige spissfindigheter og må nødvendigvis forenkle. Men uansett, konklusjonen er ikke riktig».⁵⁷

Hans konklusjon i 1979 var at «noen behandlingsprogrammer har en tydelig effekt på residivet». Men det hjalp lite. Mange *ville* gjerne høre at lovbrutere er uforbederlige. Det passet med oppfatningen om at de bør straffes strengt og sperres inne lenge. Fengsling, het det, vil holde de kriminelle borte fra gatene, avskrekke dem fra å begå nye lovbrudd og i tillegg vil andre avstå fra kriminalitet av frykt for konsekvensene.

KRITIKK AV «INGENTING NYTTER»

Fremdeles tror mange at behandling og rehabilitering ikke «nytter». Men de tar feil. Lovbruddsreaksjoner med utgangspunkt i behandling og rehabili-

tering virker individualpreventivt og reduserer tilbakefallskriminaliteten. Mange alternative reaksjoner i 1960- og 70-åra hadde bedre resultat enn fengselsstraff.⁵⁸ Lovbryteres atferd *kan* endres. Den mistrøstige stemningen som bredte seg fra slutten av 1970-åra skyldtes misvisende fortolkning og overfladisk mediegjengivelse.

I de seinere år er det gjennomført *meta-analyser* av en rekke lovbryterprogrammer.⁵⁹ De fleste analysene konkluderer med at andre reaksjonsformer er mer effektive enn fengsel hvis målet er å redusere kriminaliteten.⁶⁰ I et nytt prosjekt, som ble avsluttet i 1999, har Douglas Lipton og medarbeidere tatt for seg 28 meta-analyser og en rekke enkeltstudier, og sammenliknet behandling og rehabilitering med ordinær fengselsstraff.⁶¹ Lipton har også sett nærmere på hva som kjennetegner reaksjoner med særlig godt resultat. I den foreløpige konklusjonen nevnes programmer basert på *kognitiv og sosial trening, sosiale læringsprogrammer, terapeutisk samfunn og realitetsterapi* som særlig effektive, mens utdanning og grupperådgivning ikke har effekt på tilbakefallskriminaliteten.

Undersøkelser av behandlingsutfall viser altså at gjentakelseskriminaliteten kan reduseres ved trening av lovbrytere fortrinnsvis *utenfor fengslene*, der de får praktisert evnen til å tenke og handle annerledes. Særlig løfterike har programmene basert på sosial-kognitiv ferdighetstrening vært. Tilbakefallet for deltagerne i disse programmene er opptil 60% lavere blant høyrisiko lovbrytere, og opptil 70% lavere for stoff-avhengige lovbrytere, sammenliknet med fengsling.

Det er fremdeles uavklarte spørsmål og rehabiliteringsprogrammene kan forbedres. Men at rehabilitering av lovbrytere er mulig uten innslag av straff og pine er hevet over tvil. Dokumentasjonen av at «noe nytter» er overveldende, påstanden om at «ingenting nytter» kan erstattes med erklæringen til Gendreau og Ross:

«Kort sagt, det er bent fram latterlig å hevde at 'ingenting nytter'. Vårt sammendrag bekrefter at det har foregått mye som viser at lovbryter rehabilitering har vært og vil være effektiv. De prinsippene som kjennetegner effektiv rehabilitering er påvist i mange intervensjonsstrategier og for ulike lovbrytere, og kan ikke avfeies som trivielle.»⁶²

Eller som Thornton skriver: «det er én konklusjon som ihvertfall ikke kan trekkes, nemlig at 'ingenting nytter'».⁶³

Norske kriminologer og strafferettsinteresserte, for eksempel Nils Christie, Thomas Mathiesen og Johs Andenæs har fremdeles liten tro på at lovovertredere lar seg rehabilitere gjennom behandling/trening.⁶⁴ De henger fast i oppfatningen til Martinson fra 1974 og mener visstnok at forsøkene på individualprevensjon har vært virkningsløse. Dokumentasjonen av det motsatte, som det er mye av de siste 30 år, synes å være ukjent.

LOVBRUDD SOM UTTRYKK FOR BESTEMTE TANKER OG HANDLINGER

Å bryte loven er ikke først og fremst en spesiell (motorisk) atferd eller en teknisk ferdighet. Lovbrudd er en sosial handling og også uttrykk for en *kognitiv stil*. Det er resultat av en måte å tenke på og en måte å løse problemer på. Måten å tenke på og se seg selv på, må endres hvis lovbryteren skal velge andre løsninger. Ikke fordi tankegangen er syk, men fordi den er sosialt uhensiktsmessig, med negative konsekvenser. Effektiv rehabilitering er ikke noe mystisk sesam-sesam, men basert på kunnskap om hva som har betydning ved endring av tenkning og atferd. Kunnskapen er satt i system sånn at de som *vil* bli mer lovlydige får hjelp til å utvikle ferdigheter som trengs for å mestre et mer lovlydig liv.

Lovbrudd er sjelden en isolert hendelse i en ellers problemløs tilværelse. Som oftest er det uttrykk for mer eller mindre automatiske reaksjoner i en fastlåst situasjon der en trenger hjelp for å finne andre løsninger og foreta nye handlingsvalg. Å endre nærmest automatiske tanker og atferd forutsetter *utvikling av tenkningen* om andre og seg selv. Dette kan best foregå i konkrete sosiale situasjoner, i samkvem og kommunikasjon med andre, der tanker bearbeides og gradvis endres som følge av motspill og medspill. Det er ingen snarvei til atferdsendringer, det finnes ingen smarte behandlingstriks, teknikker eller medikamenter som kan redusere anstrengelsene og tida det tar. For den som vil forandre seg er det nødvendig med aktiv innsats gjerne over lang tid. Det er krevende for dem som har vent seg til å begå lovbrudd og som har et sosialt miljø og et selvbilde som støtter opp under slik virksomhet, å endre inngrodde atferdsmønstre og tenkemåter knyttet til bestemte lystopplevelser og sosiale situasjoner. Men alle *kan* endre tanker og atferd. Prinsipielt er atferdsendring mulig. Men det tar tid og krever innsats, og mange trenger hjelp for å gjennomføre det. Straffedømte trenger trening i å mestre dagligdagen uten lovbrudd, i å motstå gruppepress, forholde seg til konflikter i primærgrupper og familie, få bedre kontroll over sinne og aggressiv atferd. Erfaringer viser at de mest effektive treningsprogrammene inneholder varianter av kognitiv og sosial trening på disse dagligdagse områdene. Ikke noe av denne treningen får lovbytere i fengsel.

SOSIALE FERDIGHETER OG KOGNITIV TRENING

Gode erfaringer med kognitiv og sosial ferdighetstrening er det etterhvert mye av.⁶⁵ Rolletrening med unge «egosentriske» lovbytere førte for eksempel til betydelig reduksjon i residiv i løpet av en 18 måneders periode.⁶⁶ Også aggressiv atferd og impulsivitet som kjennetegner enkelte lovbytere er det mulig å få bedre kontroll over. Det samme gjelder vanskeligheter med abstrakt tenkning, og svak problem-løsningsevne. Program som modifierer impulsiv, egosentrisk tenkning kan lære unge å tenke før de handler, vurdere

konsekvensene av atferden, og begrepsliggjøre alternative måter å løse problemer på. Det er også program for sosial ferdighetstrening og mer kreativ, ikke-aggressiv problemløsning.⁶⁷ Alt i alt er det etterhvert godt dokumentert at særlig unge lovovertridere begår færre lovbrudd etter kognitiv trening og sosial tilrettelegging.

Hovedtanken bak kognitiv trening er at mennesker vil endre atferd når de begynner å tenke annerledes. Lovbrytere utmerker seg ofte ved at de ikke tenker gjennom konsekvensene av egne handlinger. Atferden preges av impulsivitet. Mange har liten trening i å løse dagliglivets utfordringer innenfor lovens rammer. De som oppfører seg sosialt avvikende med stadige lovbrudd kan ha nytte av trening i (selv)kritisk tenkning og dagligdags problemløsning. Det hjelper å få en håndsrekning til å «se seg selv utenfra», konfronteres med sine automatiske reaksjoner og tenkemåte. Mange av dem som får slik hjelp kommer ut av lovbrøtterskolen, og får et større tanke- og atferdsrepertoar å spille på. Størst effekt har programmene som forsøker å utvikle sosiale og kognitive ferdigheter og samtidig tar sikte på forandringer i lovbrøtters sosiale situasjon.

Mye av hverdagskriminaliteten kan reduseres ved å rette oppmerksomheten mot særlig to grupper lovovertridere: (1) barn/unge og (2) lovbrøtters med rusproblemer. Størstedelen av hverdagskriminaliteten begås av dem som begynte med lovbrudd før de var 15 år, fortsatte i ungdomstida og fremdeles er aktive lovbrøtters som unge voksne, gjerne med rusproblemer i tillegg.⁶⁸ Mye av hverdagskriminaliteten vil forsvinne hvis de som debuterer tidlig blir mer lovlydige. Overfor de yngste lovbrøtters er fengselsstraff en spesielt dårlig måte å reagere på. Straff og innesperring gjør vondt verre, og utvikler dem som nølende starter med lovbrudd til gjentakelseslovbrøtters. Selvbildet som *kriminell* etableres og forsterkes som følge av straffen.

SONINGSPROGRAM FOR UNGDOM

Fram til midten av 1980-åra var oppfatningen at rehabilitering av unge lovbrøtters heller ikke nyttet, eller at behandlingseffekten var svært liten. Noen mente riktignok det motsatte og viste til gode erfaringer. Men det var og er en utbredt holdning at også unge lovbrøtters er født kriminelle, at behandling er nytteløst og at de derfor bør sperres inne lengst mulig. I de seinere år har det kommet enkelte motforestillinger til denne pessimistiske holdningen. Noen har argumentert ut fra menneskesyn, humanisme og moral, og påvist at samfunnet blir råere av å rope på mer straff. Andre har vist til gode erfaringer med alternative reaksjoner også blant unge lovbrøtters.⁶⁹

Lipsey undersøkte 400 treningsprogrammer for unge lovbrøtters for å se om de hadde noen virkning på fremtidig kriminalitet.⁷⁰ Gjennomsnittresultatet viste en reduksjon i tilbakefallskriminaliteten på 10% for de som hadde fått alternativer til alminnelig fengselsstraff. Noen programmer hadde

langt bedre resultat enn gjennomsnittet og konklusjonen til Lipsey var at behandling og trening «nytter» også for de unge. De mest vellykkede programmene var to til tre ganger så effektive som gjennomsnittet. Uttrykt i tilbakefallsreduksjon betyr det en nedgang i tilbakefallskriminaliteten på 20-30% sammenlignet med fengsel. Det er ikke bare ungdomskriminaliteten som reduseres. Mye av den fremtidige kriminaliteten blant voksne som disse unge ville ha begått hvis de var blitt straffet eller fengslet på ordinær måte, forebygges også når det satses på alternativer til fengsel.

Lovbrudd blant unge er nært knyttet til skolefravær og – i mindre grad – til arbeidsløshet. Økt skoletilknytning, men ikke nødvendigvis bedre skoleprestasjoner, fører til mindre kriminalitet. Det viktige er at de unge opprettholder *kontakten* med skolen eller kommer i arbeid. Faller de utenfor på disse områdene øker kriminaliteten uansett hvor mye det straffes eller fengsles. Fengsel eller annen straff bedrer selvfølgelig ikke forholdet til skolen eller muligheten for arbeid.

Det viser seg altså at unge lovbrutere sjeldnere begår ny kriminalitet når det reageres med kognitiv- og atferdsorientert trening, og i tillegg legges vekt på skole- og arbeidstilknytning. De mest vellykkede programmene fører til en reduksjon i kriminaliteten på 20 til 30%, sammenliknet med fengselsstraff. Programmene med vekt på kognitiv og sosialt orientert trening hadde større effekt enn programmer basert på mer tradisjonell rådgivning og (passiv) sosialhjelp.

NARKOTIKAMISBRUKERE

Sammenhengen mellom bruk av ulovlige rusmidler og kriminalitet er dokumentert til kjedsommelighet. Rusavhengige stjeler, svindler og begår annen kriminalitet for å få penger til daglige narkodoser. Undersøkelser i Finland viste at 3 av 4 personer tatt for ulovlig stoffmisbruk var mistenkt for minst et annet lovbrudd. 48% av stoffmisbrukerne var mistenkt for tyveri eller handel med tjuvegods. En stor del av vinningskriminaliteten, men lite av voldskriminaliteten, begås altså av folk med narkoproblemer.⁷¹

Rusavhengighet er vanskelig å behandle. Fengselsstraff er en særdeles dårlig reaksjonsform dersom målsettingen er å redusere misbruk og kriminalitet. Narkomisbruket fortsetter ofte i fengslet, og det er mange eksempler på at unge lovbrutere har startet med stoffmisbruket mens de har sittet inne.⁷² Ved å overføre ressurser fra straffesystemet til behandlingssystemet, ikke sette misbrukere i fengsel, men tilby behandlingsplass, kan gjentakelseskriminaliteten reduseres, samtidig som noen kan leve et mindre rusavhengig og forhåpentligvis bedre liv.

Behandling fremfor straff?

Tyskland vedtok i 1982 en lov som økte strafferammen for narkotikaforbrytelser samtidig med at straffedømte kunne behandles istedenfor automatisk å puttes i fengsel. Lovbrudd skulle ikke stå i veien for behandling. Forutsetningene var at fengselsstraffen ikke måtte overstige 2 år, og at dommen gjaldt et narkotika-relatert lovbrudd. Den domfelte ble løslatt fra fengslet for å delta i behandlingen. Ordningen som er kalt «behandling fremfor straff», har vært en suksess. De som får tilbud om behandling i forbindelse med soning av en dom gjennomfører opplegget i større grad enn såkalt frivillige klienter.⁷³ Halvparten av dem som fullførte behandlingsopplegget forble ustraffet i tre år etter behandlingen, og de resterende ble dømt for færre lovbrudd og fikk mildere reaksjoner enn de som ikke fullførte behandlingen. Erfaringene viser at det nytter med behandling av kriminelle stoffmisbrukere og at gode, realistiske behandlingsopplegg reduserer kriminaliteten både når det gjelder hyppighet og alvorlighetsgrad for denne store gruppen.

UTENFOR ELLER INNENFOR FENGSELET?

Gjennom historien, og ikke minst i de seinere år, har det vært mange forsøk på å reformere fengslet slik at innesperringen skulle virke rehabiliterende. Det har vært forsøkt blant annet med eneceller, hardt arbeid, moralsk oppdragelse, god ernæring, streng disiplin, separat ungdomsfengsel, skoletilbud, mental trening, meditasjon, religion, ulike belønningssystemer, osv. Det aller meste har vært uten virkning på tilbakefallskriminaliteten. Under innesperringen i fengsel overskygger selve straffen alle forsøk på behandling og trening. Pinen blir det primære, alt annet oppleves som underordnet selve avstraffelsen. Dette svekker rehabiliteringsmulighetene, det gjør folk mer passive, fratar dem ansvar, og styrker selvbildet som avviker og kriminell. Det nytter heller ikke å trene seg i et lovlydig liv, få nytt og mindre kriminelt belastet nettverk innenfor fengselsmurene.

UTENFOR KRIMINALOMSORGENS REKKEVIDDE

For dem som mener alvor når de sier at rettssystemet og kriminalomsorgen først og fremst skal redusere kriminaliteten er det viktig å utnytte kunnskapen som foreligger. Kyvsgaard oppsummerer erfaringene i tre punkter⁷⁴:

- den vesentligste erfaringen er at *behandling skal atskilles fra straff*. Straffen er ikke behandling, men en pine. Behandling kan ikke legitimere eller nyttiggjøre straffen.
- behandling skal være en *mulighet*. Det er noe som skal tilbys, men skal ikke være noen tvangsforanstaltning. Mange av de behandlingseksperimenter som i løpet av 1960-åra ble gjennomført i USA, har

antagelig ikke kunnet påvise positive resultater fordi behandlingen var påtvunget.

- behandling skal primært knyttes til foranstaltninger i *frihet*. Det er først og fremst *utenfor fengslene* det er påvist positive resultater.

Den nåværende kriminalomsorgen er uegnet for å nå Justiskomiteens og departementets målsetting, nemlig å bekjempe tilbakefallskriminaliteten og sikre den domfelte «et varig lovlydig liv», som det heter.⁷⁵ Ikke bare radikale kriminologer mener straff er uegnet til formålet, embetsmenn i Justisdepartementet mener det samme:

«Alle som arbeider i kriminalomsorgen vet at tilbakefall påvirkes av ...viktige faktorer utenfor kriminalomsorgens rekkevidde – bolig, arbeid, sosialt nettverk, privat økonomi, etc.»⁷⁶

De vesentlige betingelsene for et mer lovlydig liv, ligger «utenfor (den nåværende) kriminalomsorgens rekkevidde». Bare annen «omsorg» for de kriminelle kan få ned kriminaliteten og realisere Justiskomiteens og departementets hovedmålsetting. Dette må være en kriminalomsorg som legger vekt på å skaffe lovovertredere arbeid, skolegang, bolig, bedre økonomi og nytt sosialt nettverk, slik Justisdepartementet selv skriver. Fengselsstraff virker stikk i strid med denne målsettingen.

Til tross for viten om fengselsstraffens skadelige virkninger og positive erfaring med kognitiv og sosial trening, så fortsetter strafferegimet og innesperringen. Dette skyldes neppe *ene og alene* manglende kunnskap, selv om det høyt oppe i strafferettssystemet, der den strategiske og politiske utformingen av kriminalomsorgen foregår, er oppsiktsvekkende dårlig kjennskap til effekten av alternative reaksjonsformer. De gode erfaringene med *ikke* å straffe og fengsle er praktisk ikke omtalt i Stortingsmeldingen *Om Kriminalomsorgen* som kom i 1998. Det som står om alternative reaksjoner må karakteriseres som useriøst.⁷⁷ Dersom kunnskapen finnes er det i alle tilfelle liten interesse for å ta hensyn til erfaringene.

Lavere i strafferettshierakiet er det annerledes. De som omgås lovbrysterne, og ser systemets manglende effektivitet på nært hold, vet godt at straff ikke bidrar til å redusere kriminaliteten. Men mange politikere og justismyndighetene på toppen av pyramiden går fortsatt inn for å straffe og kontrollere. Det skyldes ikke uvitenhet, men behov for å vise handlekraft og vinne tilslutning i opinionen. Det vises til «folks alminnelige rettsoppfatning» som om denne oppfatningen skulle være basert på en historieløs åpenbaring og ikke på den tenkning strafferegimet selv sprer i befolkningen. Politikere og de som er ansvarlige for lov og rett foretrekker det de mener er populære «løsninger» selv om de i beste fall er virkningsløse.

Innesperringen og piningen av de mest stakkarslige i samfunnet er sånn sett ingen feiltakelse og står ikke i noen motsetning til moderne sivilisasjon. Tvert imot avdekker forsøkene på å straffe dem som begår visse ugjerninger og lovbrudd og dermed fastholde dem i den kriminaliteten samfunnet

fordømmer, en annen side av det moderne samfunn «hvis sanne ansikt vi beundrer. (...) To ansikter kan utmerket godt tilhøre det samme legeme.»⁷⁸

STRAFFEREGIMETS SANNE ANSIKT

Uten den moderne sivilisasjon ville fengselssystemet i dets nåværende utforming vært utenkelig. Ikke minst er det avgjørende at det finnes et embetsverk uten subjektiv ond vilje, men som sikrer stødig, upersonlig planlegging og byråkratisk grundighet. Det moderne byråkratiet er uovertruffent til dette formålet. Det gjelder å forholde seg nøytralt og saksorientert til de menneskene systemet rammer og produserer, uten å la seg berøre av individuelle skjebner og lidelser. Det byråkratiske apparatet er her som andre steder først og fremst opptatt av korrekt saksbehandling, eksakte definisjoner, lovforklaring, organisasjonsplaner og detaljert kontroll ovenfra.

Opprettholdelse av et strafferegime og fengselssystem som har demonstrert manglende mulighet til å nå oppstilte målsettinger om mer lovlidighet, er avhengig av rutinemessige, byråkratiske prosedyrer i god avstand fra dem som lider under systemet og aldri blir «bedre». Det trengs mange upersonlige embets- og tjenestemenn som er trofaste mot systemet og gjeldende regler, som ikke stiller spørsmål ved selve rasjonaliteten og effektiviteten i forhold til målene, eller til moralen og etikken. Det gjelder for byråkratiet å bringe moralen til taushet, samtidig som det på ulastelig vis kan forfølge sine daglige, problemløsende gjøremål, som Bauman skriver i en annen sammenheng.

Denne instrumentelle rasjonaliteten som karakteriserer styringsformen i det moderne samfunn er velegnet for å videreføre strafferegimet overfor bestemte avvikere. Den upersonlige effektivitet – «iverksettelse og gjennomføring av straffen» – blir kriteriet på systemets kvalitet. Det gjelder å opprettholde den instrumentelle rasjonalitet med alle midler, sørge for at det foregår innenfor «forretningsmessige», saklige rammer, og for enhver pris fortrenge tilbøyeligheten til å se lovbrytere som enkeltmennesker og hjelpetrengende subjekter og ikke som straffeobjekter. Vekk med emosjonene, hatet, idealismen, de følelsesladede vurderingene – dem er det ikke plass til i det byråkratiet som opprettholder strafferegimet og viderefører fengselsfiaskoen.⁷⁹

Lojalitet og lydighet overfor organisasjonsplaner, rutiner, departementsvedtak og statsapparatet er en forutsetning for å videreføre strafferegimet i dets nåværende utforming. Disiplin er vesentlig, der organisasjonens mål settes over annen troskap og forpliktelser. Egne meninger er bannlyst, «å benekte den private samvittighetens autoritet blir den høyeste moralske dyd», skriver Bauman i sin fremstilling av det moderne samfunns byråkrati.⁸⁰

Vi skal også huske på at de fleste som opprettholder det meningsløse strafferegimet, skriver rundskriv, lager planer, snakker i telefonen og deltar

på møter, sjelden har kontakt med dem systemet rammer. «De kunne ødelegge et helt folk ved å sitte ved skrivebordet», skriver Bauman i en analyse av byråkratiets bidrag til Holocaust.⁸¹

Forsøket på å utrydde hverdags- og narkokriminaliteten med straff og innesperring er samtidig uttrykk for en typisk moderne ambisjon om sosial planlegging og ingeniørkunst, ispedd makt, ressurser og organisasjonstalent for å nå det forjettede land. For mange av de som planlegger og gjennomfører straffesystemet og iverksetter pinen av de hverdagskriminelle, er selvfølgelig det å straffe ikke noe mål i seg selv. Det er et middel til å realisere en storslått visjon om et bedre og tryggere samfunn. Visse lovbrøttere sperres inne fordi de ikke passer inn i planen for det fullkomne samfunn, men virker som ugress i den forjettede rosehaven. Å *straffe*, som var et virkemiddel for å nå sivilisasjonsprosessen's ærgjerrige målsetting om et annerledes og bedre samfunn, er karakteristisk nok blitt et mål i seg selv. Eller som Vilhelm Aubert formulerte det for 25 år siden:

«Fra å være et middel til å avskrekke folk fra bestemte forbrytelser, kan det se ut som straffen idag har fått en mer generell oppgave. Den øver et generelt press i retning av konformitet, lojalitet overfor det bestående. Og i denne oppgavens tjeneste kan reaksjonen overfor rusmiddelbrukere fortone seg som et egnet middel. De truer samfunnet ved sin livsform, sin isolasjon, sin passivitet og tilbaketrekning».⁸²

Påstandene om at hardere straffer og mer fengsling reduserer kriminaliteten kan ikke lenger tas alvorlig. Men gatekriminaliteten har åpenbart viktige samfunnsmessige og politiske funksjoner for kapitalistiske samfunn. Derfor satses det mer på å bygge ut fengselskapasiteten slik at denne kriminaliteten kan holdes ved like, enn på alternative reaksjonsformer utenfor fengslene, der straffen eller hevnmotivet ikke er drivkraften, og der lovbrøtterne blir mer lovlydige.

NOTER

- 1) Se utdrag fra Michel Foucaults *Det moderne fengsels historie*, Gyldendal, Oslo, 1971 (Originalens tittel: *Surveiller et punir*, Editions Gallimard, 1975), i «Fengselsfragmenter», i dette Vardøger-heftet.
- 2) Cesare Lombroso: *Crime. Its causes and remedies*, William Heinemann, London 1911. Den italienske legen og kriminologen Lombroso utga i 1876 *L'Homo Delinquente* (Det kriminelle mennesket) der han satte fram teorien om at kriminaliteten skyldtes medfødte egenskaper. Senere la han mer vekt på kriminalitetens sosiale årsaker. Han gjennomskuet fengselsstraffens negative virkninger, og avslørte at kriminaliteten øker når lovbrøttere stues sammen i fengsel.
- 3) Nesten 2/3 av dem som sitter i fengsel blir tatt for nye lovbrudd i løpet av en femårsperiode etter soning. For de som har sonet mange fengselsstraffer er

andelen enda høyere. Fra St. meld. 27 *Om kriminalomsorgen* (1997-98). Se også «Kriminalitet i seinkapitalismen» i dette Vardøger-heftet.

- 4) Cesare Lombroso: *Crime. Its causes and remedies*. William Heinemann, London, 1911.
- 5) Se «Fengselsfragmenter» i dette heftet.
- 6) Fangetallene i England kan illustrere utviklingen. Fra 2. verdenskrig til slutten av 1980-åra ble fangetallet i England og Wales mer enn tredoblet, fra rundt 15000 i 1946 til ca 50000 i 1988. I 1991 var nesten 53000 mennesker, eller 92 av 100000 innbyggere fengslet. Nå er England og Wales oppe i 120 fanger pr.100000 innbyggere, det høyeste fangetallet i Europa, både absolutt og i forhold til folketallet. Fra Nils Christie: «Straffens geografi», *Nordisk tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1997, s. 89-102.
- 7) Steven Box: «Crime, power and ideological mystification», i: John Muncie, Eugene McLaughlin og Mary Langan (red): *Criminological Perspectives*, Sage Publications, London 1996, Kap. 22.
- 8) Se Norbert Elias: *The society of individuals*, Basil Blackwell, Oxford 1991.
- 9) Det er historiske eksempler fra andre kulturer på at lovbrøtere er møtt med andre reaksjoner enn straff. Johs Andenæs skriver at den russiske straffelov av 1926 unngikk uttrykket straff, og talte isteden om «forholdsregler» for sosialt forsvar. Men straffeorienteringen vendte tilbake også i Sovjet etter noen år. I den danske straffelov for Grønland ble betegnelsen straff avskaffet og erstattet med det mer nøytrale uttrykk «forholdsregler» fra 1954. Johs. Andenæs: *Straff, allmenprevensjon og kriminalpolitikk*, Universitetsforlaget, Oslo 1990, s. 182.
- 10) Fra St. meld. 27: *Om kriminalomsorgen* (1997-98).
- 11) Antall fengselsplasser foreslås økt fra de nåværende ca 2900 til 3100 i løpet av få år. St. meld. nr 27: *Om kriminalomsorgen* (1997-98).
- 12) Strafferettsprofessor Johs Andenæs sier det på denne måten: «Det er mitt inntrykk at den kriminalpolitiske diskusjon, slik som vi kan følge den i massemedia og i politiske utspill, er dominert av en unyansert og overdreven tro på hva strengeste straff og mer politi vil bety for kriminaliteten». Johs. Andenæs, op.cit., s. 12
- 13) Se Elliott Curries artikkel i dette heftet.
- 14) Vidar Kleppe: «Nå får de kriminelle bare en klapp på skuldra og får høre at de hadde det vanskelig der de kom fra....samfunnet kan ikke tolerere denne kriminaliteten, men må slå hardt ned på det. Det er for mye dulling og klapping. Vi trenger strengere krav og hardt arbeid. I dag har ungdom det altfor godt» (*Klassekampen*, 4. november 1998).
- 15) Steven Box, op. cit.
- 16) «Desto grufullere straffen er, desto mer gjør den kriminelle for å unngå straffen, og det gjør at han begår alle slags grusomme ugjerninger for å slippe unna straffen for det første lovbruddet. De steder der straffen har vært mest brutal er kjennetegnet av de mest blodige og inhumane gjerninger. Den samme brutale tankegang som kjennetegner lovgiveren smitter over på den kriminelle. Etterhvert som straffen blir mer grusom blir den menneskelige sjel hardnet. Overdreven straff har aldri gjort menneskeheten noe godt». *Cesare Beccaria*, en av kriminologiens grunnleggere, født i Milano i 1738, studerte jus ved universitetet i Pavia 1754-58 og utga boka *Dei delitti e delle pene* (Forbrytelse og straff) i 1764 der sitatet er hentet fra. Boka vakte voldsom oppsikt og ble lest og diskutert av samtidas filosofer, jurister og intellektuelle, som f.eks. Bentham,

Hegel, Kant og Voltaire. Beccaria var en tenker med stor innflytelse på sine samtidige, og drøftingen av forholdet mellom forbrytelse og straff fikk praktisk betydning for strafferetten i mange land i Europa.

- 17) Fra Johs. Andenæs: «Straff – gjengjeldelse eller sosialt forsvar?» *Forbrytelse og Straff*, Cappelen forlag, Oslo 1950, s. 38. Som Andenæs skriver er gjengjeldelse ingen oppfinnelse av Moselovens forfatter, men prinsipielt samme holdning finnes for eksempel i kong Hammurabis babylonske lovbok fra rundt 2000 år før Kristus. Nyere filosofer har videreført tanken om gjengjeldelsens rettferdighet og nødvendighet. En av dem er Kant, som skrev følgende: «selv om det menneskelige samfunn sto foran sin oppløsning – et folk som bor på en øy besluttet for eksempel at nå ville de gå fra hverandre og spres utover verden – måtte først den siste morder i fengslet henrettes for at enhver skal få den skjebne som hans gjerninger gjør ham fortjent til. Skjer ikke det, så vil blodskylden fortsette å hvile på folket som på denne måten har krenket rettferdigheten.» Fra Johs. Andenæs: *Straffens formål*. Fengselsvesenets forelesningsrekke, 1952, Oslo Botsfengslets trykkeri, 1953.
- 18) Andenæs, 1950, op.cit., s. 38.
- 19) Lombroso, op.cit.
- 20) Ragnar Hauge: *Straffens begrunnelser*, Universitetsforlaget, Oslo 1996, s. 18.
- 21) I St. meld. 27, *Om kriminalomsorgen* (1998-99), argumenteres det for eksempel med «den alminnelige rettsfølelse» i forbindelse med kritikk av dagens straffenivå, straffegjennomføring og løslatelsessystem, og departementet er opptatt av at straffereaksjonene ikke må støte «mot den alminnelige rettsoppfatning» (s. 49).
- 22) Det å straffe «står i grell kontrast til de sosiale velferdstiltak som karakteriserer vår moderne stat», som Andenæs skriver. og «tilsier forsiktighet ved anvendelse av straff». Johs. Andenæs: *Straff, allmenprevensjon og kriminalpolitikk*, Universitetsforlaget, Oslo 1990, s. 103.
- 23) Allerede *Cesare Beccaria* reagerte på det formålsløse i å straffe for pinens skyld, og mente straffens formål burde være «å beskytte lovbryteren fra på ny å skade sine medmennesker.» Derfor gikk han mot både tortur og dødsstraff som han mente var helt uegnet for formålet og ikke hadde noen avskrekkende effekt. Korporlig straff og pine bidro tvertimot til å gjøre folk mer voldelige. Se Cesare Beccaria: *On Crimes and Punishments and Other Writings*. Redigert av R. Bellamy, Cambridge University Press, Cambridge 1995. Marx hadde heller ingen tro på straffens allmenpreventive eller individualpreventive virkninger og han forkastet de vanligste begrunnelsene for dødsstraff, og også for straff generelt. Han støttet den hegelianske teori der forbryteren behandles som en person med menneskeverd og frihet. (I en artikkel i *New York Daily Tribune* (18. 2. 1853). Jon Elster: «Marx om forbrytelse og rettsvesen», i: A. Bratholm og N. K. Sundby (red): *Kritisk Juss*, Pax Forlag, Oslo 1976, s. 182-201.
- 24) Johs. Andenæs, 1990, op.cit., s. 12.
- 25) John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- 26) Betydningen av indre kontroll, disiplin og skam viser seg bl.a. i Japan, der kriminaliteten er lav og den uformelle sosiale kontrollen fra det sivile samfunnet sterk. Se også Elliott Curries artikkel i dette heftet.
- 27) Se W. J. Chambliss: *Crime and the Legal Process*, Part 3, s. 360. McGraw-Hill, New York 1969. Britta Kyvsgaard: *Den kriminelle karriere*. København, Jurist-

og Økonomforbundet, København 1998, skriver: «Selv om der findes undtagelser fra reglen, er det sjældent at finde støtte for antagelsen om, at strengere straffe medfører lavere tilbagefallsrisici end mildere straffe. Det er lettere at finde støtte for den motsatte antagelse.»

- 28) Trusselen om straff har også allmenpreventiv effekt overfor mindre alvorlige lovbrudd, som det å bryte parkeringsbestemmelsene, butiktyverier, overholde fartsgrenser, osv. Det gjelder også for deler av hvitsnippskriminaliteten. Ved innføring av strengere straffer og større risiko for å bli dømt for slike lovbrudd, synker hyppigheten. Men straffen har heller ikke i disse tilfellene individualpreventiv virkning.
- 29) Se Edward Nells artikkel i dette heftet.
- 30) Se Idar Møglestue: «Straffede lovbrøyttere: Stadig flere pådrar seg nye straffe-reaksjoner.» *Samfundsspeilet*, 3, 1996.
- 31) Lombroso, op.cit.
- 32) Gjennomsnittstida i norske fengsler er i størrelsesorden 3- 4 måneder.
- 33) Kyvsgaard, op.cit. sammenfatter på denne måten: «Undersøkelser av straffens individualpreventive effekt kan ikke påvise en klar, positiv sammenheng mellom straffens strenghet og dens preventive virkning. En del av forskningen på området påviser at risikoen for tilbakefall til ny kriminalitet er uavhengig av straffens strenghet. Annen forskning peker derimot på en negativ individualpreventiv effekt, idet strengere straffer medfører større risiko for tilbakefall til ny kriminalitet enn mildere straffer.»
- 34) Roger Tarling: *Analysing offending data, models and interpretations*, HMSO, London 1993.
- 35) Kyvsgaard, op.cit.
- 36) Kyvsgaard, op.cit., s. 177.
- 37) For staten California tydet beregningen på et fall på godt og vel 3 lovbrudd per ekstra fangeår. En nærmere analyse avslørte imidlertid at mens den økte bruken av fengselsstraff primært gjelder lovbrøyttere over 18 år, så kommer ikke nedgangen i kriminalitet i denne aldersgruppen, men blant de under 18 år. Det er derfor tvilsomt om innesperringen har hatt betydning for nedgangen i kriminaliteten (Kyvsgaard, op.cit., s.176).
- 38) Kyvsgaard, op.cit., s. 182.
- 39) Kyvsgaard, op.cit., s. 184.
- 40) Kyvsgaard, ibid.
- 41) Beccaria, op. cit.
- 42) Jfr. Kyvsgaard, op. cit., s. 204.
- 43) Den katolske kirken var opprinnelig motstander av dødsstraff ut fra synspunktet at det til lå Gud og ikke menneskene å bestemme over liv og død. Men fra omkring 1200-tallet aksepterte pavekirken dødsstraff. Samtidig ble inkvisisjonsprosessene innført og tortur ble et godtatt middel for å frembringe tilståelser. Kirken var, som Hauge skriver, ikke lenger noen motkraft som kunne hindre bruken av pinsler, legemsstraffer og dødsstraff innenfor verdslig straffrett. Kirken ble etterhvert en pådriver. (Ragnar Hauge, op.cit., s. 46.) Dette skyldtes bl.a. tilbakevendingen til mosaisk lov slik man fant den i Bibelen. Å forholde seg dogmatisk til Bibelens grufulle beretninger innebar en drastisk skjerpelse av straffene. Kirken inspirerte til brutal avstraffelse, og logikken var at desto mer brutal straffen var, desto større avskrekkingsseffekt. Også i Norge

foregikk det med inspirasjon fra kristendommen en brutalisering av straffesystemet etter reformasjonen, med økt anvendelse av legemsstraff og dødsstraff for mindre alvorlige og utbredte lovbrudd som f.eks. tyveri.

- 44) Dødsstraff for tyveri ble avskaffet i Norge i 1771. Sverige avskaffet dødsstraffen i 1921. Den siste henrettelsen fant sted i 1910. På slutten av 1800-tallet var det ca 4 henrettelser hvert tiår i Sverige. Men ingenting tyder på at dødsstraffen påvirket drapstallene i Sverige (Ragnar Hauge, op.cit., s. 119). I Nederland har dødsstraffen ikke vært brukt siden 1860 og ble formelt avskaffet i 1870. Drapstallene etter 1870 nådde aldri høydene fra 1860-70 da dødsstraff fremdeles kunne idømmes. I 1920-åra var drapstallene særlig lave, igjen et indisium på at antall drap hovedsaklig skyldes andre forhold enn strafferammen.
- 45) I Sør-Afrika, der drapstallene har vært spesielt høye under og etter Apartheid-styret, er den viktigste innvendingen fra den nåværende regjeringen at dødsstraffen virker forrående, og er uttrykk for en anti-humanisme samfunnet i det lange løp ikke er tjent med. Selv om det i Sør-Afrika er krav fra flere partier med fortrinnsvis hvit majoritet, og fra «Løv og orden» politikere om å gjeninnføre dødsstraffen fra Apartheid-tida, så vil ANC, regjeringspartiet med overveiende svart majoritet, ikke gjøre det. Voldskriminaliteten har heller ikke økt i Sør-Afrika etter avskaffelsen av Apartheid og dødsstraffen.
- 46) I USA har dødsstraffen vært brukt forskjellig til ulike tider. I 1920 hadde 6 stater avskaffet dødsstraffen, i 1957 8 stater og i 1965 var dødsstraffen avskaffet i 13 stater. Av de som ble idømt dødsstraff ble ca 80% henrettet i perioden fram til ca 1950. Deretter sank andelen, og mellom 1960 og 1964 ble 1/3 av de dømte henrettet (Fra: Karl F. Schuessler: «The Deterrent Influence of the Death Penalty» *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol 284, 1952, s. 54-63.
- 47) Schuessler, op. cit.
- 48) Chambliss, op.cit. Heller ikke narkotikakriminalitet reduseres av trusselen om strenge straffer.
- 49) Andenæs, op. cit.
- 50) Johs. Andenæs, op.cit.. s. 196.
- 51) Vilhelm Aubert: «Om klasselovgivning», i: A. Bratholm og N. K. Sundby (red): *Kritisk Juss*, Pax forlag A/S, Oslo 1976.
- 52) Fra en MMI- undersøkelse i 1995 som omfattet 44% av i alt 2286 ansatte i Fængselsvesenet og 77% av 230 ansatte i Friomsorgen.
- 53) Robert Martinson: «What works? Questions and answers about prison reform». *The Public Interest*, Vol. 10, 1974, s. 22-54.
- 54) L. Sechrest, S. O. White & E. D. Brown: *The rehabilitation of criminal offenders: Problems and prospects*, National Academy of Sciences, Washington, D. C. 1979.
- 55) Douglas S. Lipton; Frank S. Pearson; Charles Cleland og Dorline Yee: «How do cognitive skills training programs for offenders compare with other modalities: A meta-analytic perspective». Presentert på *Stop and Think konferansen* i York, England, mars 1998.
- 56) D. S. Lipton, R. Martinson og J. Wilks: *The Effectiveness of Correctional Treatment*, Praeger Publishers, New York 1975.
- 57) R. Martinson: «New findings, new views: A note of caution regarding sentencing reform», *Hofstra Law Review*, Vol. 7, 1979, s. 243-258.

- 58) Se for eksempel Robert Blackburn: *Still not working? A look at some recent outcomes in offender rehabilitation*. Paper presented at the Scottish Branch of the British Psychological Society conference on *Deviance*, University of Sterling, 1980. Ved å sammenlikne tilbakefallskriminaliteten blant prøveløslatte lovbytere ble det påvist 70% tilbakefall blant dem uten noe tilbud, 48% blant dem som deltok i program med sosial trening og mellom-menneskelige ferdigheter, og 18% tilbakefall blant dem som i tillegg fikk kurs i kognitiv trening, se R. R. Ross, E. A. Fabiano og C. D. Ewles: «Reasoning and rehabilitation», *International Journal of offender therapy and comparative criminology*, Vol. 32, 1988, s. 29-35.
- 59) Meta-analyser er basert på flere enkeltstudier, og der en ved hjelp av bestemte statistiske teknikker får fram gjennomsnittseffekter. Se G. V. Glass; B. McGaw og M. L. Smith: *Meta-analysis in social research*, Sage Publishers, Newbury Park, CA 1981.
- 60) Se C. J. Garrett: *Meta-analysis of the effects of institutional and community residential treatment on adjudicated delinquents*. Unpublished doctoral dissertation, University of Colorado, 1984, og C. J. Garret: «Effects of residential treatment on adjudicated delinquents: A meta-analysis.» *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 22, 1985, s. 287-308. Konklusjonen etter å ha gjennomgått 111 studier og totalt 13055 personer hvorav 8000 hadde deltatt i rehabiliteringsprogrammer var at behandlingen ga positive resultater i form av redusert tilbakefall. Meta-analysen til R. Gottschalk, W. S. Davidson, J. Mayer & L.H. Gensheimer: «Behavioral approaches with juvenile offenders: A meta-analysis of long-term treatment efficacy», i: E. K. Morris, & C. J. Baukman (eds.): *Behavioral approaches to crime and delinquency*, Plenum, New York 1987, omfatter 90 undersøkelser av rusavhengige unge lovbytere både fra behandlingskollektiv og utenfor; R. Gottschalk, W. S. Davidson; L. K. Gensheimer & J. Mayer: «Community-based interventions», i: H. C. Quay (ed.), *Handbook of juvenile delinquency*, John Wiley, New York 1987, s. 266-289; og D.A. Andrews, I. Zinger, R. D. Hoge, J. Bonta, P. Gendreau, & F. T. Cullen: «Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically informed meta-analysis», *Criminology*, Vol. 28, 1990, s. 369-404.
- 61) Douglas S. Lipton, Frank S. Pearson, Charles Cleland and Dorline Yee, op. cit. Konklusjonene er basert på mer enn 900 enkeltstudier av tilbakefallskriminalitet, og totalt over 1500 undersøkelser fra Tyskland, England, USA, Canada, Spania og Sverige. Men ingen fra Norge.
- 62) P. Gendreau & R. R. Ross: «Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s». *Justice Quarterly*, Vol. 4, 1987, s. 349-407.
- 63) D. M. Thornton: «Treatment effects on recidivism: A reappraisal of the 'Nothing Works' doctrine», i: B. J. McGurk, D. M. Thornton & M. William (eds.): *Applying psychology to imprisonment: Theory & Practice*, HMSO, London 1987.
- 64) Nils Christie skriver: «Vi vet ikke hvem som har størst behov for innsats... Vår evne til forutsigelse av farlighet er ikke til stede, og vil ikke bli det så lenge mennesker er mennesker, og derved med evne og vilje til valg (...).» Nils Christie: «Forebygging» *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, vol. 86, 1999, s. 9. Christie avviser med argumentet at «mennesker er mennesker» nyere dokumentasjon som viser at også lovbytere til en viss grad er konsistente i sin atferd, og at det er mulig å si en god del om sannsynligheten for ny kriminalitet ut fra kjennskap til personlige og sosiale forhold, samt tidligere lovbrudd. Nils Christie viser til kollega Thomas Mathiesens artikkel «Selective Incapacitation

Revisited» *Law and Human Behavior*, august, 1998. Den handler hovedsaklig om at kriminaliteten ikke kan reduseres ved økt innesperring, men inneholder også noen foreldede henvisninger som støtter påstanden om at risikovurdering (1) ikke er prinsipielt mulig («mennesker er mennesker»), (2) ikke er ønskelig og (3) har vist seg umulig i praksis. Spesielt den siste påstanden tar ikke hensyn til erfaringene de siste 10-15 år. Mathiesens synspunkter kritiseres i et innlegg i samme nummer av *Law and Human Behavior*. Johs Andenæs skriver flere steder i *Straff, allmenprevensjon og kriminalpolitikk*, Universitetsforlaget, Oslo 1990, at individualprevensjon og behandling av lovbrutere ikke har noen effekt på residivet. Han refererer blant annet undersøkelser fra 1970-tallet, og synes ikke å være kjent med kritikken av denne litteraturen og undersøkelser på 80-tallet. Meta-analysene på 1990-tallet, f.eks. Liptons (op. cit.) store materiale fra 1999 kunne selvfølgelig ikke Andenæs kjenne til i utgivelsen fra 1990. Men nye utgaver bør oppdatere bokas påstand om at «ingenting nytter».

- 65) Se Garret, 1984, op.cit.; R. L. Izzo & R. R. Ross: «Meta-analysis of rehabilitation programmes for juvenile delinquents», *Criminal Justice and Behaviour*, Vol. 17, 1990, s. 134-142; M. E. Rice og T. C. Chaplin: «Social skills training for hospitalised male arsonists» *Journal of Behaviour Therapy and Experimental Psychiatry*, Vol. 10, 1979, s. 105-8 og I. G. Sarason.: «A cognitive social learning approach to juvenile delinquency», i: R. D. Hare og D. Schalling (red.): *Psychopathic behavior: Approaches to research*, Riley, New York 1978.
- 66) M. J. Chandler: «Egocentrism and anti-social behaviour: The assessment and training of social perspective-taking skills», *Developmental Psychology*, Vol. 9, 1973, s. 326-332.
- 67) Se D. P. Farrington: «Psychological Contributions to the Explanation, Prevention and Treatment of Offending», i: F. Løsel, D. Bender and T. Bliessen (red.): *Psychology and Law. International Perspectives*, Walter de Gruyter, Berlin/NewYork 1992, s. 35-51.
- 68) En svensk undersøkelse fant at denne gruppa var ansvarlig for mesteparten av den registrerte kriminaliteten blant voksne. Se: Stattin og Magnusson: «Stability and change in criminal behaviour up to age 30», *The British Journal of Criminology*, Vol 31, 1991, s. 327-346.
- 69) Gendreau & R. R. Ross, 1979, op.cit.; T. Palmer: «Martinson revisited», *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 12, 1975, s. 133-152; T. Palmer: «The effectiveness issue today: An overview», *Federal probation*, Vol. 47, 1983, s. 3-10; og P. Gendreau, & R. R. Ross, 1987, op.cit.
- 70) M. W Lipsey: *The effects of treatment on juvenile delinquents: Results from meta-analysis*. Paper presented at the 2nd European Conference on Law and Psychology, Universität Erlangen, Nürnberg, 1990.
- 71) Aarne Kinnunen: «Drug Related Crime in Helsinki», i: *Kriminalitet, konstruksjoner og virkelighet*, Rapport fra NSJK's 38. forskningsseminar, Island 1996. Kun 7% av dem som var mistenkt for voldskriminalitet var også mistenkt for narkokriminalitet.
- 72) «Norske fengsler er en rekrutteringsanstalt for narkotikamiljøet. – Vi kjenner til at mange faktisk begynner med narkotika i fengslet, sier Roar Øvrebø, leder i Norges fengsels- og Friomsorgsforbund (NFF). Det synes umulig å stanse narkofloppen inn i fengslene» (*Adresseavisen*, 15.7.1999, s. 2). «Opptil 60% av de innsatte ved Trondheim krets fengsel bruker narkotika, ifølge narkotika-koordinator Oddmund Osen. Hvert år blir det gjort 50 beslag innenfor murene...» «Ifølge bladet *Forum* sier narkotikakoordinator Svein Pettersen i

Østre Fængselsdistrikt at narkotikabruk nærmest er legalisert i norske fengsler» (*Adresseavisen*, 14. 7, 1999, s. 5).

- 73) 60% av de rusavhengige lovbruterne begikk ny registrert kriminalitet i 3 års-perioden etter domfellelse. Dette illustrerer hvor høy residivet er for denne gruppen. En sammenlikning mellom gruppene viste at residivet var lavest blant dem som fullførte behandlingsopplegget. Forskjellen mellom gruppene når det gjaldt *antall lovbrudd*, og ikke bare *antall personer* som begikk nye lovbrudd, var enda mer markert: De som ikke fullførte behandlingsopplegget begikk henholdsvis 44% og 30% nye lovbrudd, mot 22% av dem som fullførte behandlingen. De siste hadde også mildere straffereaksjoner. Se H. C. Vollmer & Ellgring: «Die Vorhersage der vorzeitigen Therapiebeendungen bei Drogenabhängigen», *Suchtgefahren*, Vol. 37, 1988, s. 273-284.
- 74) Kyvsgaard, op. cit., s. 215.
- 75) St. Meld. 27: *Om kriminalomsorgen* (1997-98).
- 76) Sitert fra brev av 16. Januar 1995, skrevet av ekspedisjonssjefen i Kriminalomsorgsavdelingen i Justisdepartementet.
- 77) St. meld. 27 *Om kriminalomsorgen* (1997-98) gjengir først og fremst resultatene fra perifere residivstudier på norsk, en av dem basert på erfaringene fra Berg arbeidsskole i perioden 1952-1957, altså for ca. 50 år siden. En annen begrenser seg til dem som deltok på et kortvarig promillekurs. De øvrige undersøkelsene er nordiske studier av tilbakefall blant «seksualforbrytere». Tatt i betraktning den omfattende dokumentasjon som nå finnes på residivområdet er det avslørende at Justisdepartementet i 1998 utgir en Kriminalomsorgsmelding så blottet for kjennskap til internasjonale erfaringer.
- 78) Fra Zygmunt Bauman: *Moderniteten og Holocaust*, Vidarforlaget, Oslo 1997.
- 79) Cesare Beccaria, som kjente til straffesystemet på 1800-tallet og dermed ikke kjente til det moderne justisbyråkratiets rasjonalitet og upersonlighet, har beskrevet et annet paradoks: «Hvordan kan en politisk institusjon, som ikke skal la følelsene løpe av med seg, selv bli så oppslukt av følelser, utføre denne nytteløse grusomheten som er et resultat av raseri, fanatisme eller svake tyranners maktbegjær. Kan kanskje smerteskrivene til den elendige gjøre ugjort det som allerede er gjort og skru klokka tilbake? Hensikten med å straffe kan ikke være annet enn å beskytte lovbruterne fra å gjøre mer skade og avskrekke andre fra å gjøre det samme. Derfor skal straffene og virkemidlene som brukes for å iverksette dem velges slik at de får mest mulig og lengst mulig virkning på tankegangen til dem som en gang har brutt loven, og med minst mulig skade på kroppen deres.» Cesare Beccaria: *On Crimes and Punishments and Other Writings*, Redigert av R. Bellamy, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- 80) Bauman, op. cit., s. 54.
- 81) *ibid.*, s. 59.
- 82) Vilhelm Aubert: «Om klasselovgivning», i A. Bratholm og N. K. Sundby (red): *Kritisk Juss*, Pax forlag, Oslo 1976, s. 76.

Arnulf Kolstad

FENGSELSFRAGMENTER

Fengsel som *straff* for forbrytelser har ingen lang historie, og ble tatt i bruk først på 1700-tallet i Europa. Innesperring har foregått lenge, men ikke som straff. I middelalderen var hensikten først og fremst å hindre at folk forsvant før de hadde gjort opp for seg.¹ Fengslet var et praktisk sted for oppbevaring av dem som skyldte penger, en varetekt. Straffeloven i middelalderen var faktisk dominert av «ideen om det illegale ved å bruke fengsel som straff».² Forståelsen av at fengselsstraff var både inhumant og formålsløst holdt stand i flere århundre:

«Den romerrettslige maksime om at fengsel bare kunne anvendes til varetekt og ikke som straff, sto nærmest som en selvinnyttende sannhet helt fram til slutten av 1700-tallet, og straff som fengsel var bare unntaksvis i bruk før den tid.»³

I det 15. og 16. århundre var fysisk avstraffelse vanlig. Også dødsstraff, som tidligere ble brukt kun i ekstreme tilfelle, ble tatt i bruk i stort omfang i Europa. Grusomme avrettingsmetoder ble pønsket ut i håp om at de skulle virke avskrekkende. Målsettingen var ikke bare å utrydde alvorlig volds-kriminalitet. Også småkjeltringer, tiggere, vagabonder og de «dovne arbeids-løse» skulle straffes hardt for sin asosiale opptreden. Den ble oppfattet ikke bare som brudd på loven, men en trussel mot samfunnet og den sosiale orden. Offentlig henging, halshugging, pisking og annen tortur og mishandling var vanlig. Uten at det hadde påviselig effekt på lovløsheten og den sosiale uorden. Den fortsatte å stige, og hadde helt andre årsaker enn straffer som ikke virket avskrekkende nok. Lommetyvene var for eksempel særlig aktive rundt retterstedene når folk stimlet sammen for å se henrettelser – av lommetyvene.

Etter at fengslet var tatt i bruk som straff på 1700-tallet gikk det ikke mange år før innesperring og frihetsberøvelse ble en *selvfølgelig straff* for forbrytelser. Det hang sammen med at *friheten* ble fremstilt som et umistelig gode og en grunnleggende verdi for et menneskeverdig liv i det borgerlige samfunn. Å berøve folk friheten var det samme som å berøve dem retten til å eksistere. Derfor ble frihetsberøvelse ansett som en passende pine og straff for dem som ikke ville innordne seg og akseptere spillereglene.

Samtidig oppsto ideen og muligheten for å utnytte lovbrytere som arbeidskraft i en gryende kapitalisme. Transport til koloniene og straffearbeid ble introdusert. Fra slutten av det 18. århundre ble for eksempel Australia brukt som lagerplass for småtyver, større banditter og dessuten politiske

fanger fra England, Irland og Skottland.⁴ Samtidig tok straffereaksjonene i Europa sikte på å omgjøre lovbrøyttere til arbeidskraft mens de sonet. Bruk av legemsstraff ble redusert, dødsstraff ble mindre utbredt, og arbeidstrening innført i fengslet for å lette overgangen til lønnsarbeid ved endt soning. De «dovne og lovløse» skulle oppdras, disiplineres og korrigeres. Den gang fengslet ble innført tenkte svært få på å rehabilitere lovbrøyttere. De fleste anså fengslet uegnet for slike formål. Sikringen var det viktigste, uansett hva det ellers førte til.

Fengselsstraff blir det normale og selvfølgelige

Overgangen fra å være institusjoner for varetekt og oppbevaring til å bli steder for straff, arbeidstvang og økonomisk utbytting hang åpenbart sammen med endringer i produksjonsmåten. Under kapitalismen ble fengslets arkitektur og utforming tilpasset det nye formålet.⁵ Og innesperringen økte. Den konstruerte kriminaliteten økte imidlertid raskere enn fengslene og straffekoloniene hadde kapasitet til. Det ble bygd nye fengsler, og fra midten av det 19. århundre var fengslet blitt den primære straffeanstalten, og innesperring den «normale» reaksjonen på hverdagskriminalitet. «Fengslet var det dominerende instrumentet for å endre uønsket atferd og den foretrukne form for straff», som Cohen skriver.⁶ Staten skulle drive et fengselsystem der fanger først og fremst skulle *straffes*.

Det nåværende fengselssystem er derfor kun ca 150 år gammelt. Like gammel er kunnskapen om at fengselsstraff hverken reduserer kriminaliteten eller hindrer tilbakefall. Hverdagskriminaliteten øker som følge av innesperringen.⁷ Dette har imidlertid ikke hindret at fengselsstraff tas i bruk i stadig større omfang.⁸ Det er blitt en enkel og hendig måte å fjerne «uønskede elementer» på, og fengslet har i tillegg andre viktige funksjoner i samfunn som krever disiplin og lydighet i mangel av oppslutning og entusiasme. I dag eksisterer fengslet mer i kraft av slike funksjoner og som følge av tradisjon og vane, enn som et velbegrunnet instrument for kriminalitetsbekjempelse.

Cesare Lombroso – kriminalitet: årsaker og remedier

Gjennom historien har mange kritiske røster tvilt på fengselsstraff som egnet virkemiddel mot forbrytelser. En av de første som avslørte at kriminaliteten øker når lovbrøytterne sperres inn var den italienske legen og kriminologen *Cesare Lombroso*.⁹ Han brukte store deler av livet til å studere fanger i italienske fengsler. På slutten av forrige århundre beskrev han skarpsindig hvordan fengslingen bidro til å gjøre innesperrede lovbrøyttere mer forherdede og kriminelle. Selv om han mente enkelte var «født kriminelle», var han aldri i tvil om fengselsstraffens negative virkninger, og at innesperring gjør vondt

verre. Lovbrytere må behandles med fornuft og ikke straffes hardt, var Lombrosos budskap for over 100 år siden.

«Fengslet er det verste av alle remedier (hvis det overhodet kan kalles et remedie og ikke en gift). (...) Det er lett å forstå, uten å vise til tall, at kriminaliteten øker når de kriminelle stues sammen i fengsel, der ifølge den kriminelle selv, den største ondskap er et hedersmerke og dydighet er skammens tegn. (...)

Skal vi lære et menneske hvordan det skal te seg i samfunnet kan vi ikke lukke det inne i en fengselscelle, så ulikt det sosiale liv som vel mulig, og ta fra det selv forestillingen om moralsk trening ved å regulere fra morgen til kveld i minste detalj dagliglivets bevegelser, til og med tankene deres. Hvis spørsmålet var å utdanne gode lærere, arbeidere eller gode soldater, ville vi da akseptert metoden med lang innesperring i en fengselscelle? (...) I fengslet lærer fangene å hate samfunnet, men ikke å bli lovlydige. Fengslet er universitetet for tyver, der de erfarne lærer de uerfarne sine triks og metoder. (...) 'Fengslet er et lykkested og noe av det beste som har rammet oss ettersom vi lærer om skjulesteder, hvordan vi skal stjele og vi får venner å begå lovbrudd sammen med', sier en av fangene henrykt, og en innsatt i Palermo svarer truende 'Jeg skal gjerne rive i filler den mannen som snakker ille om fengslet'. (...)

Å stue ungdomskriminelle sammen i egne institusjoner gjør bare vondt verre – de unge kriminelle er stolte av sine lovbrudd, det gir status, og det gjelder å fremstå som en garvet forbryter blant jevnaldrende. (...) kriminalitetens onde sprer seg som fra en råttne frukt til friske frukter i den samme kurven.»¹⁰

Peter Kropotkin – En opprørers ord

Også den russiske anarkisten *Peter Kropotkin* har skrevet om straff og fengsel.¹¹ Det gjorde han i boka *Words of a Rebel* som utkom i 1898. Den ble oversatt til norsk av A. Hazeland, med tittelen *En opprørers ord*, og utgitt på Det norske Arbeiderpartis Forlag i Kristiania i 1916.¹² Det følgende er utdrag fra kapitlet «Loven og myndighetene». Oversettelsen er ved Helge Hagen og Arnulf Kolstad.

«Først av alt, når vi betrakter den såkalte 'kriminalitet', overfall mot personer, er det vel kjent at to tredjedeler eller til og med tre fjerdedeler av disse forbrytelsene er inspirert av ønsket om å få tak i andres eiendeler og rikdom. Denne umåtelig store kategorien av såkalt kriminalitet og lovoverskridelser ville forsvinne den dagen privateiendommen opphører å eksistere.

'Men', vil man si, 'det vil fremdeles være umennesker som truer andre på livet, som vil bruke kniven i hver krangel, som vil hevne den minste fornærmelse med mord, hvis det ikke er lover som begrenser dem og

straff som holder dem tilbake'. Dette refrenget synges for oss så snart vi sår tvil om samfunnets rett til å straffe. Men et faktum er klart; det er ikke slik at strengere straffer på noen måte reduserer antall forbrytelser. De kan henge, pine og sperre inne mordere så mye de vil, antall mord vil ikke gå ned. Og omvendt, avskaff dødsstraffen og det vil ikke bli begått flere mord.

Statistikere og rettslærde vet at nedsatt straff aldri har medført noen økning i angrep på borgernes liv. På den annen side, når avlingene er rikelige, når brødet er billig og været er godt, synker antall mord umiddelbart. Det er statistisk påvist at antall forbrytelser øker og synker i forhold til prisen på nødvendighetsartikler og godt eller dårlig vær. Ikke sånn at alle mord er fremkalt av sult. Langt derifra; men når avlingene er gode og de nødvendige livsfornödenheter er priset slik at folk har råd til å kjøpe dem, er folk tilfreds og i bedre forfatning enn ellers, og de lar seg ikke rive med av mørke lidenskaper som lokker dem til å stikke kniven i brystet på sin nabo uten grunn.

Dessuten er det godt kjent at frykt for straff aldri har stanset en eneste morder. Den som planlegger å drepe sin nabo av hevnlust eller fattigdom tenker ikke så mye på konsekvensene; det finnes ikke den morder som ikke har vært fast overbevist om at han vil unngå straff. La hvem som helst tenke over dette, la ham undersøke forbrytelsene og straffene, motivene og konsekvensene, og hvis han klarer å tenke fordomsfritt, vil han nødvendigvis komme til denne konklusjon:

'Ved å ta i betraktning et samfunn hvor mennesker får en bedre oppdragelse, hvor utviklingen av evner og mulighetene til å bruke dem vil gi menn og kvinner så mye glede at de ikke ville risikere å miste alt dette ved å bli innblandet i mord; ved å ta i betraktning dette fremtidige samfunn, og ikke bare vurdere ut fra vårt nåværende samfunn, med de triste konsekvensene av fattigdom vi ser overalt de store byene, ville vi forstått at antall mord ikke må øke hvis det en dag ble besluttet at mordere ikke lenger skulle straffes. Det er faktisk sannsynlig at antall tilfeller ville synke blant gjentagelseslovbrytere som er blitt moralsk sløvet i fengslene.'

Vi blir hele tiden fortalt om lovens fordeler og om straffens gagnlige virkninger. Men er det noen gang prøvd å vurdere de velgjerninger som tilskrives loven og straffen mot den fornedrende virkningen straffen har på menneskene? En trenger bare å se på opphopingen av de slette lidenskaper som vekkes til live blant tilskuerne til den barbariske avstraffelsen som foregår på offentlig gater og plasser. Hvem er det som på den måten nører opp under, og utvikler rå instinkter blant mennesker (instinkter som er ukjente blant dyr; mennesket har blitt det mest grusomme dyr på jorda), – hvis det ikke er kongen, dommeren og presten, der de med Loven i hånd lar menneskekjøtt rives av i strimler, heller brennende tjære i sårene, lar

lemmer hugges av, bein knuses, lar mennesker sages i to, alt sammen for å opprettholde sin autoritet? Du trenger bare å ta i betraktning den strøm av moralsk fordervelse som slippes løs i samfunnet ved spionering og angiveri, etter oppfordring fra dommere og betalt i klingende mynt av staten under dekke av å bidra til at forbrytelser oppklares. Du trenger bare å besøke fengslene og observere hva som skjer med et menneske som fratras frihet og tillit, lukkes inn blant andre lastefulle og fordervede skapninger, og som gjennomsyres av den fordervelse og umoral som blomstrer i våre fengsler i dag, for å innse at desto mer fengslene 'forbedres', desto mer avskyelige blir de, idet våre moderne mønsterfengsler er hundre ganger mer forkvaklede enn fangehullene i middelalderen. Avslutningsvis trenger du bare tenke over hvilken fordervelse og fornedrelse som skapes av disse ideer om *lydighet* (som er lovens essens), om straff, om myndigheter som har rett til å straffe og dømme uavhengig av samvittighetens stemme, og av bøddelens, fangevokterens og angiverens virksomhet, kort sagt alt dette som utgjør loven og myndighetenes umåtelige apparat. Du trenger bare tenke over alt dette, og du vil sikkert være enig med oss når vi sier at loven og straffen er en vederstyggelighet som burde avskaffes.

Forresten har folk som ikke lar seg styre av angsten og loven, og av den grunn er mindre gjennomsyret av autoritære fordommer, til fulle forstått at en som kalles en 'kriminell' rett og slett er en uheldig stakkar; og at det ikke er noen mening i å piske eller å legge ham i lenker, eller å la han dø på skafottet eller i fengsel, men at man må hjelpe ham med den mest broderlige omsorg ved å omgås ham som skikkelige folk omgås hverandre, og la ham leve blant ærlige mennesker. Og vi håper at den kommende revolusjon vil gjenlyde av dette rop:

'Brenn giljotinene, riv ned fengslene, fordriv dommeren, politimannen, angiveren, – de tilhører en uren rase, om det noen sinne fantes på jorden, – la oss behandle ham som din bror han som av lidenskap er blitt forledet til å gjøre ondt mot sine medmennesker. Fremfor alt, la oss frata de virkelige forbrytere, de gemene produkter av borgerlige lediggang, muligheten til å fremstå med sin umoral, og du kan være sikker på at vi ikke lenger vil ha mer enn et lite antall forbrytelser å vise til i vårt samfunn. Ser vi bort fra latskap, er det loven og autoriteten som opprettholder forbrytelsen; lover om eiendomsrett, lover om staten, loven med sin straff og avstraffelse, og myndighetene, som tar på seg å vedta lovene og anvende dem.'

Ikke lenger lover! Ikke lenger dommere! Frihet, Likhet, Brorskap og praktisering av solidaritet er det eneste effektive bolverk mot de samfunnsfiendtlige instinkter blant enkelte av oss.»

Ønsketenkning

I de cirka hundre år som er gått siden Cesare Lombroso og Peter Kropotkin skrev om straffen og fengslet, er fengselsstraffens bidrag til kriminaliteten dokumentert mange ganger, og det er ingen overdrivelse å hevde som Willem De Haan gjør, at «samlet sett virker fengselssystemet mot hensikten, det er vanskelig å kontrollere, kostbart, og i seg selv et stort sosialt problem.»¹³ Eller som Johs. Andenæs formulerer det: «Troen på fengslets oppdragende virkning synes i stor utstrekning å ha vært ønsketenkning.»¹⁴ Noen kjensgjerninger kan slås fast: (1) De fleste som sitter i fengsel har vært der før. Fengselsstraff er virkningsløs som individualpreventivt virkemiddel; (2) Fengsel er en opplæringsanstalt i kriminalitet, Sjølbildet som «kriminell» styrkes, (3) Innesperringen gir institusjonsskader og sekundærhandikap som reduserer mulighetene for et mer lovlydig liv.

Kritikken mot fengslet

Fram til 1970-åra var kritikken mot fengslet hovedsakelig rettet mot straffens manglende individualpreventive effekt. Fengslets funksjon ble forstått slik statsmakten offisielt formulerte den: en institusjon for å redusere kriminaliteten og straffe lovbrøtere, og uenigheten gjaldt spørsmålet om fengselsstraffen virkelig reduserte kriminaliteten.

Med Michel Foucault og andres analyser av fengselsstraffens historie fikk institusjonen etterhvert rikere bestemmelser.¹⁵ Fengslet ble forstått som instrument for mer omfattende kontroll og ikke bare et sted der lovbrøtere sperres inne. Dette perspektivet på fengslets samfunnsmessige og politiske funksjon utelukker selvsagt ikke at fengslet *også* er et sted der utvalgte lovbrøtere soner sin straff.¹⁶ Men det er ikke (lenger) fengslets viktigste funksjon. Det nye i kritikken fra 1980-åra var at fengslet ble sett på som noe *mer* enn en destruktiv og i beste fall virkningsløs straffeinstitusjon. Fengslets symbolske og ideologiske karakter som det tydeligste uttrykk for det «fengselsaktige samfunn», og institusjonens betydning for befolkningens generelle underkastelse og lydighet overfor statsmakten, ble trukket fram.¹⁷

Hvorfor fortsetter fengslingen?

Det er vanskelig å forstå hvorfor samfunnet/staten fortsetter å straffe, sperre folk inne og bygge nye fengsler hvis det ikke er for å få ned kriminaliteten. Men fengslet har åpenbart andre og viktigere funksjoner som gjør at det opprettholdes og utbygges til tross for at det bidrar til å *øke* kriminaliteten.

Fengslet bevares blant annet for å demonstrere statens makt som ledd i disiplineringen og for å opprettholde forestillingen om handlekraft, kontroll og ivaretagelse av borgernes sikkerhet. Staten, som i stigende grad har overdratt ansvaret for økonomi og dermed for samfunnsutviklingen til «markedet», trenger å demonstrere makt og myndighet på noen områder.

Overfor rusavhengige hverdagslovbrytere, utsatt for almen forargelse, kan statsapparatet vise kraft og styrke samtidig som de fattige tyvene blir fengslet til skrekk og advarsel og dermed som et middel til å opprettholde ro og orden, som Vilhelm Aubert skriver.¹⁸

Dessuten opprettholder strafferegimet og fengselssystemet et statlig byråkrati, en administrasjon og et system med tradisjoner. Det har blitt en vane å fengsle, og det skal mye til for å endre en dårlig vane med et tungt byråkrati i ryggen. Innenfor dette systemet er det få som ønsker forandring. Identitet og kunnskap er knyttet til fengsel, straff og frihetsberøvelse som selvfølgelige og nødvendige reaksjoner overfor hverdagskriminelle. Nytenkning har dårlige vilkår i statens byråkratiske strukturer. Så lenge også politikere ser fordeler med å appellere til folkedypets ønske om hevn og strenge straffer for de «asosiale», disse skadedyrene i et ellers sunt samfunnslegeme, så er det ingen bevegelse i retning av mer rasjonelle og kriminalitetsbekjempende reaksjoner overfor lovbrudd.

De fengslede «skadedyrene» fungerer dessuten som sydebukker for mye av den elendighet og misere folk opplever under kapitalismen. Folks angst og utrygghet blir forklart ved henvisning til lovløsheten i samfunnet og de kriminelle uhyrene, mens det i virkeligheten er angsten og ikke volds-kriminaliteten som øker her i landet. De som sperres inne på grunn av påstått asosialitet og lovbrudd, som samfunnets hovedfiender, gjør samtidig alle oss andre til gode og verdifulle samfunnsborgere. Det styrker selvtilliten å vite at man ikke selv tilhører de marginaliserte, ressursvake «utskuddene» som skader samfunnet og fellesskapet. Å opprettholde forestillingen om at alle er bedre enn de fengslede forbryterne er viktig i samfunn der oppslutningen om produksjonsmåten ikke er noen naturlig eller opplagt reaksjon i befolkningen. Den fengslede, fattige tyven med rusproblemer oppfyller også forestillingene om hvordan den kriminelle egentlig er, og fjerner dermed interessen for lovbrudd og ugjerninger som begås av de vellykkede, velkledde og av samfunnsstøttene, de som ikke straffefølges og fengsles i samme grad.

Når fengslene fylles av hverdagsforbrytere og deres lovbrudd blir fremstilt som alvorlige anslag mot lov og rett, så viser justismyndighetene ofte til noe som kalles «folks alminnelige rettsfølelse»¹⁹. Disse «folk» henviser på sin side til at justismyndighetene antagelig vet best når det argumenteres for mer fengsling og strengere straffer for å redusere kriminaliteten. Denne sirkelslutningen er det vanskelig å komme til livs så lenge sterke krefter bidrar til å opprettholde myten om fengselssystemets effektivitet. Mye skriver seg fra vanens makt og ulyst mot å tenke nytt eller forandre noe som har eksistert lenge, og der kritikken mot det eksisterende ikke er plagsom sterk, når det unntas dem som kjenner virkningene av det.

Opinionen eller folkemeningen krever ingen endring av straffesystemet, heller ikke politikere eller embets- og tjenestemenn i «systemet». Fengslene er nå engang der, og vi har gjort det samme i 150 år. Dessuten gjøres det

likedan og i enda større grad i de land norske politikere har som sine forbilder, spesielt gjelder det USA der det nå sitter 2 millioner mennesker i fengsel.²⁰ Det er ikke nødvendig å reformere noe som store deler av folket tror på, selv om det ikke virker etter hensikten. Det er en viktig politisk læresetning.

Selv om fengselssystemet er dyrt i drift, så kan det være at gevinstene i form av en disiplinert befolkning og en oppslutning om at renovasjonen er nødvendig gjør det lønnsomt. Hvorvidt fengselssystemet «lønner seg» økonomisk²¹, er også avhengig av kostnadene ved alternativene. Hvis alternativet til innesperring av fattige, arbeidsløse rusmisbrukere med dårlig skolegang er å sikre dem arbeid, behandle rusmisbruket og bedre deres sosiale og økonomiske situasjon samt sørge for utdanning, så er nok fengslet en billigere løsning for det offentlige. Dessuten sikrer også rettsvesenet og fengslene sysselsettingen. Desto flere som dømmes og fengsles desto større betydning har straffesystemet for sysselsettingen.²² Også i Norge er fengslene en betydelig arbeidsplass, og en nedbygging vil også av den grunn møte motstand blant de ansatte og fra byråkratene som administrerer straffesystemet

«Det fengselsaktige samfunn»

Michel Foucault var interessert i fremveksten av fengslet som eksempel på den disiplinære diskurs som gjennomsyret alle former for sosial kontroll seint i det 18. århundre. Fengselsreformene, barneskolen, innesperringen av de gale og styringen av industriarbeiderne var alt sammen uttrykk for normalitetsmakten og samtidig elementer i et fengselsaktig samfunn som påvirket alle og skapte en disiplinert «sjel». Målsettingen var å «produsere» et «individ utlevert til vaner, regler, orden, en autoritet som utøves kontinuerlig rundt og overfor ham, og som han må tillate å fungere automatisk inne i ham.»²³

Utgangspunktet for Foucault's måte å betrakte fengslet på er det tilsynelatende paradoksale i at til tross for at fengselsstraff alltid har vært en fiasko og hverken reduserer kriminaliteten eller hindrer tilbakefall – så fortsetter innesperringen. For å forstå dette paradokset nytter det ikke bare å gjenta det, men selve problemet må stilles på en annen måte, ved hjelp av andre begreper. Foucaults begreper er *disiplin*, *makt*, *integrasjon* og *kunnskap*, og han viser at fengslet er nyttig i en strategi for politisk dominans. Fengslet er et ekstremt uttrykk for at regulering og overvåking er blitt normalisert, og han bruker uttrykket «innesperringsøyrike» for å beskrive kjeden av institusjoner som strekker seg ut fra fengslet, og bidrar til disiplinering og lydighet. Fengslet som symbol på en spesiell makt og understrekning av (lov)lydighet overfor det etablerte, er blitt nødvendig i det Foucault kaller et «fengselsaktige samfunn». Med et slikt perspektiv svarer

han på spørsmålet om hvorfor lovbrøyttere fengsles til tross for at det ikke reduserer kriminaliteten.

Michel Foucault – Det moderne fengsels historie

Det følgende er utdrag fra den norske utgaven av Michel Foucault's *Surveiller et punir* fra 1975. Boka er oversatt til norsk av Dag Østerberg. Den utkom på Gyldendal, Oslo, i 1977 med tittelen *Det moderne fengsels historie*.

«Totale og strenge institusjoner

Ved begynnelsen av det 19. århundre var man fortsatt klar over det nye ved fengslingen, og likevel fortonet den seg som så intimt forbundet med selve samfunnets funksjonsvilkår at alle de andre avstraffelsene som det 18. århundres reformtalsmenn hadde tenkt seg, gikk i glemmeboken. Fengslet syntes å være uten alternativer og i pakt med selve historiens gang: 'Det er ikke tilfeldig, det er ikke noe utslag av lovgiverens lune at fengsling nærmest ble vårt nåværende straffesystems alfa og omega: Det skyldes tenkningens fremskritt og sedenes formildelse.' – Vel hundre år senere har nok det kulturelle klima forandret seg, men fengslets preg av å være noe innlysende riktig er ikke borte. Man er nok klar over fengslets ulemper, man vet at fengsling i verste fall er skadelig, i beste fall virkningsløst. Og likevel 'ser' man ikke noe som kunne erstatte det. Fengslet er avskyelig, men et nødvendig onde, her faller lønnsomhetsbetraktninger bort.

Fengslets 'innlysende riktighet', som vi har så vanskelig for å slutte å tro på, beror for det første på 'frihetsberøvelsen' enkle form. Skulle kanskje ikke fengslet være straffen *par excellence* i et samfunn hvor friheten er et gode som alle har del i på samme måte, og som enhver er knyttet til ved en 'almen og vedvarende' følelse?²⁴ Tapet av friheten er følgelig like smertelig for alle. I høyere grad enn bot og mulkt er frihetsberøvelsen den 'egalitære' avstraffelse. Fengselstraffen har på en måte en juridisk evidens. Dessuten gjør den det mulig å utmåle straffen nøyaktig ved hjelp av tidsvariablen. Fengselsstraffen har en lønns-form som i de industrielle samfunn gir den skjær av å være 'innlysende' økonomisk riktig, og lar den fremtre som en reparasjon av den forvoldte skade. Ved å ta tid fra den domfelte, synes fengslet konkret å uttrykke tanken om at lovbruddet har krenket, ikke bare offeret, men hele samfunnet. Den form for avstraffelse som omregner straffene i dager, måneder og år og tallfester forholdet mellom forbrytelsen og straffetidens lengde, har en slags økonomisk og moralsk evidens. Herav den hyppig forekommende talemåten, som svarer så godt med avstraffelsenes funksjonsmåte, enskjønt den er i strid med strafferettens teori – at man sitter i fengsel for å 'betale sin gjeld'.

Fengslet er 'naturlig' slik det i vårt samfunn er 'naturlig' å bruke tiden som mål ved bytte-transaksjoner.²⁵

Men fengslets preg av å være innlysende riktig grunner seg også på dets antatte eller forventete evne til å forandre individene til det bedre. Hvorfor skulle ikke fengslet umiddelbart godtas? For ved å innesperre de innsatte, omdressere dem og gjøre dem føyelige, iverksetter jo fengslet – riktig nok en smule skjerpet – bare de virkemidler som finnes overalt i samfunnet forøvrig. Fengslet: En noe streng kaserne, en skole uten overbærenhet, en dyster fabrikk – men strengt tatt ikke vesensforskjellig fra disse institusjoner. Denne dobbelte begrunnelse – på den ene side juridisk-økonomisk, på den annen side teknisk-disiplinær – fikk fengslet til å fremtre som den mest nærliggende og mest siviliserte av alle avstraffelser. Og det er denne dobbelte funksjonsmåte som straks ga fengslet en grunnfestet posisjon (s. 206-207). (...)

Lovstridige virksomheter og kriminalitet

Sett at lovens formål er å fastsette hva som er forbudt og at rettsvesenets oppgave er å redusere antall lovovertridelser ved hjelp av fengsel – i så fall er nederlaget klart. Eller rettere sagt – for, skulle man fastslå dette som en historisk kjensgjerning, måtte det være mulig å måle fengselsstraffens virkning på det totale kriminalitetsnivået – man må undres over at man i 150 år har erklært fengslet for å være en fiasko og hele tiden har holdt på det likevel. Det eneste alternativ som virkelig ble tatt i betraktning, var deportasjon, som England hadde sluttet med ved begynnelsen av det 19. århundre og som Frankrike tok opp igjen under det andre Imperium (Louis-Napoleons styre 1851-1870. O.a), men da snarere som en streng og fjern form for fengsling.

Men kanskje må man snu på problemet og spørre seg hva fengslets fiasko tjener til, spørre om nytten av alle disse forskjellige fenomener som uoppholdelig er gjenstand for kritikk: Opprettholdelsen av kriminaliteten, fremkallelse av tilbakefall, forvandlingen av leilighetsforbryteren til vaneforbryter, organiseringen av et lukket forbrytermiljø. Kanskje må det letes etter det som skjuler seg bak den tilsynelatende kynismen til et straffevesen som etter å ha latt de domfelte sitte ut sin straff, fortsetter å forfølge dem ved en rekke stigmatiseringer (lovbestemt bevoktning; tukthusfangenes pass tidligere, og nå strafferegisteret) og således forfølger som 'forbryter' den som har sonet sin straff som lovovertreder. I stedet for å se dette som en motsigelse, kan man ikke se det som en konsekvens? Man måtte da forutsette at fengslet, og mer allment straffene, ikke har som formål å forhindre lovovertridelser, men snarere å skille dem ut, fordele dem, anvende dem. Det måtte forutsettes at straffene ikke så meget tar sikte på å gjøre dem som er rede til å overtre

lovene, føyelige, men på å innordne lovovertrædelsene i en almen underkuelsestaktikk. Straffevæsenet ville i så fall være en måte å styre den ulovlige virksomhet på, å risse opp toleransegrenser, gi noen former for ulovlig virksomhet fritt løp, øve press på andre former, utelukke en del av dem, dra nytte av en annen del, nøytralisere noen, utnytte andre. Kort sagt: Straffesystemet skulle ikke simpelthen 'slå ned på' de ulovlige virksomheter, men 'differensiere' dem og regulere dem fra et allment 'økonomisk' synspunkt. Og dersom man kan tale om en justis, er det ikke bare fordi loven selv eller måten den brukes på, tjener en samfunnsklassers interesser, men fordi hele den differensielle styringen av de ulovlige virksomheter inngår i disse herskemekanismer. De legale avstraffelser må ses som ledd i en omfattende strategi overfor de ulovlige virksomheter. Fengslets fiasko lar seg forstå ut fra dette. (...)

Ved overgangen til det 19. århundre (oppsto) (...) prosesser som ligger til grunn for en rekke påstander som er temmelig uforenlige med det 18. århundres straffeteori: At forbrytelsen ikke er en mulighet som gjennom egeninteressen eller lidenskapene er nedlagt i alle mennesker, men at det nesten utelukkende er en viss samfunnsklasse som begår forbrytelser; at forbryterne, som tidligere fantes innen alle samfunnsklasser, nå 'nesten alle sammen holdt til på samfunnsstigens nederste trinn',²⁶ at 'ni tiendedeler av morderne, tyvene og stymperne kommer fra det vi har kalt samfunnets laveste lag',²⁷ at det ikke er forbrytelsen som gjør et menneske fremmed for samfunnet, men at forbrytelsen snarere skyldes at vedkommende allerede er som en fremmed i samfunnet, at man tilhører denne 'vanartede rase' som Target talte om, 'denne forsumpete klasse som er så lastefull at det er uråd å hjelpe den opp av elendigheten'²⁸ at det under disse forhold ville være hyklersk eller naivt å tro at loven er laget for alle på vegne av alle, at det er best å se i øynene at den er laget til fordel for noen mennesker og at den rammer andre, at den i prinsippet er forpliktende for alle samfunnsborgerne, men at den hovedsakelig henvender seg til de mest tallrike og minst opplyste samfunnsklasser; at til forskjell fra de politiske eller sivile lovene, gjelder deres håndhevelse ikke alle mennesker på like måte;²⁹ at ved domstolene dømmer ikke hele samfunnet ett av sine medlemmer, men en sosial kategori som forestår ordensmakten, reagerer mot en annen kategori som er dømt til å bryte samfunnsordenen: 'oppøk de steder hvor det dømmes, fengsles, drepes ... Overalt blir vi slått av det samme, overalt vil man få se to klasser av tydelig forskjellige mennesker, hvorav de ene alltid sitter på anklagerens og dommernes plass, og de andre på tiltalebenken', hvilket forklares ved at de sistnevnte, av mangel på midler og utdanning, ikke klarer 'å holde seg innen lovens grenser'.³⁰ Slik at lovens språk, som foregir å være allment, dermed er inadekvat. For å være virkningsfullt, burde dette språket være en samfunnsklassers tale til en annen, som hverken har de

samme tanker eller bruker de samme ord: 'Men med våre snerpete, foraktende og snirklete talemåter, er det ikke lett å bli forstått av dem som aldri har hørt annet enn hallenes, cabaretenes og markedsplassenes grove, fattige, uregelbundne, men også levende, frimodige og maleriske dialekt ... Hvilken språkdrakt måtte loven ha, dersom disse skulle gjøre noe inntrykk på de ukultiverte mennesker som har vanskeligst for å motstå forbrytelsens fristelser?'³¹ Loven og rettsvesenet kvier seg ikke for å erklære sitt nødvendige klassepreg.

Forholder det seg slik, er fengslet bare tilsynelatende en 'fiasko'. Tvertom når fengslet sitt mål, for så vidt som det fremkaller en særskilt form for lovstridig virksomhet som isoleres, stilles i fullt dagslys og organiseres som et relativt lukket, men gjennomtrengelig miljø. Fengslet bidrar til å skape en synlig, stigmatisert og på et visst nivå irreduserbar lovstridig virksomhet, som i det skjulte gjør nytte for seg, en lovstridig virksomhet som er gjenstridig og føyelig på samme tid. Fengslet tegner opp, isolerer og aksentuerer en form for lovstridig virksomhet, som på symbolsk vis synes å sammenfatte alle de andre formene, og gjør det mulig å la de som vil og må tolereres, forbli i skyggen. Denne form for lovstridig virksomhet er den egentlige kriminalitet. Man må ikke betrakte den som den mest intense og skadelige formen, som straffeapparatet er pent nødt til å prøve å redusere ved fengslets hjelp. Den er snarere en virkning av straffesystemet (og fengselsstraffen) som gjør det mulig å differensiere, utnytte og kontrollere de lovstridige virksomheter. Selvsagt er kriminaliteten en form for lovstridig virksomhet. Men den er en form som 'det fengselsaktige systemet' med alle sine forgreninger har omsluttet, avgrenset, gjennomtrengt og organisert til et særskilt miljø, og som har fått en instrumentell rolle vis-à-vis de andre formene for ulovlig virksomhet. Kort sagt: Dersom det juridiske skillet går mellom lovlydighet og lovstridig virksomhet, går det strategiske skillet mellom de lovstridige virksomheter og kriminaliteten.

I stedet for å fastslå at fengslet har mislykkes i å redusere antallet mord, bør man kanskje heller fremsette hypotesen om at fengslet har lyktes meget godt i å produsere kriminaliteten – en særskilt, politisk eller økonomisk sett mindre farlig, og til syvende og sist anvendelig form for lovstridig virksomhet. Fengslet har lyktes i å produsere forbryterne, et miljø som tilsynelatende er gjort marginalt, men kontrolleres fra sentralt hold. Fengslet har lyktes i å produsere forbryteren som et patologisk subjekt. Dette har vært fengslets suksess: Under stridighetene omkring loven og de ulovlige virksomheter, har det spesifisert en 'kriminalitet'. Vi har sett hvordan det fengselsaktige systemet erstattet lovovertræderen med 'forbryteren', og således satte den rettslige praksis inn i en vitenskapelig sammenheng. Men denne prosess som skaper forbrytelsen som objekt, går i ett med den politiske virksomhet som spotter de lovstridige virksom-

heter og utskiller forbrytelsen. Fængslet er bindeleddet mellom disse to mekanismer, tillater dem å bestyrke hverandre gjensidig, og produsere kriminaliteten bak lovovertrædelsen, å krystallisere kriminaliteten i strømmen av lovstridige virksomheter. Og dette har vært så vellykket at etter halvannet århundre med 'fiaskoer' eksisterer fængslet fremdeles og produserer de samme virkninger – så vellykket at man har de største skrupler ved tanken på å kvitte seg med det.(...)

Fængselsstraffen fabrikkerer altså en lukket, adskilt og nyttig form for lovstridig virksomhet – derfor er fængslet så seiglivet. Kriminalitetens kretslop er ikke biproduktet til et fængsel som ved å straffe, ikke lykkes i å forbedre de innsatte. Fængselsstraffen er den direkte virkning av et straffesystem som for å kontrollere de lovstridige virksomheter, lar noen av dem inngå i en 'avstraffelses- og reproduksjons'-mekanisme, hvor fængslingen er ett av hovedelementene. Men hvorfor og hvordan skulle fængslet være kallet til å fabrikere en kriminalitet som det har i oppdrag å bekjempe? Å opprette kriminaliteten som en lukket form for lovstridig virksomhet, byr faktisk på visse fordeler. For det første blir det mulig å kontrollere den (ved å merke seg individene, ved å skape små celler innen gruppen, ved å organisere det gjensidige angiveri): I stedet for befolkningens leilighetslovbrudd, som alltid er tilbøyelig til å spre seg, i stedet for uberegnelige bander av omstreifere som på sin ferd trekker til seg arbeidsløse, tiggere, militærnektene, og iblant (det opplevde man mot slutten av det 18. århundre) svulmer opp til en fryktelig makt som plyndrer og gjør opprør – i stedet for dette lager man en relativt begrenset og lukket gruppe individer som kan holdes under konstant bevoktning. Det er dessuten mulig å pense denne innkapslete kriminalitet inn på mer ufarlige former for lovstridig virksomhet: Den strenge kontrollen driver forbryterne bort til samfunnets randsone, og tvinger dem til å holde seg der.

Redusert til usikre eksistensvilkår, uten forbindelse med en befolkning som hadde kunnet støtte dem (slik det tidligere var tilfelle med smuglerne eller noen typer banditter faller forbryterne uavvendelig tilbake på en lokalisert kriminalitet, som ikke virker forlokkende, er politisk ufarlig og økonomisk betydningsløs.³² Imidlertid er denne konsentrerte, kontrollerte og tannlause form for lovstridig virksomhet bent frem nyttig i forhold til andre former: Isolert i forhold til disse, lukket om sin egen indre organisasjon, henvist til en voldskriminalitet hvis første ofre ofte er de fattige samfunnsklasser, omsluttet på alle bauger og kanter av politiet, utsatt for lange fængselsstraffer og etterpå til et definitivt 'spesielt' liv, har kriminaliteten – denne andre, farlige og ofte fiendtlige verden – denne funksjon: Den blokkerer eller i det minste holder nede på et temmelig lavt nivå, de vanlige former for lovstridig virksomhet (småtyverier, mindre vold, dagliglivets motstand mot eller fordreining av lovens ord), hindrer dem i å anta store og åpenbare dimensjoner. I gamle dager skulle torturen

statuere et eksempel. Nå er det nærmest som om selve kriminalitetens synlige, stigmatiserte eksistens spiller samme rolle som den strenge avstraffelse: Ved å utskilles fra folkets øvrige lovstridige virksomheter, tynger kriminaliteten på disse» (s. 242-247).

Teksten er skrevet og satt sammen av Arnulf Kolstad.

NOTER

- 1) I England ble for eksempel folk sperret inne fra 900-tallet. Se R.B. Pugh: *Imprisonment in Mediaeval England*, Cambridge University Press, Cambridge 1968 s. 57. Det var dem som ikke kunne betale gjelda si, som ble satt i fengsel. På slutten av 1700 tallet var halvparten av fangene i England folk som skyldte penger. Se R. Morgan: «Divine Philanthropy: John Howard reconsidered», *History*, vol. 62, 1977, s. 388-410.
- 2) L. Fox: *The English Prison and Borstal Systems*, Routledge, London 1952.
- 3) Ragnar Hauge: *Straffens begrunnelser*, Universitetsforlaget, Oslo 1996, s. 156.
- 4) Robert Hughes: *The Fatal Shore: a history of the transportation of convicts to Australia 1787-1868*, Collins Harvill, London 1987.
- 5) Dette var noe av innholdet i Fængselsreformen i England fra slutten av 1700-tallet, og i overensstemmelse med nyttefilosofens Jeremy Bentham's plan for en ny type fengsel han kalte Panopticon, og som han foreslo bygget i 1778. Straffereformene på slutten av det 18. århundre begynte med publiseringa av Cesare Beccaria's bok *On Crimes and Punishment*. Boka var et angrep på dødsstraffen og straffens tilbøyelighet til å korrumpere folk fremfor å redusere kriminaliteten. Beccaria gikk inn for at straffen skulle være forutsigelig og stå i forhold til lovbruddet.
- 6) S. Cohen: *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*, Polity, Cambridge 1985.
- 7) Garland skriver for eksempel: «Fængslet syntes å produsere det som skulle forhindres, det skaper lovbrøtere istedetfor å gjøre dem lovlydige», i: D. Garland: *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*, Oxford University Press, Oxford 1990.
- 8) I de fleste land med markedsøkonomi fængsles det nå mer enn noensinne. Mellom 2. verdenskrig og til slutten av 1980-årene ble fangetallet i England og Wales mer enn tredoblet, fra rundt 15.000 i 1946 til ca 50.000 i 1988 eller ca 80 av 100.000 innbyggere. I dag er England og Wales oppe i ca. 120 fanger pr. 100.000 innbyggere. Også i Russland har fangetallet økt sterkt i 1990-årene, og det er nå over 700 fanger pr. 100.000 innbyggere. (Fra Nils Christie: «Straffens geografi», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1997, s. 89-102.) USA er et land som «lider under tilbøyeligheten til å straffe, fængsle, sperre inne.» (Willem De Haan: «Abolitionism and Crime Control: a Contradiction in Terms» i: *The Politics of Crime Control* (red. K. Stenson og D. Cowell), Sage, London 1991, s. 203-17.). Stadig flere sitter på livstid. Fangetallet har økt fra 350000 i 1970-åra, til 850000 fanger på slutten av 1980 åra. Nesten 80% av de seinere års økning skyldes fængsling av fortrinnsvis svarte stoffmisbrukere og narkolovbrøtere. I 1979 var det i USA 230 fanger pr. 100.000. I 1994 var mer enn 1,5 millioner amerikanere innesperret samtidig. Det tilsvarer over 500 for

hver 100.000 innbyggere. I dag er det ca 700 fanger for hver 100.000 innbyggere. I Texas står rundt 20% av unge menn under straffesystemets kontroll. (Nils Christie, op. cit.)

Det totale fangetallet i USA i begynnelsen av 1997 var 1,7 millioner, og noe over 5,6 millioner mennesker (2,9% av den voksne befolkningen) var under straffesystemets kontroll. (I Norge ville det tilsvare 130.000 voksne under politiet eller fengselsvesenets kontroll). Blant de svarte er andelen mye høyere, og i enkelte storbyer på Østkysten er over halvparten av unge svarte menn til enhver tid enten i fengsel eller under strafferettslig tilsyn. (Christie, op. cit.). Like før dette Vardøger-heftet ble utgitt, i februar 2000, passerte fangetallet i USA 2 millioner.

- 9) Cesare Lombroso var den mest innflytelsesrike kriminologen i siste halvdel av 1800 tallet. Førsteutgaven av hovedverket *L'Homo Delinquente* (Det kriminelle mennesket) kom i 1876.
- 10) Cesare Lombroso: *Crime, its causes and remedies*, William Heinemann, London 1911, s. 57 og s. 209.
- 11) Peter Kropotkin (1842-1921) var en revolusjonær opprører. Han ønsket å utvikle en vitenskapelig basert anarkisme og i praksis en anarkistisk kommunisme. Han gikk imot Charles Darwins påstand om at utvikling var basert på konkurranse og konflikt, og mente etter grundige studier bl.a. i Sibir i 1860-åra at sosial atferd og samarbeid var et grunnleggende utviklingsprinsipp for kultur og menneskesamfunn. Han gikk til angrep på fengselsystemet i Russland som han mente var en forbryterskole.
- 12) Boka inneholder en samling artikler skrevet mellom 1879-1882, og utgitt første gang i 1898 mens Kropotkin satt i fengsel.
- 13) Se Willem De Haan: «Abolitionism and Crime Control: a Contradiction in Terms» i *The Politics of Crime Control* (red. K Stenson og D. Cowell) s. 203-17, Sage, London 1991.
- 14) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*, Universitetsforlaget, Oslo 1990, s. 181.
- 15) Se f.eks. Michel Foucault: *Surveiller et punir* Editions Gallimard, 1975 (På norsk *Det moderne fengsels historie*, Gyldendal, Oslo 1977); M. Ignatieff: *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution*, Macmillan, London 1978; D. Garland: *Punishment and Welfare: A History of Penal Strategies*, Gower, Aldershot 1985.
- 16) Se f.eks. Garland, op. cit.; og M.J. Weiner: *Reconstructing the Criminal*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- 17) Foucault, op.cit.
- 18) Vilhelm Aubert: «Om klasselovgivning», i A. Bratholm og N.K. Sundby (red): *Kritisk Juss*, Pax forlag, Oslo 1976.
- 19) Befolkningens behov for hevn og gjengjeldelse må innfris, heter det, «vi» må vise at forbrytelser ikke lønner seg.
- 20) Se artikkelen til Haney og Zimbardo i dette Vardøger-heftet.
- 21) Økonomisk må det skilles mellom samfunnsøkonomisk nytte og privatøkonomisk gevinst. Det er mye å tjene på høye fangetall i land der fengslene og politistyrken privatiseres slik tilfellet er i USA og England.
- 22) I USA er f.eks. 6,1 millioner mennesker, eller ca. 4,7% av arbeidsstyrken tilknyttet straffesystemet, enten som innsatte eller som administratorer av

systemene (Christie, op.cit.). I *Theorien über den Mehrwert* (MEW 26.1, s. 363-64) har Marx en halvt parodisk bemerkning om forbrytelsens samfunnsmessige funksjon, der han bl.a. skriver: «Forbryteren produserer videre hele politiet og kriminalretten, rettsjenere, dommere, bødler, fullmektiger osv., og alle disse forskjellige yrkesgrenene utgjør likeså mange kategorier i den samfunnsmessige arbeidsdeling, utvikler forskjellige evner i mennesket, skaper nye behov og nye måter å tilfredsstille dem på. (...) Mens forbrytelsen trekker en del av over-skuddsbefolkningen tilbake fra arbeidsmarkedet og på den måten reduserer konkurransen blant arbeiderne og inntil et visst punkt hindrer arbeidslønnen i å falle under sitt minimum, så absorberer kampen mot forbrytelsen en annen del av den samme befolkning.»

- 23) Foucault, op. cit.
- 24) A. Duport, Tale til Grunnlovsforsamlingen, *Archives parlementaires*.
- 25) Spillet mellom disse to «naturer» pågår fortsatt. For noen dager siden minnet statssjefen om det «prinsipp» at fengsel bare skulle være en «frihetsberøvelse» – fengsling i sin reneste form, befridd fra fengslets realitet – hvorpå han tilføyde at fengslet bare kunne forsvareres ved at de innsatte forbedrer seg eller tilbakeføres til samfunnet.
- 26) Ch. Comte: *Traite de legislation*, 1826-27, s. 49.
- 27) H. Lauvergne: *Les Foreats*, 1841, s. 337.
- 28) E. Bure: *De la misere des classes laborieuses en Angleterre et en France*, 1840, s. 391.
- 29) P. Rossi: *Traite de droit penal*, 1829, s. 32.
- 30) Ch. Lucas: *De la reforme des prisons*, 1838, s. 82.
- 31) P. Rossi: *loc. cit.*, s. 33.
- 32) Kfr. E. J. Hobsbawn: *Les bandits*, fr. utg. 1974.

Craig Haney og Philip Zimbardo

USAs FENGSELSPOLITIKK I FORTID OG FREMTID

Craig Haney og Philip Zimbardo gjennomførte i 1971 et av de mest berømte eksperimentene i sosialpsykologien. De lagde et liksomfengsel i kjelleren på Stanford universitetet i USA, og lot studenter spille rollene som fanger og fangevoktere. I dette utdraget fra en artikkel som sto i *American Psychologist*, juli 1998, forteller de hvordan fengselsforsøket endte, hva man kan lære av det, og de reflekterer over hvordan fengselspolitikken i USA har utviklet seg i de 27 år som har gått.

For 25 år siden deltok en gruppe velfungerende studenter i et forsknings-eksperiment der de skulle spille rollen som henholdsvis fanger og fangevoktere i et fengselsliknende miljø. Prosjektet er kjent som Stanford Fengsel Eksperimentet (SFE).¹ Utfallet av forsøket var både skremmende og høyst uventet for de fleste. Studenter med vanligvis god mental helse og som tilfeldig var tildelt rollen som fanger, utviklet akutte psykologiske traumer og brøt sammen. Noen av studentene ba allerede etter få dager om å få slippe ubehaget og pinen som skyldtes at de simulerte og opplevde å være fanger i et fengsel. Andre tilpasset seg ved blind lydighet og underkastet seg den urettferdige autoritetsutøvelsen. De studentene som spilte rollen som fengselsbetjenter, og som var utvalgt like omhyggelig på bakgrunn av deres gjennomsnittsskåre på en rekke personlighetstester, internaliserte også raskt den rollen de hadde fått. Mange av disse snille og omsorgsfulle unge menn, noen av dem hadde beskrevet seg selv som pasifister og mostandere av Vietnam-krigen, begynte snart å mishandle sine jevnaldrende. De ble nærmest likeglade overfor lidelsene de frembragte. Atskillige av dem viste sadistisk oppfinnsomhet når det gjaldt å plage og degradere «fangene», og ingen av de mindre aktive grep noen gang inn, eller klaget på mishandlingen de var vitne til. Den verste behandlingen av fangene foregikk om natta og når «vokterne» trodde de kunne unngå overvåking og innblanding fra forskergruppen. Planen var at eksperimentet skulle vare i 2 uker. Men vi hadde ikke ventet og var ikke forberedt på at deltakerne skulle opptre slik i rollene sine, og derfor avbrøt vi eksperimentet etter bare 6 dager av hensyn til dem som var mest plaget. (...)

25 år etter undersøkelsen vil vi reflektere på ny over budskapet og betydningen eksperimentet fikk for fengselspolitikken i USA i det kvarte århundre som er gått.

Da vi fikk ideen til SFE, var psykologifaget midt inne i det som ble kalt en «situasjons-revolusjon». Vår undersøkelse var en av de mest berømte laboratorie- og feltstudier som viste hvordan «den umiddelbare sosiale situasjonen kan være langt viktigere enn individuelle personlighetstrekk eller disposisjoner, det folk vanligvis tenker på som bestemmende for atferden vår.»² Sammen med mye annen forskning gjennom de siste 25 år, og som illustrerer den sosiale situasjonens enorme kraft, inngår nå SFE i lærebøkene og anskueliggjør måten den sosiale konteksten skaper og endrer menneskelig atferd.

Målsettingen med fengselseksperimentet var å få mer kunnskap om situasjonens betydning på et lite utforsket område av sosialpsykologien. Undersøkelsen representerte dessuten en eksperimentell demonstrasjon av den usedvanlige påvirkningskraften institusjonelle omgivelser har på de individer som oppholder seg i dem. I motsetning til kollega Stanley Milgrams forskning, som fokuserte på individuell lydighet overfor autoritetsfigurer, så undersøkte vi konformitetspresset som oppstår når grupper av mennesker fungerer innenfor samme institusjonelle ramme.³ Vår «institusjon» frembrakte raskt tilstrekkelig kraft til å vri og vrenge folks atferd på en måte som gjorde ekspertenes og deltagerens forventninger til skamme. Og, fordi det spesielle opplegget tillot oss å minimalisere den rollen personlighet og disposisjoner spilte, fikk fengselseksperimentet særlig tydelig fram kunnskap om egenskaper og dynamikk ved sosial og institusjonell kontroll.

Oppførselen til fangene og vokterne i det simulerte fengselsmiljøet hadde slående likhetstrekk med det vi finner i vanlige fengsler. Vi skrev den gang: «Tross det faktum at fanger og voktere hadde mulighet for å inngå i en hvilken som helst samhandling...så ble møtet mellom de to gruppene negativt, kjennetegnet ved fiendtlighet, krenking og umenneskeliggjøring».⁴ Samtaler var preget av trusler og hån, og fornærmende, støtende kommentarer var en vanlig tiltaleform fra fangevokternes side overfor fangene. Det miljøet vi hadde skapt i kjelleren på Stanford universitetet ble så virkelig for deltagerne at det dominerte fullstendig deres daglige tilværelse. For eksempel dreide 90% av «fangenes» samtaler seg om fengslet. Det påvirket også på en dramatisk måte humør og følelsesliv, for eksempel så uttrykte fangene tre ganger så mye negative følelser som vokterne gjorde, og situasjonen slo også beina unna selvfølelsen deres. Begge gruppene uttrykte for eksempel i stigende grad misnøye med seg selv. Når det gjaldt atferd, så ga vokterne stadig ordre, og innlot seg på konfrontasjoner og aggressive utspill overfor fangene, mens fangene på sin side gjorde mindre og mindre, de ble passive, unnlot å støtte hverandre, vurderte hverandre mer negativt, og i overensstemmelse med hvordan vokterne så på dem. Etter hvert som forsøket pågikk fikk de mer lyst til å plage og skade andre, selv om de samtidig og i økende grad ble føyelige og konforme overfor vokternes nykker. Vi konkluderte:

«Den negative, antisosiale reaksjonen var ikke produktet av et miljø skapt ved å samle en gruppe avvikende personer, men det var resultatet av en innebygd patologisk situasjon som kunne fordreie og snu opp ned på normale individer. Det unormale skyldtes egenskaper ved den psykologiske situasjonen og fra først av ikke egenskaper hos dem som befant seg i den.»⁵

I forskningen og det vi har skrevet etterpå har fengselseksperimentet tjent som inspirasjon og vært en intellektuell plattform for å gå videre i to ulike retninger. En av oss har undersøkt den tvang og makt som legale institusjoner og særlig fengslet øver, samt betydningen av situasjonelle faktorer ved forklaring og reduksjon av kriminaliteten.⁶ Den andre av oss har studert dimensjonene ved det indre «psykologiske fengsel» som begrenser menneskelig erfaring og undergraver menneskets muligheter, samt måten «bevissthetsendrende» sosialpsykologisk dynamikk kan forstyrre bedømmelsen og ha negativ innflytelse på atferden.⁷ Ettersom formålet med fengselseksperimentet var å demonstrere de negative konsekvensene av ekstreme institusjonelle miljøer så var mye av arbeidet som fulgte etter det originale eksperimentet innrettet mot endring og forsøk på å bidra til å gjøre sosiale og legale institusjoner mer i samklang med de krav menneskets psykologi stiller.⁸

I denne artikkelen vender vi tilbake til kjernetemaet i den opprinnelige undersøkelsen, – de implikasjonene den situasjonelle modellen har for rettsapparatets funksjon og institusjoner.⁹ Vi bruker SFE som et historisk startsted for å undersøke hvordan kriminalpolitikken og straffen har endret seg i de 25 år som er gått. Vi mener mye av den psykologiske innsikten som kom fra SFE og tilsvarende studier, og det bredere perspektivet som følger av dem, fremdeles kan bidra til en løsning av mange av de alvorlige problemer som i øyeblikket kjennetegner strafferettspleien i USA.

Kriminalitet og straff for et kvart århundre siden

Historien om hvordan fengselsstraffen har utviklet seg de siste 25 årene er veldig forskjellig fra den vi engang håpet og trodde vi kom til å fortelle. Den gang vi utførte SFE – i 1971 – var det utstrakt bekymring over rettferdigheten og effektiviteten til strafferettssystemet. Fagfolk, politikere og folk flest stilte åpent spørsmålet om ikke fengslet var for bryskt, om det kunne rehabilitere lovbrysterne og om det fantes alternativer som i større grad førte til målet. I mange stater reagerte folk på overbefolkningen i fengslene, det betydde den gang at 90% av kapasiteten ble utnyttet. Både lovgivere og strafferettseksperter mente at under slike forhold ble tilbudet til fangene mangelfullt, og med færre muligheter til å løse konflikter og andre problemer blant de innsatte.

(...) På bakgrunn av dette var konklusjonen i en rapport fra det nasjonale råd for kriminalomsorgen, som ble publisert på samme tid som SFE, at fengslene og ungdomstilbudene var en «sjokkerende fiasko»,¹⁰ og at institusjonene var ansvarlig for å skape mer kriminalitet enn de forebygde, og rapporten anbefalte at det midlertidige forbudet mot bygging av nye fengsler ble forlenget i 10 nye år.

Det var helt sikkert en økonomisk undertone i disse humanitære forsøkene på å begrense fangetallet. Fengsler er dyre, og uten at de er effektive er det vanskelig å rettferdiggjøre byggingen og driften av dem.¹¹ Men det var også en ekte bekymring blant folk flest over hva som egentlig foregikk bak fengselsmurene, og hvilken virkning innesperringen hadde.¹² SFE og publisiteten omkring forsøket økte skepsisen, men den virkelige utfordringen kom fra dypereliggende strømninger i storsamfunnet.

(...) Det er antagelig riktig å si at de fleste akademikere og andre som fulgte med, antok at fengselsinstitusjonen – som det viktigste statsdrevne straffeinstrument i det amerikanske samfunnet – ville bli gradvis avviklet i overensstemmelse med de rådende humanitære strømningene, inkludert de som stammet fra psykologien. (...) Sammen med andre psykologer som var interessert i kriminalomsorg og reaksjoner overfor lovbrudd, var vi overbevist om at psykologi og andre sosialvitenskaper kunne anvendes for å gjøre reaksjonene mer effektiv og humane.

Men så, nesten uten forvarsel, ble alle disse kritiske synspunktene og den konstruktive optimismen når det gjaldt behandling av mennesker og alternativer til innesperring erstattet av noe annet. Kontrarevolusjonen innenfor strafferetten og kriminalomsorgen begynte langsomt og nesten umerkelig, men etterhvert ble den tydeligere og tydeligere. I 1980-åra var den så kraftfull og tilsynelatende ubønhørlig at det liknet mest av alt på et straffetog uten bremses, drevet av en politisk strøm og gitt ytterligere fart av en medieskapt angst for kriminaliteten. Ikke mange år etter SFE og den spirende optimismen, befinner USA seg utvilsomt i den største fengselskrisen i landets historie, med alle tegn på at det vil bli enda verre før det kan bli bedre. For første gang i løpet av 200 år med fengselsstraff i USA synes det nå ikke å være noen grenser for den fengselspine offentligheten er villig til å ta i bruk i kriminalitetskontrollens navn.¹³ Den pensjonerte dommeren Lois Forer har fordømt de senere års utvikling og advart mot konsekvensene av det hun kaller «strafferaseriet».¹⁴ Men dette raseriet har fått så fritt løp at det truer med å sette til side andre og mer human hensyn som engang tjente til å gjøre dette systemet mer sympatisk og rettferdig. De forente stater har trådt inn i det en annen kommentator kalte straffens «onde tid», en periode der straffefilosofien ikke strekker seg til annet en å uttenke «kreative strategier som kan føre til at lovbyrterne lider».¹⁵

(...) Strafferettssystemet er ikke bare strengere og mer straffeorienterte, men det har også tilslørt mye av den psykologiske innsikt som SFE og andre

empiriske undersøkelser var basert på – innsikt om kraften i sosiale situasjoner og sosial kontekst, og deres kapasitet til å påvirke og kontrollere atferd. I løpet av kort tid ble strafferettssystemets form og innhold radikalt lagt om i USA.

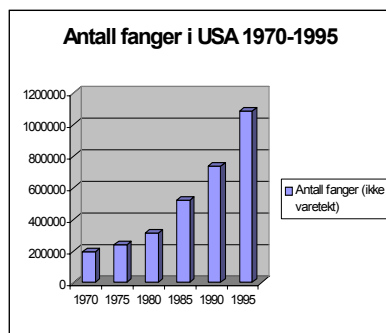
Rehabiliterings endelikt

En dramatisk endring i synet på muligheten for å forbedre lovbrøyttere var vesentlig for de endringene som skulle komme. Nesten over natta så var det begrepet som hadde utgjort en slags intellektuelle hjørnestein i nesten et århundre, nemlig *rehabilitering*, kommet i offentlig og politisk miskreditt. Landet beveget seg på midten av 70-tallet plutselig fra et samfunn som rettferdiggjorde at folk ble satt i fengsel fordi det kunne lette tilbakeføringen til et mer lovlydig liv, til et som brukte innesperringen hovedsakelig for å uskadeliggjøre de kriminelle og holde dem borte fra resten av samfunnet. Mer filosofisk ble det nå sagt at fengslingen fremmet noe som ble kalt «rettferdig gjengjeldelse» – folk ble låst inne bare fordi de fortjente det og ikke av noen annen grunn enn å straffe dem.¹⁶ I virkeligheten ble fengselsstraff etterhvert utelukkende betraktet som et mål i seg selv og uten annen hensikt enn å påføre smerte.

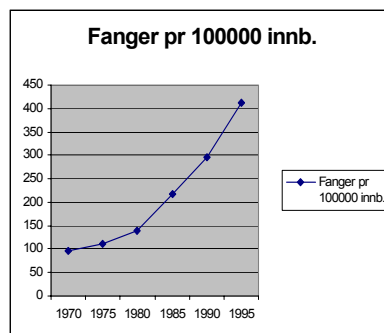
Fengslingen i Amerika

(...) Selv om byggingen av nye fengsler lettet overbefolkningsproblemet, så fortsatte fangebefolkningen å øke på en måte som savner sidestykke.

Figur 1: Fanger i USAs fengsler

Varetektsfengslede er ikke inkludert

Varetektsfengslede er ikke inkludert

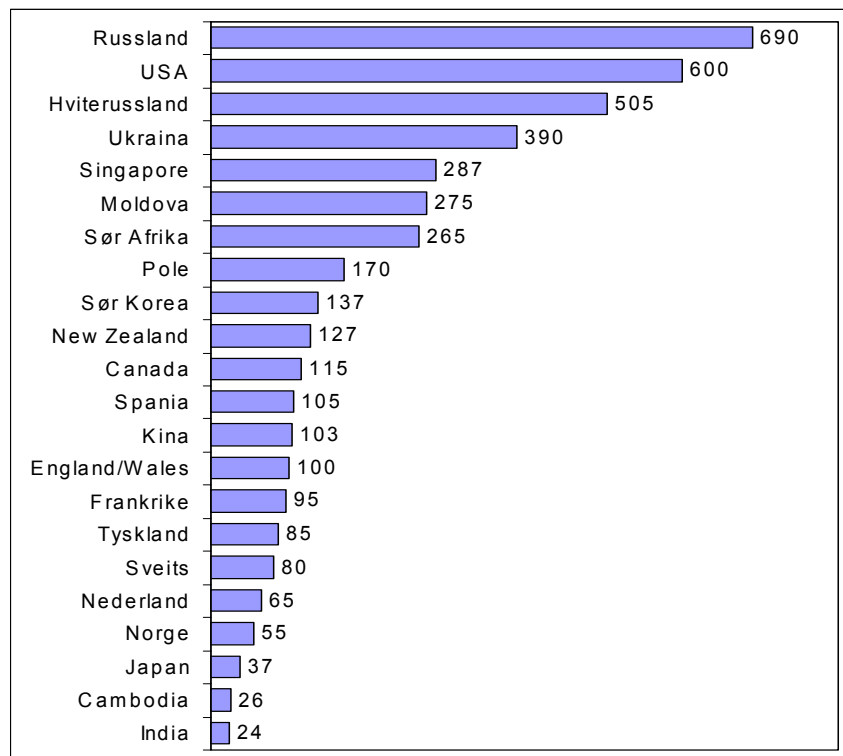
Snart ble det klart at selv dramatisk økning i antall nye fengsler ikke kunne holde tritt med økningen i fangetallet. Strafferettsekspertene har faktisk ment at fengslene i USA har vært «i krise» kontinuerlig i 25 år, og har samtidig karakterisert den nåværende overbefolkningen som uten sidestykke. Ved slutten av 1980-årene ble det i USA fengslet flere mennesker enn noensinne

tidligere i historien, og langt flere enn i andre industrialiserte demokratier. I juni 1997, da de siste data kom, var det fengslet mer enn 1,7 millioner mennesker i USA. Antallet har steget jevnt i de foregående 11 år, fra 1985 til 1996, da antallet steg fra 744.208, dvs. 313 per 100.000 innbyggere, til 1.630.940, eller 615 per 100.000. (Jfr. også figur 1, der varetektsfengslede ikke er inkludert.) Allerede for 10 år siden, lenge før dagens rekordtall, var det fagfolk som sa, «Det er lett å vise at Amerikas bruk av fengsel grenser til det barbariske, med fengselsrater mange ganger høyere enn i andre vestlige land vi sammenlikner oss med.»¹⁷ Et år seinere skrev en anmelder i *Contemporary Psychology*:

«Den amerikanske fangebefolkningen har nådd historiske høyder...Det er verd å merke seg at selv om kriminaliteten har gått ned i de seinere år så har fangetallet fortsatt å stige. Ønsket om å straffe synes å leve sitt eget liv.»¹⁸

Siden den gang har fangetallet økt ytterligere. De fleste fengslene har nå overbelegg, enkelte med dobbelt så mange fanger som planlagt. Ved starten av 1990-åra fengslet USA flere mennesker i forholdet til folketallet enn noe annet moderne land i verden.

Figur 2: Fengslingsrater for noen utvalgte land i 1995, fanger per 100.000 innbyggere

Sammenlikningen med andre land er slående når vi ser på land som Japan, Nederland, Australia og England. Gjennom hele det siste tiåret av det 20. århundre har ratene i USA vært fire til åtte ganger så høye som i disse landene.¹⁹ Fengslingen i USA har fortsatt å stige i 1990-årene. I 1992 var det litt over 500 fanger pr 100.000 innbyggere, i 1996 var det 600. Skjønt USA i 1990 hadde høyere fangerate enn noe annet land,²⁰ så har oppbruddet i Sovjet, og det politiske og økonomiske sammenbruddet ført til at det i 1995 var flere fanger pr 100.000 innbyggere i Russland enn i USA. Dette fremgår av figur 2 som viser fengslingsrater i flere land.

Økningen i fangetallet i USA skrev seg ikke fra en uforholdsmessig stor økning i fengslingen av voldsforbrytere. I 1995 var bare en fjerdedel av fangene i statsfengslene dømt for voldskriminalitet, mens tre av fire var dømt for vinnings- eller narkolovbrudd eller andre ikke-voldelige lovovertridelser som heleri eller brudd på immigrasjonsbestemmelsene.²¹ Det var heller ikke sånn at den økte innesperringen i fengsler skyldes økning i kriminaliteten. Faktisk var det slik, ifølge den offentlige statistikken, at i en undersøkelse av 94000 amerikanere så var det langt færre som hadde vært utsatt for noe kriminelt i 1995/96 enn i årene før.²²

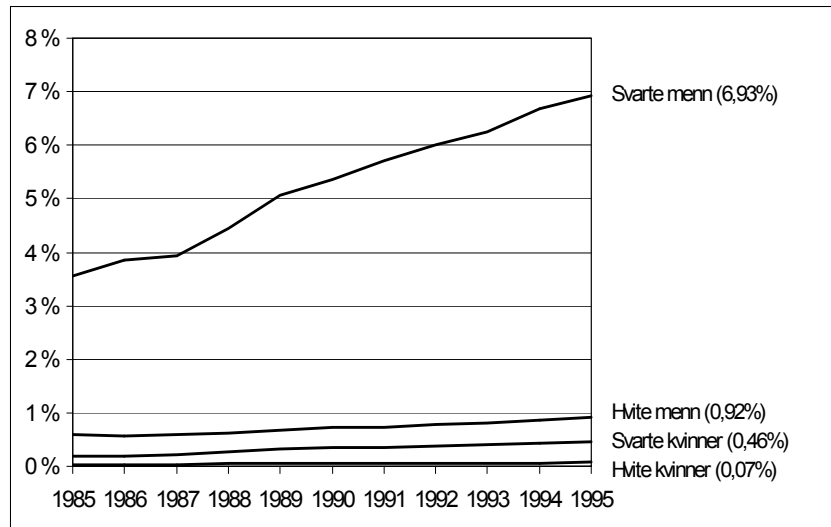
Raseforskjeller i fengselspinen

Den aggregerte statistikken som beskriver den usedvanlige straffeorienteringen i rettssystemet i USA, skjuler et viktig forhold: Pinen i form av innesperring har rammet minoritetene, særlig svarte menn, uforholdsmessig sterkt. I mange år har faktisk fengslingsraten for hvite menn i USA vært sammenlignbar med de fleste land i Vest Europa, inkludert de mest progressive og minst straffeorienterte.²³ Selv om fengslingsraten for hvite også har økt, og ikke lenger er på samme nivå som i Vest Europa, så er den fremdeles ikke i nærheten av raten for afrikanske amerikanere. De utgjør mindre enn 6% av befolkningen, men 48% av fangene i statsfengslene. Statistikk fra begynnelsen av 1990-åra viser at svarte hadde seks ganger så høy risiko for å bli fengslet som hvite. I 1995 hadde forholdet økt til sju og en halv gang. USA fengsler faktisk fire ganger så mange afrikanske amerikanere som Sør Afrika fengsler svarte menn, folketallet tatt i betraktning.²⁴

Alle raser og etniske grupper og begge kjønn påvirkes negativt av økningen i fangebefolkningen, men det mest påfallende er raseforskjellene. Fengslingsraten for hvite menn ble nesten fordoblet mellom 1985 og 1995, den økte fra 528 pr 100.000 til 919 pr 100.000 i 1995. Konsekvensene av fengslingen for afrikanske amerikanske menn, latin-amerikanere, og kvinner av alle raser og etniske grupper er større enn for hvite menn, med afrikanske amerikanere som de sterkest rammede. Antall afrikanske amerikanere som sitter i fengsel økte fra en rate på 3544 pr 100.000 i 1985 til fantastiske 6926 pr 100.000 i 1995. Mellom 1985 og 1995 steg antall latin-amerikanere som

ble fengslet med gjennomsnittlig 12% pr. år.²⁵ Noen av forskjellene i fengslingsrater mellom hvite og svarte i USA er vist i Figur 3.

Figur 3: Prosent av den voksne befolkningen i fengsel etter kjønn og rase, 1985-1995

Overfengslingen av narkolovbrytere

Den sterke forholdsmessige økningen av afrikanske amerikanere som sitter i fengsel, har sammenheng med en dramatisk økning av folk som fengsles for narkotika-relaterte lovbrudd, kombinert med en sterkere tendens til å fengsle svarte narko lovbruytere sammenlignet med hvite. Selv om hvite og svarte bruker stoff i omtrent samme grad, så blir svarte under den såkalte «krigen mot narkotika» arrestert for narko-lovbrudd i mye større grad enn hvite.²⁶ Data fra de seinere år viser at mellom 1985 og 1995 steg antallet afrikanske amerikanere fengslet for narkokriminalitet (som eneste eller mest alvorlige lovbrudd) med 707%.

Tilsvarende økning for hvite var 306%. I 1986, for eksempel, var bare 7% av de svarte fangene dømt for narko kriminalitet, sammenliknet med 8% av de hvite. I 1991 derimot var prosenten blant de svarte tredoblet, til 25%, mens prosenten hvite fanger dømt for narkokrim bare hadde økt til 12%.²⁷ I de føderale fengslene er antallet afrikanske amerikanere fengslet for narkokrim sjokkerende høyt: ikke mindre enn 64% av mannlige og 71% av kvinnelige svarte fanger var i 1995 fengslet for narko-kriminalitet.²⁸

(...) Som vi har sagt, var typen og andelen av lovbrudd folk ble fengslet for veldig stabil i 75 år inntil 1984. I størstedelen av det 20. århundre besto fangebefolkningen i USA av rundt regnet 60-70% vinningsforbrytere, 13-

24% voldslovbrytere og rundt 20% var fengslet for offentlig uorden (inkludert narkokriminalitet), og 10% annen kriminalitet.²⁹

Denne fordelingen har endret seg dramatisk de siste 10-15 år. Nå fengsles folk for flere typer lovbrudd og blir sittende lenger i fengsel enn tidligere. Antall voldskriminelle som fengsles har økt, men ikke så mye som antall narkolovbrytere. I 1995 var 23% av fangene i statsfengslene innsatt for narkokrim, mot 9% i 1986. I de føderale fengslene har narkolovbryterne økt fra 34% av fangene i 1985 til 60% i 1995.

Vi merker oss at disse tre trendene – den ekstraordinære økningen i fangebefolkningen, den uforholdsmessige høye fengslingen av minoritetsgrupper og den høye andelen fengslet for narkokrim – reflekterer en bagatelisering av innhold og sammenheng i kriminalpolitikken de siste 25 år. Bruken av fengselsstraff, som er uten sidestykke i amerikansk historie, er uttrykk for en valgt strategi der lovbrøyttere sperres inne istedenfor å gjøre noe med de sosiale forhold og risikofaktorer som har bidratt til kriminaliteten. Å løse disse problemene med økt innesperring, og dermed se bort fra situasjons- og kontekstvariable fører til enda høyere innesperringsrater blant grupper av befolkningen som lever i rasebasert fattigdom, savn og annen sosial elendighet som henger sammen med diskriminering. (...)

Overdreven og urettferdig fengsling gjør ingenting med de sekundæreffekter tøff kriminalpolitikk fører med seg for de lokalsamfunn minoritetsgruppene kommer fra. Det er bemerkelsesverdig at det ved innledningen til det 20. århundre var flere unge svarte menn (mellom 20 og 29 år) under kontroll av kriminalomsorgen enn det totale antallet på college.³⁰ Fagfolk antar at «fengsling vil bli den viktigste faktoren som bidrar til å oppløse og bryte ned de afrikansk amerikanske familiene i 1990-åra», en annen har konkludert at «kriminalitetskontrollen er et vesentlig bidrag til oppløsning av familien, utbredelsen av eneforsørger familien og barn vokst opp uten far i ghettoen», og «folks manglende muligheter til å få arbeid».³¹ (...)

Svar på den nåværende krisa: lærdom fra eksperimentet i Stanford-fengslet

Hvor har denne forvandlingen ført strafferettssystemet i USA? På rekordtid har den nasjonale fengselspolitikken blitt bemerkelsesverdig straffeorientert med tilsvarende elendige forhold for de innsatte. Den omformingen har vært kostbar økonomisk, sosialt og menneskelig. I begynnelsen av 1990-åra kom de nakne fakta fram: «For første gang i historien bruker USA nå mer penger på rettsapparat og kriminalomsorg enn på utdanning.»³² I California hadde utgiftene til fengselssystemet alene passert utgiftene til høyere utdanning.³³ (...)

Tre-doms lovgivningen ble utformet og hurtig nedfelt i lovene for å utnytte folks redsel for voldskriminalitet.³⁴ Til tross for at kriminaliteten i

USA var for nedadgående mange steder, så ble loven utformet slik at man skulle kunne knipe og dømme flest mulig, og ikke bare de voldskriminelle (som folk flest hadde i tankene), men inkludere også ikkevoldelig kriminalitet som grov narko- og mindre vinningskriminalitet. Som en konsekvens av dette blir uforholdsmessig mange svarte og latin-amerikanske menn fengslet for livstid i tilfelle der de ikke har gjort seg skyldig i stort mer enn ubehandlet stoffavhengighet og fått flere dommer for narkotikarelaterte lovbrudd. Mandatet for å sperre så mange inne på livstid i overfylte fengsler, uten mulighet for å delta i meningsfulle programmer, behandling og andre aktiviteter, vil sannsynligvis føre til mye frustrasjon, desperasjon og raseri blant de innsatte. Det offentlige har påtatt seg ikke bare økte utgifter i forbindelse med bygging av nye fengsler, men også «omsorgen» og underholdet av et økende antall fanger som aldri vil slippe ut av fengslene, men sitte der til de blir gamle.³⁵

(...) Fengselseksperimentet demonstrerte påvirkningskraften i selve fengselsmiljøet, og hvor skadelig innesperringen er. De negative psykologiske konsekvensene for fangene må tas alvorlig, og fengselssituasjonen må endres eller helst avskaffes. Konsekvensene av våre funn synes klare. For det første så bør fengselsstraff på grunn av dens direkte skadelige konsekvenser brukes svært sjelden i kampen mot kriminaliteten.(...) Ressursene bør brukes til å skape mer humane alternativer til straffe- og innesperringsregimet. For det andre avslørte SFE hvor lett selv et minimalistisk fengsel blir smertefullt og får en stor påvirkningskraft.(...)

Vår erfaring med SFE tydeliggjorde det faktum at de institusjonelle rammene kan skape sitt eget liv, uavhengig av ønskene, intensjonene og hensikten til dem som befinner seg innenfor rammene.³⁶ Likedan som andre kraftfulle situasjoner så forvandler fengslet oppfatningene og atferden til dem som påvirkes, på begge sider av celledørene. Eksperimentet vårt ga beskjed om at velmenende mennesker, selv med de beste intensjoner, ikke er tilstrekkelig for å skape gode fengsler. De institusjonelle strukturene må forandres for at kvaliteten på soningen skal bli meningsfull.³⁷

Nå var jo vårt «fengsel» spesielt, uten noen legal myndighet for eksempel til å straffe fangene, og fangene på sin side hadde ikke gjort seg «fortjent til» behandlingen de fikk. Likevel var miljøets «psykologi» kraftigere enn de gode forsettene eller disposisjonen til deltagerne. (...) Skadelige strukturer forutsetter ikke personer med dårlige forsetter for at folk skal mishandles, men kan få selv dem med de aller beste intensjoner til å delta i ondskapsfulle handlinger. (...)

Resultatene fra fengselseksperimentet tyder også på at endringer i fengselssystemet bare kan finne sted dersom de som er utenfor og uavhengig av denne kraftfulle institusjonen griper inn og gjør noe med den.

Oversatt av Arnulf Kolstad

NOTER

- 1) Se C. Haney, W. Banks og P. Zimbardo: «Interpersonal dynamics in a simulated prison» *International Journal of Criminology and Penology*, vol. 1, 1973, s. 69-97.
- 2) L. Ross og R. Nisbett: *The person and the situation: Perspectives of social psychology*, McGraw-Hill, New York 1991.
- 3) Stanley Milgram: *Obedience to authority: An experimental view*, Harper and Row, New York 1974; og S. Carr: «Demystifying the Stanford Prison Study», *The British Psychological Society Social Psychology Section Newsletter*, vol. 33, 1995, s. 31-34.
- 4) Haney, Banks og Zimbardo, op. cit., s. 80.
- 5) Haney, Banks og Zimbardo, op. cit., s. 90.
- 6) Craig Haney: «Infamous punishment. The psychological effects of isolation», *National Prison Project Journal*, vol. 8, 1993, s. 3-21; Craig Haney: «Psychology and the limits to prison pain: Confronting the coming crisis in Eighth Amendment Law», *Psychology, Public Policy and Society*, vol. 3, 1997, s. 499-588; Craig Haney: Violence and the capital jury: Mechanisms of moral disengagement and the impulse to condemn to death», *Stanford Law Review*, vol.46, 1997, s. 1447-1486; Craig Haney: *Limits to prison pain: Modern psychological theory and rational crime control policy*, American Psychological Association, Washington DC 1998. Videre, når det gjelder betydningen av situasjonelle faktorer, jfr. Craig Haney: «The good, the bad, and the lawful: An essay on psychological injustice», i: W. Laufer og I Day (red.): *Personal theory, moral development and criminal behavior*, Lexington Books, Lexington, MA 1983; Craig Haney: «The social context of capital murder: Social histories and the logic of mitigation», *Santa Clara Law Review*, vol. 35, 1995, s. 547-609.
- 7) S. Brodt og P. Zimbardo: «Modifying shyness-related social behavior through symptom misattribution», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 41, 1981, s. 437-449; Philip Zimbardo: *Shyness: What it is and what to do about it*, Addison-Wesley, Reading, MA 1977; Philip Zimbardo: «The psychology of evil: On the perversion of human potential», i: T.R. Sarbin (red.): *Challenges to the criminal justice system: The perspective of community psychology*, Human Sciences Press, New York 1979; P. Zimbardo og S. Andersen: «Understanding mind control: Exotic and mundane mental manipulations», i: M. Langone (red.): *Recover from cults: Help for victims of psychological and spiritual abuse*, Norton, New York 1993.
- 8) Craig Haney: «Psychology and legal change: The impact of a decade», *Law and Human Behavior*, vol.17, 1993, s. 371-398; C. Haney og T. Pettigrew: «Civil rights and institutional law: The role of social psychology in judicial implementation», *Journal of Community Psychology*, vol. 14, 1986, s. 267-277; C. Haney og P. Zimbardo: «The socialization into criminality: On becoming a prisoner and a guard», i: J. Tapp og F. Levine (red.): *Law, justice and the individual in society: Psychological and legal issues*, Holt, Rinehart og Winston, New York 1977; Philip Zimbardo: «On transforming experimental research into advocacy for social change», i: M. Deutsch og H. Hornstein (red.): *Applying social psychology: Implications for research, practice and training*, Erlbaum, Hillsdale 1975.
- 9) Haney, Banks og Zimbardo, op. cit.

- 10) National Advisory Commission on Criminal Justice Standards and Goals: *Task force report on corrections*, US Government Printing Office, Washington 1973.
- 11) A. Scull: *Decarceration: Community treatment and the deviant: A radical view*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1977.
- 12) J. Mitford: *Kind and usual punishment: The prison business*, Knopf, New York 1973; M Yee: *The melancholy history of Soledad prison*, Harper's Magazine Press, New York 1973.
- 13) Craig Haney: *Limits to prison pain: Modern psychological theory and rational crime control policy*, American Psychological Association, Washington 1998.
- 14) Lois Forer: *A rage to punish: The unintended consequences of mandatory sentencing*, Norton, New York 1994.
- 15) F. Cullen: «Assessing the penal harm movement», *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol.32, 1995, s. 338-358.
- 16) A. von Hirsch: *Doing justice: The choice of punishment*, Hill & Wang, New York 1976.
- 17) G. Newman: «Punishment and social practice: On Hughes's 'The Fatal Shore'», *Law and Social Enquiry*, vol. 13, 1988, s. 337-357.
- 18) S. McConville: «Prisons held captive», *Contemporary Psychology*, vol. 34, 1989, s. 928-929.
- 19) Nils Christie: *Crime control as industry: Towards gulags, western style*, Routledge, London 1994; M. Mauer: «Americans behind bars: A comparison of international rates of incarceration», i: W. Churchill & J.J. Vander Wall (red.): *Cages of steel: The politics of imprisonment in the United States*, Maisoeeuve Press, Washington 1992; M. Mauer: «The international use of incarceration», *Prison Journal*, vol. 75, 1995, s. 113-123.
- 20) Mauer (1992), op. cit.
- 21) Bureau of Justice Statistics: *Sourcebook of criminal justice statistics 1996*, US Department of Justice Washington 1997.
- 22) Bureau of Justice Statistics: *Criminal victimization 1996: Changes 1995-96 with trends 1993-96*, Author, Rockville 1997.
- 23) F. Dunbaugh: «Racially disproportionate rates of incarceration in the United States», *Prison Law Monitor*, vol. 1, 1979, s. 205-225.
- 24) M. Mauer (1992), op. cit.; Bureau of Justice Statistics, 1996, op. cit.; A. King: «The impact of incarceration of African American families: Implications for practice», *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, vol. 74, 1993, s. 145-153.
- 25) C.J. Mumola og A.J. Beck: *Prisoners in 1996*, Bureau of Justice Statistics, Rockville 1997.
- 26) Bureau of Justice Statistics: *Sourcebook of criminal justice statistics 1991*, US Department of Justice, Washington; A. Blumstein: «Making rationality relevant – The American Society of Criminology 1992 Presidential Address», *Criminology*, vol. 31, 1993, s. 1-16.
- 27) M. Tonry: *Malign neglect: Race crime, and punishment*, Oxford University Press, New York 1995.
- 28) Bureau of Justice Statistics: *Sourcebook of criminal justice statistics 1996*, US Department of Justice, Washington, DC.

- 29) M.W. Cahalan: *Historical corrections statistics in the United States 1850-1984*, Bureau of Justice Statistics, Rockville 1986.
- 30) M. Mauer: *More young Black males under correctional control in US than in college*, The Sentencing Project, Washington, DC 1990.
- 31) A. King: «The impact of incarceration on African American families: Implications for Practice», special issue on «Families in Society», *The Journal of Contemporary Human Services*, vol. 74, 1993, s. 145-153; W. Chambliss: «Policing the ghetto underclass: The politics of law and law enforcement», *Social Problems*, vol. 41, 1994, s. 177-194, spesielt s. 183.
- 32) Chambliss, op. cit.
- 33) F. Butterfield: «New prisons cast shadow over higher education», *The New York Times*, 12 april 1995.
- 34) C. Haney: «Three strikes for Ronnie's kids, now Bill's», *Los Angeles Times*, 3. mars 1994.
- 35) Philip Zimbardo: *Transforming California's prisons into expensive old age homes for felons: Enormous hidden costs and consequences for California's taxpayers*, Center on Juvenile and Criminal Justice, San Francisco 1994.
- 36) Haney og Zimbardo, op.cit.
- 37) Haney og Pettigrew, op.cit.

OM BIDRAGSYTERNE

Arnulf Kolstad er professor i sosialpsykologi ved Norges teknisk naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim. Han har arbeidet ved flere universiteter i Norge og i utlandet. Han var med på oppstarten av Vardøger i 1969 og er medlem av Vardøgers redaksjonsråd. Kolstad har vært bidragsyter i Vardøger og skrevet mange artikler i norske og internasjonale tidsskrifter for øvrig.

Kjersti Ericsson er utdannet psykolog, nå professor i kriminologi ved Universitetet i Oslo. Har skrevet en rekke fag- og debattbøker, om temaer som psykiatri, barnevern, skoleproblemer, ungdomsproblemer, konfliktløsning, kvinnespørsmål, blant annet følgende to bøker om ungdomskriminalitet: *Mors nestbeste barn – Ungdom, rusgift og kriminalitet* (sammen med Geir Lundby og Monica Rudberg), Universitetsforlaget 1985; og *Forsømte eller forbryterske? Barnevern og kriminalitetskontroll*, Ad Notam Gyldendal 1996.

Guri Larsen er kriminolog og forsker ved Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo. Hun har arbeidet med temaer fra innvandrings- og flyktningepolitikk, vold blant svarte ungdommer, barnevernlovgivning, minoritetsfamilier og lovreformarbeide. Hun har skrevet boka *Brødre. Ereskamp og hjemløshet blant innvandringens ungdom*, Pax forlag, Oslo 1992.

Elliott Currie er en kjent kriminolog i USA og arbeider ved Center for the Study of Law and Society ved University of California, Berkeley. Han har skrevet blant annet *Confronting Crime* (1985) og *Reckoning: Drugs, the Cities and the American Future* (1993). Hans sist utgitte bok heter *Crime and Punishment in America: Why the Solutions to America's Most Stubborn Social Crisis Have not Worked – and What Will*, Henry Holt Publishers, 1998. Boka var finalist for Pulitzer-prisen for beste ikke-fiksjon i 1999. Artikkelen som trykkes her, ble første gang publisert i tidsskriftet *Theoretical Criminology*, vol. 1, no.2, 1997.

© Elliott Currie 1997.

William J. Chambliss er professor i sosiologi ved The George Washington University i USA. Han har vært president i den amerikanske kriminologforeningen (1987-88) og i Selskapet for studier av sosiale problemer (1992-93). Han har vært gjesteprofessor ved en rekke universiteter, blant annet ved Universitetet i Oslo (1974-75), og redaktør i et titalls internasjonale kriminologiske tidsskrifter. Han har skrevet mer enn 20 bøker, blant annet *Making Law: The State. Law and Structural Contradictions* (med Marjorie Zatz) Indiana University Press, Bloomington 1994; og *Exploring Criminology*, Macmillan, New York 1988. Den senest publiserte boka heter *Power, Politics and Crime*, Longview Press, Boulder, Co. 1999. Artikkelen i dette heftet er en omarbeidet versjon av en artikkel som første gang ble publisert i Nikos Passas (red.): *Organized Crime*, Dartmouth, Aldershot 1993.

© William Chambliss 2000.

Edward J. Nell som er professor i sosialøkonomi ved New School University i New York, har levert en rekke viktige bidrag spesielt innen vekstteori og makroøkonomisk teori. Blant hans viktigste bøker er *Growth, Profits and Property* (som redaktør), Cambridge University Press, Cambridge 1980; *Free Market Conservatism: A Critique of Theory and Practice*, Allen and Unwin, London 1984; og *Transformational Growth and Effective Demand*, MacMillan, London 1992. Om kort tid kommer han med en bok som mer inngående drøfter det temaet han behandler i sitt bidrag til Vardøger: *Hard Drugs and Easy Money: The Political Economy of the Drug War*, MacMillan,

London. Artikkelen i dette heftet ble første gang publisert i tidsskriftet *Challenge*, mars/april 1994.

© Edward J. Nell 1994.

Craig W. Haney er professor i psykologi ved University of California, Santa Cruz, USA. Forskningsinteressen hans har dreid seg om anvendelsen av sosialpsykologiske prinsipper, spesielt i forbindelse med lov, rett og straff. Han har spesialisert seg på de psykologiske virkningene av å være institusjonalisert og på alvorlige voldslovbryteres forhistorie. Av arbeider fra de siste åra er «The social context of capital murder: Social histories and the logic of mitigation», *Santa Clara Law Review*, vol 35, 1995; «Psychology and legal change: The impact of a decade», *Law and Human Behavior*, vol. 17, 1993. Artikkelen i dette heftet ble første gang publisert i tidsskriftet *American Psychologist*, juli 1998.

© Craig W. Haney og Philip Zimbardo 1998.

Philip Zimbardo er professor i psykologi ved Stanford University, USA. Hans forskningsinteresser er blant annet fengsler og straff, tidens psykologi, sosial angst og skyhet, vold, overtalelse og hypnose. Foruten et stort antall bøker, har han publisert over 200 artikler i psykologiske fagtidsskrifter. Læreboken *Psychology and Life* (skrevet sammen med R. Gerrig), Harper Collins, New York, har kommet i 14 opplag, det siste i 1996. Blant andre av hans mer kjente bøker er *The psychology of attitude change and social influence* (skrevet sammen med M. Leippe), McGraw-Hill, New York 1991. Se for øvrig omtalen av Craig Haney.